

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin
Historické vědy – Obecné dějiny

Karel Staněk

**Portugalský pokus o kolonizaci
Šrí Lanky (1580–1630)**

**Portuguese Attempt to Settle
Sri Lanka (1580–1630)**

DISERTAČNÍ PRÁCE

Praha 2014 vedoucí práce: prof. PhDr. Aleš Skřivan, CSc.

Rád bych za pomoc při vzniku této práce poděkoval jejímu vedoucímu prof. PhDr. Aleši Skřivanovi, CSc., a za cenné rady a připomínky také doc. PhDr. Janu Klímovi.

PROHLÁŠENÍ:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Podpis

OBSAH

ÚVOD.....	5
1. ŠRÍ LANKA (1506–1580)	8
2. DONACE Z KÓTTÉ	30
3. ÚZEMNÍ EXPANZE JAKO NOVÝ FENOMÉN V RÁMCI PORTUGALSKÉ ZÁMOŘSKÉ ŘÍŠE.....	43
4. POKUS O KOLONIZACI A OSÍDLENÍ ŠRÍ LANKY (1580–1630)	
4.1 VOJENSKÉ HLEDISKO	67
4.2 SPOLEČENSKO-POLITICKÉ HLEDISKO	85
5. VÝSLEDKY KOLONIZAČNÍHO ÚSILÍ V PORTUGALSKÉ ZÁMOŘSKÉ ŘÍŠI.....	121
6. BITVA U RANDENIWELY (1630).....	133
7. <i>NEPŘÍTEL Z EVROPY</i> (1638–1658)	148
ZÁVĚR.....	166
PRAMENY A LITERATURA.....	170
ABSTRAKT	186
ABSTRACT	187

ÚVOD

Předkládaná práce pojednává o portugalském působení na Šrí Lance, dřívějším Cejlonu, na přelomu 16. a 17. století s důrazem na kolonizační záměry, které byly plánovány v nerozlučném sepětí s vojenskými výboji a christianizačními idejemi. Ačkoliv portugalská éra na Šrí Lance se vymezuje roky 1506–1658, za data časově ohraničující zvolené téma jsem zvolil roky 1580 a 1630, protože právě do tohoto období se soustředilo portugalské kolonizační úsilí. Předtím byl portugalský vliv vzhledem k preferenci obchodních aktivit značně omezený, zatímco poté se portugalská správa musela bránit nizozemským pokusům o její likvidaci. Roku 1580 odkázal pokřtěný král říše Kótté João Dharmapála portugalskému panovníkovi svůj stát v případě, že zemře bez dědice, k čemuž nakonec roku 1597 došlo. V roce 1630 utrpěli Portugalci těžkou porážku od kandyjského vojska v bitvě u Randeniwely, která prakticky zpečetila jejich další snahy o naprosté podmanění Šrí Lanky.

Cílem práce bude analýzy příčin, průběhu a důsledků portugalské kolonizace ostrova, který mysl Evropanů jítřil již od antiky, a její motivace. Portugalské úsilí skončilo neúspěchem, byť ne naprostým, a jeho příčiny budou na následujících stránkách analyzovány. Dosavadní výzkum se omezoval na pouhý popis výsledků dosažených Portugalci, neboli *Parangis*, jak jsou nazýváni v sinhálských kronikách, ale vyhýbal se hlubšímu rozboru i srovnání s dalšími oblastmi pod portugalským vlivem. Při pokusu zaplnit tuto mezeru bude také možné zhodnotit, zda mohl být vznik početného a stabilního portugalského osídlení na Šrí Lance reálný. Práce se pokusí odpovědět na otázku, jakou roli v konečném selhání portugalského kolonizačního projektu a při vytlačení Portugalců z ostrova sehrál nizozemský faktor, tedy nizozemský zásah do tamějšího vývoje, a jakou povahu zaujala vůči portugalským aktivitám domorodá, tedy sinhálská a tamilská, rezistence. Pokládám to za ospravedlnitelný cíl, protože přece nejde jen o to, co bylo, ale pozornost si zaslouží také to, s čím se počítalo. Směr vývoje byl mnohdy dost nečekaný a současníci nemohli předvídat, jak jednotlivé procesy dopadnou, takže ani historici by se neměli nechat ovlivnit jejich dnes známými výsledky. Domnívám se, že právě v odhalování toho, co se neodehrálo, ale dost dobře se odehrát mohlo, tkví skutečná krása historie.

Literatura ke zkoumanému období je sice nepříliš rozsáhlá, ale její objem díky novým badatelským počínům v poslední době neustále narůstá. Všeobecný rámec

nabízejí především starší práce Tikiriho Abeyasingheho *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612* a Chandry Richarda de Silva *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*. V současné době se výzkumem šrilanských dějin zabývají zvláště Alan Strathern, jehož stěžejním dílem je *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, v němž se zabývá mírou provázání šrilanské společnosti s buddhismem v 16. století, a Zoltán Biedermann, který je autorem disertační práce *A aprendizagem de Ceilão: a presença portuguesa em Sri Lanka entre estratégia talassocrática e planos de conquista territorial (1506–1598)* a několika statí, v nichž se věnuje transformaci portugalských zájmů na Šrí Lance na přelomu 16. a 17. století z ryze obchodních v mocensko-politické. Řadu článků k tématu od dalších autorů lze nalézt v několika zahraničních odborných časopisech.

Pramennou základnu pro tuto práci představují zejména dokumenty oficiální povahy a kroniky. Oficiální dokumenty tvoří zhusta součást *Livros das Monções* (Monzunové knihy), což je oficiální korespondence mezi portugalskou Korunou a indickým guvernérem či místokrálem nebo jeho úředníky v Goi, jež se nalézají v Národním archivu *Torre do Tombo* (TT). K oficiálním dokumentům se řadí i dopisy mezi králem a rozličnými úředníky na Šrí Lance (tzv. *Documentos soltos*, tj. volné dokumenty), které jsou uloženy v *Caixa da Índia* v *Arquivo Histórico Ultramarino* (AHU, Zamořský archiv) v portugalském Lisabonu. Dále lze výběrově zmínit i anonymní *Livro das Cidades e Fortalezas* (Kniha měst a pevností), kteréžto dílo bylo kolem roku 1582 vypracováno pro krále Filipa II. (v Portugalsku Filip I.), aby mu poskytlo vhled do portugalských držav v Asii. Filip se totiž krátce předtím, v roce 1581, stal portugalským králem. V neposlední řadě jde o *Livro das Plantas de todas as fortalezas, cidades e povoações* (Kniha plánů všech pevností, měst a osad), dílo sepsané roku 1635 Antóniem Bocarrem na stejném principu jako to předchozí. Jedná se tedy o popis portugalských osad v Orientu a portugalského asijského obchodu.

Na pomezí oficiálního a neoficiálního typu pramenů stojí anonymní životopis *Vida e Acções de Matias de Albuquerque* (Život a činy Matiase de Albuquerque) s heroizujícími rysy z počátku 17. století. Jeho vznik spadá do série obdobných prací zaměřených na glorifikaci jednotlivých postav působících v portugalské Asii. Specifickou skupinu pramenů představují kroniky, kterých je k portugalské expanzi v Orientu k dispozici celá řada. Nejvýznamnější je pro naše potřeby bezesporu monumentální *Conquista temporal e espiritual de Ceilão* (Světské a duchovní dobytí

Cejlonu) z roku 1687 z pera jezuita Fernãa de Queirós, která souhrnně pojednává o celé portugalské epoše. Jde o základní a stěžejní pramen pro všechny badatele zajímající se o portugalské působení na Šrí Lance, protože je jednak nejobsáhlejší a jednak autor využil řady pramenů, které v současnosti již nejsou k dispozici. Byla sepsána především proto, aby pohnula portugalské úřady k pokusu o opětovné dobytí Šrí Lanky, a vedle toho neochvějně hájila pozice římskokatolické církve, což je třeba mít neustále na paměti a podle toho k ní také přistupovat.¹

Z děl dalších kronikářů jsou cenné *Décadas X, XI a XII* (Dekády) od tvrdého kritika zlořádů v portugalské administrativě Dioga do Couto a *Década XIII* (Dekáda) od jeho následovníka Antónia Bocarra, kronikářů archivu *Estado da Índia* v indické Goi, kteří navazovali na velkolepý projekt započatý Joãem de Barros. Dále lze využít práce *Ásia Portuguesa* z let 1666–1675 sepsané Manuelem Fariou e Sousa, díla *Rebellion de Ceylan y los Progresos de su Conquista en el Gobierno de Constantino de Saa y Noronha* (Rebelie na Cejlonu a postup jeho dobývání za vlády Constantina de Sá de Noronha) z roku 1681 od Joãa Rodriguese de Sá e Meneses, syna generálního kapitána Constantina de Sá de Noronha, který je v díle opěvován, a kroniky *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão* (Dějinný osud ostrova Cejlon) z roku 1685 od Joãa Ribeira, který jako voják strávil na Šrí Lance celých 18 let, mezi lety 1640–1658, takže měl možnost důvěrně se seznámit s tamější realitou. Posledně jmenované dílo mělo, podobně jako Queirósův text, podnítit portugalskou Korunu k obnovení jejích pozic na Šrí Lance, na což je potřeba při jeho četbě nezapomínat.

¹ ABEYASINGHE, Tikiri: *History as Polemics and Propaganda: Some Aspects of Fernão de Queirós Conquista*, Seminário internacional de história Indo-Portuguesa – Actas, Lisboa 1985, s. 789–797; STRATHERN, Alan: *Re-Reading Queirós: Some Neglected Aspects of the Conquista*, in: *Sri Lanka Journal of the Humanities*, 2000, sv. 26, č. 1–2, s. 1–28.

1. ŠRÍ LANKA (1506–1580)

Lze bez nadsázky říci, že portugalská objevitelská epopej, zahájená ve 20. letech 15. století a realizovaná pod vedením infanta Jindřicha Mořeplavce a krále Jana II., tvůrce první globální koncepce portugalské expanze a skutečného autora myšlenky na dosažení Indie,² dosáhla v roce 1498 jednoho ze svých vrcholů, když Vasco da Gama dovedl své lodě před indický přístav Kalikat (dnešní Kozhikode), jedno z nejužnějších středisek obchodu v západní části Indického oceánu ležící na Malabarském pobřeží v dnešním indickém svazovém státě Kérala. Objev námořní cesty do Indie znamenal zásadní zlom ve vztazích Evropy k Asii. Ta sice vedle Afriky patřila mezi tři kontinenty, jež byly Evropanům známy již od starověku, ale teprve nyní byly navázány pravidelné a přímé vzájemné kontakty, které již nikdy neměly být přerušeny. Atlantský oceán se stal namísto Středomoří klíčovou komunikační a obchodní osou raného novověku.³

Obraz Asie v evropské společnosti byl do té doby značně zkreslený. Formovala jej totiž antická a středověká díla, jako *Geografie* Klaudia Ptolemaia,⁴ *Milión* Marka Pola (1298–1299) nebo cestopis Johna Mandevilly (1357–1371), jež uváděla buď přímo chybné, nebo alespoň pro tehdejší lidi těžko uvěřitelné informace, takže výsledkem bylo šíření fantaskních zkazek. Na jejich základě byla těžko definovatelná Asie, jejíž oblasti při březích Indického oceánu Evropanům od pozdního středověku splývaly s pojmem Indie a kterou kladli vágně někam na východ od toku Nilu, pokládána za oblast oplývající mimořádným bohatstvím a obydlenou mytickými či polomytickými tvory.⁵ Tento pohled je do určité míry založen také na tehdejší ekonomické a technologické převaze Indie nad Evropou. Teprve přelomovými plavbami Kryštofa Kolumba na západ do Ameriky (1492–1493) a Vaska da Gama (1497–1499) na východ do Orientu se Evropa vymanila ze staletého středověkého informačního sevření, do kterého ji uzavřely muslimské výboje v 7. až 8. století.

² THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *O projecto imperial joanino*, in: THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *De Ceuta a Timor*, Lisboa 1998, s. 149–167.

³ COSTA, João Paulo Oliveira e; RODRIGUES, Victor Luís Gaspar: *Portugal y Oriente: El Proyecto Indiano del Rey Juan*, Madrid 1992, s. 44.

⁴ Zachována v byzantských opisech, znovu objevena v západní Evropě roku 1406. Srv. BLACK, Jeremy: *Obrazy světa: Historie map*, Praha 2005, s. 32.

⁵ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Índias*, in: ALBUQUERQUE, Luís de a kol.: *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, sv. I, Lisboa 1994, s. 520.

Portugalci sice pronikli do Indického oceánu do značné míry díky neústupnosti a mesianistickému přesvědčení krále Manuela I., jenž se považoval za Bohem vyvoleného k likvidaci muslimů a rozšíření křesťanské víry do celého světa, ale fakticky se od samého počátku zaměřovali na rozvoj obchodu, ze kterého panovník zamýšlel své akce financovat.⁶ Zprvu jim postačovala toliko kontrola námořní trasy spojující Evropu (Lisabon) se západní Indií (Kóčín, Goa; tzv. *Carreira da Índia*), kterou si v roce 1505–1506 král Manuel I. zmonopolizoval, aby tak prostřednictvím obchodu podřízeného *monarchickému kapitalismu*,⁷ tedy přímé státní kontrole reprezentované orgánem zvaným *Casa da Guiné, Mina e Índia*, co nejrychleji získal prostředky potřebné k vedení své křížové výpravy globálního charakteru,⁸ zahrnující rozsáhlý prostor od severní Afriky až po Moluky na jihovýchodě dnešní Indonésie. Avšak již ve 2. dekádě 16. století se portugalský zájem upřel díky pochopení systému asijského námořního obchodu indickým guvernérem Afonsem de Albuquerque také na perspektivní vnitroasijské obchodní cesty, z nichž podle něj mohly být získávány takové příjmy, aby mohl být dovoz zboží, materiálu a drahých kovů z Evropy omezen na minimum.

Obchod s Indií byl totiž již od antiky pro Evropu deficitní, tedy vykazoval pasivní bilanci, neboť evropská společnost nedisponovala za luxusní orientální produkty artikly ekvivalentní hodnoty a musela tak za ně platit drahými kovy. Evropské manufakturní zboží se na asijských trzích nedokázalo až na výjimky prosadit. Změnu v tomto ohledu přinesla až průmyslová revoluce. Řešením mohlo být ovládnutí některých obchodních tras v rámci Asie a nákup koření za zboží orientální provenience, o které byl v Indii zájem.⁹ To by navíc výrazně snížilo náklady na portugalský zámořský podnik, jenž byl financován zisky z královského obchodního monopolu a půjčkami italských a německých bankovních domů. Ve snaze umístit pod svůj dohled veškerou asijskou obchodní výměnu Portugalci nutili všechny domorodé kupce k obstarání tzv. *cartazů* (*cartazes*), tedy jakýchsi námořních pasů dosvědčujících původ plavidla a prohlašovaných za prostředek k zajištění bezpečné plavby pro všechny

⁶ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *A política oriental de D. Manuel I a as suas contracorrentes*, in: THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *De Ceuta a Timor*, Lisboa 1998, s. 194.

⁷ Tento termín používá ve své práci Manuel Nunes Dias. V portugalském originále jde o *capitalismo monárquico*. Srv. DIAS, Manuel Nunes: *O capitalismo monárquico português 1415-1549*, Coimbra 1963.

⁸ THOMAZ, Luís Filipe: *A questão da pimenta em meados do século XVI*, Lisboa 1998, s. 69–70.

⁹ Tamtéž, s. 81.

portugalské spojení,¹⁰ a dále k placení cel. Ty se staly hlavním zdrojem portugalských příjmů na Východě, představovaly snad až 65 %.¹¹ K jejich výběru docházelo v pevnostech, jež vyrostly v uzlových bodech námořní obchodní sítě, přičemž tyto základny představovaly zpočátku jediný portugalský majetek na pevnině.

Portugalské impérium na Východě (*Estado da Índia*) tak lze označit za námořně-obchodní říši, tzv. thalassokracii,¹² tvořenou řetězem pobřežních měst, pevností a faktorii, sítí námořních tras tyto navzájem propojující a osobami po nich se pohybujícími.¹³ V tomto smyslu vlastně navazovalo na říši Madžapahit, jež se ve 14. až 15. století rozkládala v oblasti dnešní Indonésie s centrem na Jávě. Její administrativní praxi byl podobný i portugalský systém nepřímé správy využívající hojně vazalského statutu, do něhož byli mnozí asijské vládcy vmanévrováni. Ze svých nejbližších spojenců, kteří byli mnohdy jeho latentními vazaly, pak portugalský král vytvořil jakousi duchovně spřízněnou rodinu. Její příslušníci se vzájemně označovali za „bratry“ (*irmãos*) či „přátele“ (*amigos*), na něž jako jejich svrchovaný pán a ochránce dohlížel právě portugalský panovník, honosící se od roku 1499 titulem *Pán dobývání (conquisty), mořeplavby a obchodu s Etiopií, Arábií, Persií a Indií* a vyžadující od nich platbu vazalských poplatků (*páreas*).¹⁴

Portugalci přitom příznačně ponechali administrativní strukturu v zásadě beze změny i v těch regionech, které se nalézaly pod jejich přímou kontrolou (Goa, Malakka), a soustředili se zejména na obchod. Vždyť 75 až 90 % obyvatelstva žijícího v Asii na teritoriích pod portugalskou kontrolou bylo domorodého původu.¹⁵ Také redistributivní charakter portugalské říše, spočívající ve státní kontrole obchodu a postupování omezených licencí k jeho provozování za patřičný poplatek soukromníkům, byl v zásadě shodný s praxí uplatňovanou v Indickém oceánu ještě před portugalským příchodem. Působení Portugalců v Asii, kde se prosadili jen jako jedni z mnoha kupců, tak nevedlo k žádným zásadním kvalitativním změnám v tamějším

¹⁰ Z arabského slova *qirtás*. Užívání termínu pocházejícího z arabštiny může naznačovat existenci reglementačního systému již před příchodem Portugalců. Portugalci *cartazes* poprvé využili již roku 1502. Srv. CORREIA, José Manuel: *Os Portugueses no Malabar 1498–1580*, Lisboa 1997, s. 40.

¹¹ PEARSON, Michael Nayron: *Os Portugueses na Índia*, Lisboa 1990, s. 50.

¹² Z řeckého *thalassa*, tj. moře, a *kratein*, tj. vládnout.

¹³ Termín sice pochází až z 60. let 16. století, ale je legitimní jej užívat i pro dřívější období. Srv. THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Estrutura política e administrativa do Estado da Índia no século XVI*, in: *II Seminário Internacional sobre a História Indo-Portuguesa*, Lisboa 1985, s. 515.

¹⁴ Tamtéž, s. 524. Termín *Indie* zde odkazuje k celé Asii, zatímco *Etiopie* zase k východní Africe.

¹⁵ DIFFIE, Bailey W.; WINIUS, George Davison: *A fundação do império português 1415–1580*, sv. II, Lisboa 1993, s. 114.

obchodu a obchodní trasy, hlavní zboží i techniky jeho produkce zůstávaly po celé 16. století stále stejné. Můžeme pozorovat jen kvantitativní proměnu, protože se zvýšil objem obchodní výměny.¹⁶ Kromě toho se v Indickém oceánu jako *lingua franca* v obchodních kontaktech prosadila portugalština, jež si své výsadní postavení udržela až do 18. století. Její pevnou pozici byli nuceni respektovat i Dánové a Nizozemci, kteří ji využívali k jednání s asijskými panovníky.¹⁷

Od roku 1505 stál v čele *Estado da Índia* indický guvernér (v případě původu z řad nejvyšší šlechty místokrál) a generální kapitán v jedné osobě, který nebyl jen prodlouženou rukou krále v Lisabonu, ale také samostatnou politiku provádějícím úředníkem. K tomu enormní vzdálenost ležící mezi Lisabonem a Malabarským pobřežím, mezi nimiž trvala plavba tam a zpět předlouhých 18 měsíců, přímo vybízela.¹⁸ Zájmy Lisabonu, kde portugalskou zámořskou politiku řídila nejprve *Casa da Guiné, Mina e Índia*, od roku 1591 Hospodářská rada (*Conselho da Fazenda*), v letech 1604–1614 Indická rada (*Conselho da Índia*) a poté opět Hospodářská rada, a Goy se tak v konečném důsledku mohly lišit, k čemuž přistupují ještě odlišné zájmy jednotlivých kapitánů a faktorů, takže portugalská říše v Asii byla ve skutečnosti nesmírně heterogenním komplexem. Komunikační bariéra, způsobená nedostatečnou infrastrukturou nebo absencí technologických prostředků, představovala obecně jeden z největších problémů raného novověku, který limitoval jak centralizaci moci ve státě, tak i intenzivní rozvoj obchodních styků.

Portugalský správní systém v Asii byl sice vytvořen podle struktury formující se tehdy v Portugalsku i jinde v Evropě, tedy dle struktury vznikajících národních států usilujících o centralizaci správy, avšak k obtížím, jimž bylo třeba čelit v Evropě (omezené komunikační možnosti, rozmanitost jazyků a dialektů, odlišné tradice a zvyky a také značná privilegia šlechty, duchovenstva i měst),¹⁹ se v Asii přidávaly ještě značná roztržičnost jednotlivých osad a nedostatečně kvalifikovaný, nepočetný a militarizovaný byrokratický aparát. V rukou vojenských velitelů, tj. vrchních kapitánů a

¹⁶ PEARSON, M. N.: *Os Portugueses na Índia*, s. 91–92; VILLIERS, John: *The Estado da Índia in Southeast Asia*, in: NEWITT, Malyn Dudley Dunn: *The first Portuguese colonial empire*, Exeter 1986, s. 54.

¹⁷ VAN VEEN, Ernst van: *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*, Leiden 2000, s. 177.

¹⁸ Guvernér byl nejvyšším civilním postem a hodnost generálního kapitána zase byla určena pro nejvyššího velitele vojska. Srv. DISNEY, Anthony R.: *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, sv. 2: *The Portuguese Empire*, New York 2009, s. 159.

¹⁹ SCHULZE, Hagen: *Stát a národ v evropských dějinách*, Praha 2003, s. 39–40.

kapitánů, se koncentrovaly i civilní pravomoci. Jestliže tak portugalská říše v Orientu byla ještě počátkem 16. století jedním z nejméně centralizovaných státních útvarů na světě, postupem času se nevyhnutelně decentralizovala. K tomu přispívala jak neexistence jednotného systému správy i soudnictví na jejím území, které nebylo unifikováno žádným právním kodexem portugalské provenience a fungovalo zcela v souladu s dosavadní indooceánskou i iberskou tradicí odděleně pro každé etnické či náboženské uskupení, tak přetrvávající služební či klientelský charakter státních úřadů, jež byly po středověkém způsobu králem udělovány jednotlivým šlechticům (*fidalgos*) za jejich zásluhy, a tito šlechtici tradičně upřednostňovali své osobní zájmy před těmi státními.²⁰

O mnohých asijských regionech se Portugalci dozvěděli již v Indii, a to díky husté síti převážně muslimskými kupci využívaných obchodních cest, jíž byl Indický oceán protkán. Právě její využití a ovládnutí jim následně umožnilo nesmírně rychlé seznámení se s oblastí monzunové Asie, tedy asijských regionů při březích Indického oceánu, v němž byla námořní plavba podřízena pravidelným sezónním změnám monzunových větrných proudů,²¹ k nimž docházelo dvakrát do roka.²² Šíření obchodně-politického portugalského vlivu a s tím ruku v ruce probíhající prohlubování portugalských znalostí o asijském prostoru se uskutečňovalo za působení indického místokrále Francisca de Almeida a jeho nástupce, guvernéra Afonsa de Albuquerque. Jestliže během funkčního období prvního z nich (1505–1509) byla zmapována západní část Indického oceánu, v následujícím období (1509–1515) přišla na řadu jeho východní část. V kartografické rovině se nově nabyté portugalské znalosti projeví již v roce 1502 v *Cantinově mapě*, první novověké mapě světa, jež byla nelegálně zhotovena podle kopie neznámé portugalské mapy *Casa da Guiné, Mina e Índia* pro ferrarského vévodu na základě žádosti jeho špióna v Lisabonu Alberta Cantina.²³

Cantinova mapa zobrazuje také Šrí Lanku, dřívější Cejlon, která má sice ještě hranatý tvar, ale byly opuštěny doposud platné ptolemaiovské představy a již o ní bylo známo, že produkuje skořici a perly, jak informuje text po její pravé straně. O Šrí Lance Portugalci získali první informace již roku 1498, v roce 1501 se jí pak možná dotkl

²⁰ NEWITT, Malyn Dudley Dunn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, London, New York 2005, s. 185.

²¹ Z arab. *mussim*, tj. roční období.

²² THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Índias*, s. 522.

²³ AMADO, Maria Teresa: *Planisfério de Cantino*, in: ALBUQUERQUE, Luís de a kol.: *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, sv. I, Lisboa 1994, s. 191–192.

velitel třetí portugalské výpravy do Indie João da Nova. Poté o ní v Lisabonu referovali ještě malabarský křesťanský kněz José z Kranganoru, jenž přijel do Lisabonu s Pedrem Álvaresem Cabralem (1501), a Tomé Lopes, autor deníku ze druhé výpravy Vaska da Gama do Indie (1503).²⁴ Díky tomu disponovali o ostrově v roce 1506, kdy na jeho březích přistál Lourenço de Almeida, syn Francisca de Almeida, poměrně přesnými údaji. Byli si proto schopni uvědomit, že se nejedná o polomytický, rozlehlý a bohatý ostrov *Taprobana*, jak o něm mluvili antičtí autoři Strabón, Plinius Starší nebo Klaudios Ptolemaios, jejichž názor připomínají mnozí portugalští kronikáři, nýbrž vlastně jen o zcela obyčejný, byť úrodný kus země. V době, kdy portugalský zájem poutal boj s flotilou multikontinentální koalice tvořené mamlúckým Egyptem, Gudžarátem a Kalikatem (1508–1509) a více či méně úspěšné prosazování mocenského vlivu v tehdejších nejvýznamnějších obchodních centrech Indického oceánu (Goa, Malakka, Aden, Ormuz), tak byla Šrí Lanka nutně odsunuta do pozadí.²⁵

Přítom již v roce 1505 požadoval král Manuel I. v obavě před kastilským průnikem do Asie po místokráli Franciscovi de Almeida, aby navázal kontakty jak s Malakkou (dnešní Melaka na Malajském poloostrově), bránu k bájemi opředeným Ostrovům koření, ve skutečnosti Molukám v dnešní Indonésii, tak také se Šrí Lankou. Obě lokality měl na základě panovníkova přání z roku 1506 také obsadit a na Šrí Lanku měl dokonce podle jeho přání také přenést své sídlo, protože z prestižního hlediska by bylo nesmírně významné vybudovat základnu na bájně *Taprobaně*, odkud měl údajně pocházet jeden ze Tří králů – sv. Kašpar.²⁶ Král tak její pochvalné charakteristiky navzdory realistickým informacím shromažďovaným jeho námořníky účelově obnovil.²⁷ Manuelův strach z kastilské konkurence pramenil z faktu, že smlouva z Tordesillasu (1494), jež dělila sféry vlivu ve světě mezi Portugalsko a Kastilii, jejichž rivalita byla vedle nepřátelství k muslimům jedním ze základních rysů portugalské expanze, byla ve své podstatě omezena pouze na Atlantik. Místokrál sice ještě roku

²⁴ FLORES, Jorge Manuel: *Ceilão*, in: ALBUQUERQUE, Luís de a kol.: *Dicionário de História dos Descobrimientos Portugueses*, sv. I, Lisboa 1994, s. 229.

²⁵ PIERIS, Paulus Edward: *Ceylon and the Portuguese 1505–1658*, London, Colombo 1920, s. 32–33.

²⁶ Tato legenda je založena na skutečné existenci krále Cheramana Perumala z Malabarského pobřeží, kterého však kronikář João de Barros pro podobnost jmen přístavů Kóllam (lat. Columbum) a Kolamba omylem umístil na Šrí Lanku. Srv. PIRES, Silvana Remédio: *Ceilão*, in: AZEVEDO, Carlos Moreira: *Dicionário de História Religiosa de Portugal*, Lisboa, 2001, s. 324.

²⁷ BIEDERMANN, Zoltán: *Perceptions and Representations of the Sri Lankan Space in Sixteenth Century Portuguese Texts and Maps*, in: *Re-exploring the Links: History and Constructed Histories Between Portugal and Sri Lanka*, Wiesbaden 2007, s. 240.

1506 vyslal do Malakky dva emisary, aby o městě zjistili podrobnosti, avšak ti se nedostali dále než na Koromandelské pobřeží, kde byli zadrženi muslimy a museli se vrátit.²⁸

Na Šrí Lanku, byť primárně především k Maledivám, kudy se plavily muslimské obchodní lodě z jihovýchodní Asie do Rudého moře s cílem vyhnout se portugalským patrolám podél pobřeží Malabaru, pak téhož roku 1506²⁹ vypravil svého syna, již zmiňovaného Lourença de Almeida. Ten tam dokázal vymoci na králi nejlivnější říše Kótté Parakramabáhuovi IX. slib vazalství a platbu pravidelného ročního tributu (*párea*) portugalskému panovníkovi, ale to bylo vše.³⁰ Království Kótté se rozkládalo na jihozápadě ostrova, jenž se stal ve 13. století namísto severní a střední části jeho nejvýznamnějším politickým centrem. V dalších akcích, jež by vyplnily Manuelův požadavek, však Almeidovi zabránila přítomnost egyptské flotily v Arabském moři, s níž se musel vypořádat. To se mu podařilo roku 1509 v bitvě u Diu v Khambátském zálivu, kde se projevila převaha evropských lodí vybavených děly.

Almeidův nástupce Afonso de Albuquerque svůj zrak na Šrí Lanku neobrátil, protože ta v jeho strategické koncepci nehrála významnější roli. Místo toho se soustředil na zajištění kontroly nad klíčovými body obchodní sítě v Indickém oceánu, aniž by se obtěžoval plnit přesně královská nařízení.³¹ Přístav Goa na Kónkanském pobřeží západní Indie tak v roce 1510 obsadil navzdory tomu, že k tomu nedisponoval explicitním svolením panovníka. Hodlal z něj učinit centrum *Estado da Índia*, k čemuž se při vědomí závislosti námořní plavby v Indickém oceánu na systému monzunů díky své poloze zhruba uprostřed západního pobřeží Indie mimořádně dobře hodil. Vzhledem k výše zmíněné absenci králova dobrozdání však mohli zastánci expanze v severní Africe označovat obsazení Goy ještě roku 1542 na jednání Královské rady v Almeirimu za nelegitimní a požadovat její vyklizení.³²

²⁸ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Portugal e as rotas das especiarias no século XVI*, in: *De Ceuta a Timor*, Lisboa 1998, s. 185.

²⁹ V minulosti se většinou uváděl jako datum Almeidova příplutí ke břehům Šrí Lanky rok 1505, v současnosti je však preferován rok 1506. Srv. STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, Cambridge 2010, s. 3; SILVA, Chandra Richard de: *Political and Diplomatic Relations of the Portuguese with the Kings of Kotte During the First Half of the Sixteenth Century*, in: *Revista da Cultura*, 1991, sv. 1, č. 13/14, s. 222.

³⁰ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, Colombo 1990, s. 10–11.

³¹ THOMAZ, Luís Filipe F. R.; COSTA, João Paulo: *Manuel I*, in: ALBUQUERQUE, Luís de a kol.: *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, sv. I, Lisboa 1994, s. 677.

³² THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *A política oriental de D. Manuel I e suas contracorrentes*, s. 196.

Malakku zase guvernér v roce 1511 napadl, ačkoliv tak již v roce 1510 měl z Manuelova rozhodnutí učinit Diogo Mendes de Vasconcelos, jehož loď ale Albuquerque zařadil do své flotily chystající se k útoku na Gou a samotného Vasconcelose následně dokonce nechal uvěznit a poslat zpět do Portugalska.³³ Poté nechal vystavět pevnosti v Kalikatu (1513) a také Ormuzu (též Hormuz, 1515) na suchém ostrůvku Gerum, který kontroloval veškerou plavbu procházející Ormuzským průlivem do Perského zálivu. Místnímu sultánovi Albuquerque vnutil protektorát. Od Adenu, jenž zase bděl nad průlivem Bab el-Mandeb vedoucím do Rudého moře, však byl Albuquerque odražen (1513).

Albuquerque se snažil koncentrovat veškerou rozhodovací pravomoc do svých rukou, takže v roce 1508 odmítal respektovat panovnickovo nařízení na rozdělení správy *Estado da Índia* na tři části, a svou politikou sledoval dlouhodobější posílení portugalské moci v Asii.³⁴ Tím se však dostával do konfliktu jak s králem, který snil především o ofenzivě na Předním východě a napadení mamlúckého Egypta, k čemuž asijské jeviště mělo sloužit jen jako jakýsi odrazový můstek, tak s částí portugalských úředníků a obchodníků na Východě, kteří se označují jako *kóčínská skupina* a jejichž cílem byl co nejvolnější systém obchodování.³⁵ Globální guvernérova vize tak narazila na regionálně omezené zájmy. Přesto dokázala přinést své plody, protože položila základy portugalské moci v Orientu na několik příštích staletí. Ke konci života guvernér napsal Manuelovu sekretáři Duartevi Galvãoovi: „Zanechal jsem Indii ne takovou, jak mi přikazoval král, nýbrž jako člověk, jenž musel respektovat svůj vlastní rozum“.³⁶

Král sinhálské říše Kótté na Šrí Lance tak po celé následující desetiletí po roce 1506, kdy souhlasil s vazalskou podřízeností Manuelovi I., mohl jednat zcela nezávisle a po roce 1508 ani neodváděl slíbený tribut. Jistě se mu nesmírně ulevilo, protože se subalterním postavením vyslovil souhlas především z obavy z možné nepřátelské portugalské reakce, které by zřejmě neměl prostředky účinně čelit. Vždyť jeho vojenské jednotky sestávaly toliko z nepočetné osobní gardy a nepravidelných oddílů milice. Pokud hodlal podniknout nějakou větší kampaň, musel naverbovat žoldnéře v jižní Indii. Strachem podbarvenou nedůvěrou dokládá jak jeho rozhodnutí dovést prvního

³³ DIFFIE, Bailey W.; WINIUS, George Davison: c. d., s. 42.

³⁴ Tamtéž, s. 41.

³⁵ SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e económica*, Difel, Lisboa, Oeiras 1995, 1996, s. 95–96.

³⁶ JUNQUEIRO, Maria Clara: *Afonso de Albuquerque*, in: ALBUQUERQUE, Luís de a kol.: *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, sv. I, Lisboa 1994, s. 39.

portugalského vyslance z Almeidovy výpravy do sídelního města Kótté záměrně oklikou hustým pralesem, aby si nebyl schopen zapamatovat cestu, tak zmínka v sinhálské kronice *Alákešvára Yuddhaya* z 60. let 16. století, která tvrdí, že Portugalci „jedí kámen a pijí krev“, ačkoliv se jednalo o obyčejný chléb a víno či pálenku z kokosového mléka zvanou arak.³⁷ Zaslouží si ale připomenout, že král říše Kótté byl tradičně vazalsky podřízen rozličným vládcům z daleka, ať již se jednalo o panovníka říše Čólú s centrem v jižní Indii, vládce říše Vidžajanagar tamtéž, *Syna Nebes*, tedy čínského císaře, nebo o rádžu Kóllamu, přístavu na Malabarském pobřeží.³⁸ Je nicméně také možné, že Portugalci si jen chybně vyložili slavnostní audienci spojenou s aktem vzájemné zdvořilostní výměny darů (*dakum*) a k uzavření žádné vazalské dohody nedošlo.³⁹

V každém případě došlo k obnově „toposu *Taprobany*“, tedy ideje pokládající Šrí Lanku za bohatý a významný ostrov, ačkoliv již Portugalci byli relativně dobře obeznámeni s tamější realitou. K této obnově došlo v roce 1506 na popud krále Manuela I., který se toužil prezentovat v Římě před papežem jako mocný panovník, jenž s tímto zpola bájným ostrovem udržuje přímé kontakty. Z tohoto důvodu v následujících letech tvrdošijně trval na výstavbě pevnosti na ostrově. Kronikář Duarte Barbosa se pak v roce 1516 ve své práci *Livro de Duarte Barbosa* zmiňuje o Šrí Lance velice pochvalně, přestože ji nikdy nenavštívil. Uvádí, že na ní panovalo příjemné klima, nebývale se tam dařilo chutným plodinám i mnohým zvířatům a že místní obyvatelstvo se dožívalo vyššího věku, než bylo obvyklé v jiných částech Orientu.⁴⁰ Takřka shodné informace budou v budoucnu podávat i další portugalští kronikáři. Jednalo se zde snad o pouhou návaznost na slávu antické *Taprobany*, kterou záměrně oživil král Manuel?

Jisté je, že Portugalci do té doby neměli příležitost seznámit se podrobněji s vnitrozemím Šrí Lanky, takže se museli do značné míry spoléhat na zprávy získané z druhé ruky, od prostředníků. Navíc Šrí Lanka měla, zřejmě díky své produkci skořice,

³⁷ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 16. Informace převzal autor pozdější kroniky *Radžavalija* ze 17. století. Srv. *The Rajavaliya or a historical narrative of Sinhalese Kings*, New Delhi, Madras 1995, s. 73.

³⁸ BIEDERMANN, Zoltán: *The Matrioshka Principle and How it was Overcome: Portuguese and Habsburg Attitudes toward Imperial Authority in Sri Lanka and the Responses of the Rulers of Kotte (1506–1598)*, in: *Journal of Early Modern History*, 2009, sv. 13, č. 4, s. 270.

³⁹ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 17; SILVA, C. R. de: *Political and Diplomatic Relations of the Portuguese with the Kings of Kotte During the First Half of the Sixteenth Century*, s. 223.

⁴⁰ BARBOSA, Duarte: *Livro em que dá relacao do que viu e ouviu no Oriente Duarte Barbosa*, Lisboa 1946, s. 177–178.

drahého kamení a perel, výjimečnou pověst rajského ostrova nejen v antické a středověké Evropě, ale také v Asii samotné.⁴¹ Odkazuje na to i její domorodé označení *Lanka*, jež vychází ze sanskrtu a znamená *Vznešený ostrov*. Můžeme tedy říci, že Barbosa pravděpodobně přejal tuto praxi, protože jeho krajan, lékárník a botanik Tomé Pires, se ve svém o něco starším díle *Suma Oriental* (1512–1515) sice zmiňuje o tom, že na Šrí Lance se dostávalo všeho s výjimkou rýže, ale tuto informaci podává zcela klidně a neafektovaně, takže nijak nevyzdvihuje výjimečnost ostrova.⁴²

Teprve roku 1518 se u břehů Šrí Lanky objevil indický guvernér Lopo Soares de Albergaria a v Kolambě hodlal na ochranu portugalských obchodních zájmů vybudovat pevnost. O povolení k její stavbě požádal sinhálského panovníka říše Kótté Vidžajabáhua VII., který v obavě z vyvolání válečného konfliktu raději souhlasil. Navíc v tom viděl posílení své prestiže i pozice proti domácí opozici a do budoucna i možnost využití portugalské vojenské pomoci, které se tímto způsobem dostalo již rádžoviz Kóčínu. Fakt, že guvernér nezažádal o obnovení vazalského tributu, nýbrž přímo o možnost vystavět tvrz, může naznačovat, že v roce 1506 skutečně žádná vazalská smlouva mezi králem Parakramabáhuem IX. a Lourençem de Almeida podepsána nebyla. V každém případě však poměrně těsné portugalsko-sinhálské vztahy vedly k ukončení tributární závislosti říše Kótté na rádžovi z Kóllamu na Malabarském pobřeží (1510).⁴³ Teprve poté si Albergaria vymohl panovníkům příslib odvádět roční vazalský tribut ve výši 300 *bahars* skořice, 12 slonů a 6 prstenů s drahým kamenem.⁴⁴ Tím se z království Kótté stal vlastně portugalský protektorát, byť sinhálská strana dohodu v následujících desetiletích chápala jako rovnostrannou alianční smlouvu. Je však třeba připomenout, že guvernér akci na Šrí Lance podnikl se zjevnou neochotou a prakticky jen z toho důvodu, aby si na konci svého funkčního období napravil reputaci u

⁴¹ DECKARD, Sharae: *Paradise Discourse, Imperialism, and Globalization: Exploiting Eden*, New York 2010, s. 133–134.

⁴² PIRES, Tomé: *Suma Oriental of Tomé Pires and the Book of Francisco Rodrigues*, New Delhi 1990, s. 84.

⁴³ BIEDERMANN, Zoltán: *The Matrioshka Principle and How it was Overcome: Portuguese and Habsburg Attitudes toward Imperial Authority in Sri Lanka and the Responses of the Rulers of Kotte (1506–1598)*, s. 272.

⁴⁴ BARROS, João de: *Década Terceira*, Lisboa 1777, kniha II, kap. II, s. 128. Gaspar Correia uvádí 400 *bares*, 4 slony a 6 prstenů. Srv. CORREIA, Gaspar: *Lendas da Índia*, Lisboa 1861, sv. II, část. II, kap. XVI, s. 545. Fernão Lopes de Castanheda hovoří o 400 *bares*, 10 slonech a 20 prstenech. Srv. CASTANHEDA, Fernão Lopes de: *História dos Descobrimentos e Conquista de Índia pelos Portugueses*, Lisboa 1833, kniha IV, kap. XLIII, s. 99. Příčinou rozdílných částek je pravděpodobně odlišné počítání objemu jednoho *baharu*. Srv. SILVA, C. R. de: *Political and Diplomatic Relations of the Portuguese with the Kings of Kotte During the First Half of the Sixteenth Century*, s. 224.

krále Manuela I. Tu mu značně poškodila výprava do Rudého moře, během níž si v letech 1516–1517 nejen nedokázal podmanit Aden, který tehdy úspěšně odrazil turecký útok a místní sultán byl dohodě s Portugalci nakloněn, ale ani se neodvážil napadnout Džiddu, přístav Mekky.⁴⁵

Ačkoliv portugalská svrchovanost nad sinhálským královstvím Kótté byla uplatňována pouze nepřímo a král Manuel I. se stylizoval do role *krále králů* (lat. rex regum), vlastně jakéhosi *císaře Orientu* či *císaře Indii*, byť tento titul nikdy nepřijal, a respektoval právní suverenitu asijských panovníků, nespokojenost muslimských kupců ze Šrí Lanky s portugalskými aktivitami vzrůstala. Podporu nalézali u *Mápillejů* (též Móplové), tedy potomků muslimských Arabů usazených v Indii, kteří se stejně jako oni věnovali zvláště lokálnímu obchodu na krátkou a střední vzdálenost, do něhož se Portugalci nyní začínali vměšovat.⁴⁶ Jednalo se i o obchod mezi Šrí Lankou a Malabarským pobřežím, kde působil vlivný mápillejský rod Marakkarů. Nakonec proti Portugalcům vystoupil i král Vidžajabáhu VII., jenž se nechtěl stavět do opozice proti množícím se negativním náladám svých poddaných namířeným proti nově příchozím z Evropy a usiloval o napravení své pověsti, která výrazně utrpěla podpisem vazalské smlouvy v roce 1518. Kromě toho mu přítomnost portugalské tvrze na území jeho státu nepřinášela žádný užitek, protože v současné době Portugalci příslibenou ochranu pobřeží nepotřeboval.

Sinhálský útok na portugalskou pevnost však roku 1521 ztroskotal a on sám byl krátce poté svržen a zabit při vzpouře svých tří synů, Bhuvanékabáhua, Májadunného a Rayigamy Bandary,⁴⁷ kteří si formálně nadále jednotnou říši rozdělili. Říše byla spojena již jen původem indickou (konkrétně čólskou) ideou *čakravarti* (tj. Vládce čtyř světových stran, Dobyvatel světa), jež byla od 13. století vázána na královské důstojenství z Kótté jakožto sakralizované centrum státu a jež zahrnovala svrchovanou vládu nad celou Šrí Lankou. Všichni další vládcí na ostrově byli králi říše Kótté tributárně podřízeni, ale jinak vykonávali své vladařské pravomoci prakticky neomezeně. Jedná se o typický příklad tzv. galaktického státního útvaru, typického pro

⁴⁵ DIFFIE, Bailey W.; WINIUS, George Davison: c. d., s. 60–62.

⁴⁶ MALEKANDATHIL, Pius: *Portuguese Cochin and the Maritime Trade of India 1500–1663*, New Delhi 2002, s. 152.

⁴⁷ *Bandara* – čestný titul, kteří přijímali sinhálští šlechtici v 16. a 17. století.

jižní a jihovýchodní Asii raného novověku.⁴⁸ V evropských poměrech lze nalézt paralelu v rozdělení vlády ve franské říši verdunskou smlouvou z roku 843. Vzhledem k nadřazené roli krále Kótté jej Portugalci obvykle označovali za *krále Cejlonu* nebo dokonce za *císaře Cejlonu*. V Kótté vládl nejstarší Bhuvanékabáhu, v Sítávace nejmladší Májadunné a v Rayigamě pak prostřední Rayigam Bandara.

Bhuvanékabáhu VII. začal po roce 1521 do portugalské faktorie posílat v rámci tributu kvalitativně horší skořici, zatímco slony a prsteny již neodevzdával vůbec, což vedlo k poklesu portugalských zisků. Náklady na obranu pevnosti v Kolambě tak prakticky vymazávaly příjmy z obchodu se skořicí.⁴⁹ Král Jan III. proto v době první vážnější krize *Estado da Índia* v polovině 20. let 16. století, kdy protiportugalská povstání a nařízení otřásala v samých základech portugalskými pozicemi v Pegu, na Sumatře (opěrný bod Pasai), v Bengálsku, v Ormuzu a v Kóllamu, nařídil demolici tvrze, k čemuž došlo v roce 1524. Někteří zástupci portugalské komunity na Šrí Lance se však s tímto rozhodnutím neztotožňovali a požadovali po Lisabonu vedení aktivnější politiky. Písař faktorie v Kolambě dokonce v roce 1521 po indickém guvernérovi žádal, aby se na ostrov dostavil „s veškerou mocí v Indii“ a využil tak jistých neshod mezi třemi výše zmíněnými bratry.⁵⁰

Portugalci tak Šrí Lanku mocensky opět vyklidili. Současně ji však začínali stále více využívat jako zajímavý trh a začleňovat ji do své obchodní sítě objímající rozsáhlý prostor od svahilského pobřeží východní Afriky až po Moluky. Vždyť jejich faktorie v Kolambě fungovala i po roce 1524. Šrí Lanka totiž být známá jako neopominutelná zastávka na trase z Indie do Malakky, Bengálska a na Koromandelské pobřeží. Hlavní portugalský zájem se soustředil na skořici, jež se sice pěstovala i v Číně, Barmě, indickém Ásamu a na Malabarském pobřeží Indie, ale ze Šrí Lanky pocházela ta nejlepší.⁵¹ Byla tak proslavená, že podle jedné legendy se Lourenço de Almeida dostal ke břehům ostrova jen díky tomu, že jej k němu přivábila vůně skořice. Z ní se využívá

⁴⁸ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 25, 27.

⁴⁹ SILVA, C. R. de: *Political and Diplomatic Relations of the Portuguese with the Kings of Kotte During the First Half of the Sixteenth Century*, s. 224–225.

⁵⁰ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 47.

⁵¹ To potvrzuje mnoho kronikářů, mezi nimi např. Nizozemec Jan Huyghen van Linschoten. Srv. LINSCHOTEN, Jan Huyghen van: *Itinerario*, in: *Een zestiende-eeuwse Hollander in het Verre Oosten en het Hoge Noorden*, Haag 1979, s. 47.

sušená kůra. Podobně jako skořice byli po celém Orientu proslulí i šrílanští sloni.⁵² Jejich odběratelem byla hlavně Indie, kde sloužili k vojenským, transportním i ceremoniálním účelům. Nezanedbatelnou položku v obchodní nabídce Šrí Lanky zaujímaly také drahé kameny a perly, které byly loveny v pobřežních vodách po obou březích Manárského zálivu. Nakonec lze zmínit ještě arekové ořechy, plody arekové palmy, které byly na Šrí Lance a v jižní Indii tradičně žvýkány zabaleny do betelového listu a s citrónem, a to pro své stimulující účinky. Portugalci však do obchodu s těmito šrílanskými produkty pronikali jen pozvolna a prim zpočátku hrála zcela jednoznačně skořice.

Transformace portugalské přítomnosti na ostrově z obchodně-vojenské roviny v rovinu výlučně obchodní se rozhodli využít muslimští kupci k likvidaci tamější portugalské faktorie. Získali podporu od *zamorína* z Kalikatu,⁵³ zatvrzelého soupeře portugalských mocenských ambicí na Malabarském pobřeží, a jeho flotila pod vedením dědičných admirálů s titulem *Kunjali Marakkar*⁵⁴ v letech 1524 a 1525 dvakrát napadla Kolambu. Bhuvanékabáhu VII. se však postavil na portugalskou stranu, poněvadž v souladu se svým titulem *čakravarti* vystupoval jako vládce všech etnik i náboženských skupin. Roku 1526 ale udělal chybu, když na portugalský popud znemožnil obchod muslimským kupcům ze zahraničí, zejména pak těm z Kalikatu a Kananoru, tedy *Mápillejům*. Tato událost totiž přispěla k definitivnímu propuknutí nepřátelství mezi ním a jeho bratrem Májadunném, vládcem říše Sítávaka. Ten v dlouhodobé perspektivě usiloval o *Lví trůn*⁵⁵ v Kótté a nyní našel podporu u ukřivděných muslimů z Malabarského pobřeží a později i u jejich politického protektora *zamorína*. Za této situace již Bhuvanékabáhu VII. neměl jinou možnost, než se ještě více přimknout k Portugalcům, které začal chápat jako své nepostradatelné spojence. Portugalci se tak vlastně jaksí mimoděk začali vměšovat do vnitropolitické situace na

⁵² Tamtéž, s. 47.

⁵³ *Zamorín* z Kalikatu, dominantního přístavu na Malabarském pobřeží od 13. do konce 15. století, byl mezi lety 1500–1583 úhlavním portugalským nepřítelem v regionu.

⁵⁴ Kalikatští admirálové se po roce 1523 rekrutovali z rodu Marakkarů a vedli válku s Portugalci ještě zuřivěji než samotný *zamorín*. Srv. NAMBIAR, O. K.: *The Kunjalis, Admirals of Calicut*, London 1963, s. 76–79.

⁵⁵ *Lví trůn* odkazuje na Vidžaju, původem ze severozápadní Indie, praotce Sinhálců a přímého předka sinhálské panovnické rodiny, který měl být synem krále Sinhabáhu, jenž byl zase synem dcery krále oblasti Yanga či Vanga a Iva, polomytického hrdinného Lvího muže. Slovo *Sinhala* díky tomu označuje „zrozený ze Iva“ a Sinhálci jsou „lvím národem“. Srv. FLORES, Jorge Manuel: *Ceilão*, s. 227; FLORES, Jorge Manuel: *Hum curto historia de Ceylan - A short history of Ceylon: five hundred years of relations between Portugal and Sri Lanka*, Lisboa 2001, s. 23–24.

Šrí Lance, jež se navíc vedle Malabaru stala novým jevištěm portugalsko-kalikatského střetu.⁵⁶ Umožnila jim to také stabilizace situace v Arabském moři, kde po bitvě u Diu (1509) získali převahu, když odrazili egyptský útok a zatlačili *zamorína* z Kalikatu do defenzívy.

Král Bhuvanékabáhu VII. sice obnovil platbu vazalského tributu, ale v souladu s dosavadní sinhálskou tradicí se pokoušel získat portugalskou vojenskou pomoc toliko na bázi žoldnéřů, které by zaměstnával tak, jak to jeho předchůdci činili s vojáky z Malabarského pobřeží nebo z etnik Karava či Telugu⁵⁷ z jižní Indie, přičemž by byli podřízeni výhradně jemu a nikoliv portugalskému králi. Dle svých vlastních slov žádal o každoroční zasílání „sedmi nebo osmi“ portugalských vojáků, kteří se měli stát součástí sinhálské správní struktury (1527).⁵⁸ Roku 1543 pak požadoval každé tři roky zasílání 50 mužů.⁵⁹ Odlišné chápání evropské svrchovanosti však takovýto vývoj znemožnilo. Nutnost portugalské vojenské podpory, graduálně se zvyšující od roku 1528, kdy se Májadunné oficiálně spojil se *zamorínem* a poprvé napadl království Kótté, tak ve svém důsledku vedla k zahrnutí tohoto království do portugalské sféry vlivu a k oslabení mocenské pozice jeho panovníka. Portugalci se tak vlastně stali jeho ochránci, za což jim v letech 1518 a 1533 udělil řadu obchodních privilegií a fakticky rezignoval na svou obchodní nezávislost.⁶⁰ Nelze mu vyčítat, že s Portugalci spolupracoval, poněvadž tak činil ve shodě s tehdejšími šrílanskými zvyklostmi. Nedokázal však regulovat jejich moc, která se postupem času stala nekontrolovatelnou.

Dalšímu posílení naznačené tendence nahrála skutečnost, že Bhuvanékabáhu nedisponoval legitimním synem. Ve snaze obejít svého ambiciózního bratra Májadunného a zajistit nástupnictví svému vnukovi Dharmapálovi, roku 1538 narozenému synovi své dcery Samudra Dévi a vrchního velitele vojska Vidiyeho

⁵⁶ BIEDERMANN, Zoltán: *The Matrioshka Principle and How it was Overcome: Portuguese and Habsburg Attitudes toward Imperial Authority in Sri Lanka and the Responses of the Rulers of Kotte (1506–1598)*, s. 278.

⁵⁷ Portugalci příslušníky etnika Telugu nazývali *badagas*. Queirós o tomto etniku napsal, že se jednalo o „barbarský lid zrozený v pralesích, přirozeně krutý a zvyklý loupit a krást“. K práci žoldnéřů se proto tito lidé náramně hodili. Srv. QUEIRÓS, Fernão de: *The Temporal and Spiritual Conquest of Ceylon*, sv. II, Colombo 1930, kniha IV, kap. II, s. 629.

⁵⁸ BIEDERMANN, Zoltán: *The Matrioshka Principle and How it was Overcome: Portuguese and Habsburg Attitudes toward Imperial Authority in Sri Lanka and the Responses of the Rulers of Kotte (1506–1598)*, s. 278.

⁵⁹ COUTINHO, Bernardo Xavier: *Portugal na História e na Arte de Ceilão*, in: *Studia*, 1972, č. 34–35, s. 23.

⁶⁰ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 71.

Bandary, vyslal roku 1541 poselstvo do Lisabonu, kam zamířilo jako první oficiální poselstvo nějakého orientálního vládce.⁶¹ V tehdejší největší městě Evropy se zhruba 100 000 obyvateli bylo možné již o půl století dříve spatřit oficiální i polooficiální emisary z Konga a Etiopie, stejně jako z Indie. Přítomnost Sinhálců přesto vyvolala nesmírnou pozornost, protože král Jan III. v roce 1542 přistoupil ke slavnostnímu aktu a symbolickou korunovací pozlacené sochy sinhálského následníka formálně potvrdil jeho dědická práva.⁶² Tím došlo k utvrzení vazalského poměru krále říše Kótté vůči portugalské Koruně, aniž by to ovšem nějakým způsobem poškodilo jeho vlastní mocenské nároky, které, jak již bylo řečeno, zahrnovaly celý ostrov včetně jeho nejsevernější části, na němž se rozkládala hinduistická tamilská říše Jápané, most a současně i nárazníková oblast mezi hinduistickou civilizací jižní Indie a buddhistickou civilizací jižní Šrí Lanky. Tu Portugalci za součást Šrí Lanky zprvu nepokládali, a to primárně spíše ze strategicko-obchodních důvodů nežli z neschopnosti rozlišovat mezi Sinhálci a Tamily,⁶³ byť v Lisabonu s odlišením obou etnik nepochybně problémy měli.⁶⁴

Májadunné se cítil Dharmapálovým narozením ohrožen a zahájil proto roku 1538 ofenzívu. Spolupracovalo s ním *zamorínovo* loďstvo, jež se ve šrilanských vodách objevilo již v roce 1537, aby se pokusilo využít portugalských nesnází vyplývajících z tureckého obležení přístavu Diu (1538). Portugalci se však navzdory turecké hrozbě rozhodli své zájmy na Šrí Lance vojensky hájit, což dokládá vzrůst významu, jakého se ostrovu v jejich očích postupně dostalo. V bitvách u Mangaloru (1537), Vedalai (1538) a Negomba (1539) ušředřili kalikatské flotile sérii porážek a zcela tak opanovali *Cejlonské moře*, tedy Manárský záliv, strategickou vodní plochu mezi jižní Indií a Šrí Lankou. Roku 1540 pak své zisky potvrdili podpisem míru se *zamorínem* v Ponnani.⁶⁵

Přes následné vzájemné odcizení ve 40. letech 16. století, jež pramenilo jednak z faktu, že Bhuvanékabáhu se odmítal vzdát buddhismu a přestoupit ke křesťanské víře,

⁶¹ BIEDERMANN, Zoltán: *The Matrioshka Principle and How it was Overcome: Portuguese and Habsburg Attitudes toward Imperial Authority in Sri Lanka and the Responses of the Rulers of Kotte (1506–1598)*, s. 286.

⁶² SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 41; COUTINHO, Bernardo Xavier: c. d., s. 14.

⁶³ ABEYASINGHE, Tikiri: *Jaffna under the Portuguese*, Colombo 1986, s. 7; STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 237.

⁶⁴ TT. *Livros das Monções*, kniha XXVI, fol. 30, 31. 1. 1629.

⁶⁵ FLORES, Jorge Manuel: *The Straits of Ceylon 1524–1539: The Portuguese-Mappilla Struggle over a Strategic Area*, in: *Santa Barbara Portuguese Studies*, 1995, sv. 2, s. 65.

a jednak z neochoty nebo neschopnosti portugalského krále upravit vztahy mezi svými poddanými a sinhálským vládcem, jenž si stěžoval na stále častější porušování své autority ze strany portugalských vojáků, obchodníků a dobrodruhů, zůstala říše Kótté nadále hlavním portugalským spojencem na Šrí Lance. Bhuvanékabáhu dokonce v jednom dopise adresovaném králi Janovi III. do Lisabonu napsal: „Jsem to já, kdo má nejmenší moc na tomto ostrově a příčinou je moje lojalita Vašemu Veličenstvu“.⁶⁶ Roku 1546 pak připojil další trpkou stížnost: „Měli byste být ohromeni, že jsem se ještě nezbláznil a již se nepotuluji pralesem“.⁶⁷

Dočasného ochlazení portugalských vztahů s králem říše Kótté se snažili využít další sinhálští panovníci, především pak král *horské říše* Kandy (Kanda Udarata) ve střední části ostrova Džajavíra (eventuálně Vikrama Báhu) a Bhuvanékabáhuův bratr Májadunné, kteří si prostřednictvím přijetí křesťanské víry, o níž měli jen mlhavé představy, hodlali zajistit portugalskou vojenskou podporu na úkor krále říše Kótté. Tu jim obvykle z vlastní iniciativy přislíbili rozliční portugalští dobrodruzi, kteří pak prezentovali jejich požadavky v Goi. Tento vývoj byl možný díky eliminaci kalikatské konkurence na ostrově. Nuno Álvares Pereira zajistil v roce 1545 křest krále říše Kandy a již roku 1543 vedl v Goi jednání, jež mělo za cíl uzavření spojenectví s Májadunném. Ten o tomtéž diskutoval roku 1547 s Antóniem Monizem Barretem a roku 1548 pak byl konečně prohlášen portugalským vazalem. Bhuvanékabáhuovo obratné manévrování však veškeré uvedené pokusy sinhálských panovníků o zvýšení své moci na úkor Kótté odsoudilo k neúspěchu, protože jednak jim, a vládcí říše Kandy především, hrozil vojenskou invazí, pokud se spojí s Portugalci, a jednak svými sliby dosáhl toho, že tito jej neopustili kvůli Májadunnému, jehož v roce 1548 postavili Bhuvanékabáhuovi toliko naroveň, což pro ambiciózního muže Májadunného formátu bylo nepochybně málo.⁶⁸

V průběhu 30. a 40. let 16. století se Portugalci díky odvážným akcím zmíněných dobrodruhů zevrubně seznámili s vnitrozemím Šrí Lanky, což se odráží v mapě Fernãa Vaze Dourada z roku 1568. Jde o první samostatnou mapu ostrova evropské provenience. Šrí Lanka je na ní poprvé zachycena s akcentem na své teritorium jako celek a nikoliv jen na pobřežní regiony, byť ještě ne do takové míry jako

⁶⁶ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 62.

⁶⁷ Tamtéž, s. 56.

⁶⁸ Tamtéž, s. 73.

na mapě Cipriana Sanchese z roku 1606.⁶⁹ Díky takto nabytým znalostem se v Goi mohly začít objevovat myšlenky na zisk kontroly nad ostrovem. Ačkoliv roku 1530 se objevil návrh na jeho kolonizaci s využitím systému *donatários*, jenž se již od 15. století uplatňoval na atlantských ostrovech a od téhož roku i v Brazílii,⁷⁰ či korektněji řečeno v Portugalské Americe, na Šrí Lance se neprosadil a ve 40. letech 16. století registrujeme některé další projekty.⁷¹ Roku 1560 mělo být po dosazení povolného vládce kolonizováno území říše Jápané.⁷² Navzdory těmto plánům v této době ještě převažovala myšlenka prosazení pouhé nepřímé kontroly skrze pokřtěného domorodého panovníka před přímou portugalskou správou.

Františkánský mnich Simão de Coimbra působící v Kandy v roce 1546 napsal králi list, jehož obsah potvrzuje narůstající význam Šrí Lanky pro portugalské zájmy v Asii. Doslova v něm říká: „Kdyby Vaše Veličenstvo získalo Cejlon pro sebe a jeho vládce učinilo svými vazaly, je jisté, že Indie by byla zabezpečena, protože pokud by tam došlo k nějakým ztrátám, což si Bůh ve svém milosrdenství nepřeje, z žádné strany nemůže být dobyta zpět než z Cejlonu, zejména pak z říše Kandy“.⁷³ Portugalci tak ostrov začínali považovat za oblast, která by se mohla stát jejich hlavní baštou v Asii v případě, že by Indie byla obsazena osmanskými Turky, kteří zůstali hrozbou pro portugalské pozice nejen v Asii, ale i ve východní Africe po celé 16. století, nebo Mughaly, expandujícími po vyvrácení Dillíského sultanátu v roce 1526 po bitvě u Pánípatu stále dále k jihu.

Lákavou možnost, jak na ostrově zvýšit portugalský vliv, nabídl již v roce 1545, tedy v době neshod s králem říše Kótté, další dobrodruh André de Sousa. Ten dopravil do Goy dva prince z Kótté. Jednalo se o Bhuvanékabáhuova syna Luíse a synovce Joãa, jejichž křest Sousa zajistil.⁷⁴ Indický guvernér Martim Afonso de Sousa zamýšlel sesadit nevypočitatelného Bhuvanékabáhu, jenž roku 1544 nechal zavraždit Luísova

⁶⁹ BIEDERMANN, Zoltán: *Perceptions and Representations of the Sri Lankan Space in Sixteenth Century Portuguese Texts and Maps*, s. 247–254.

⁷⁰ FLORES, Jorge Manuel: *Olhos do Rei. Desenhos e descrições portuguesas da ilha de Ceilão (1624, 1638)*, Lisboa 2001, s. 18.

⁷¹ BIEDERMANN, Zoltán: *Ruptura imperial/Inovação filipina ou realização de um velho plano português? O conturbado início da conquista de Ceilão em 1594*, in: MARTÍNEZ, Santiago Hernández (org.): *Governo, administração e representação do poder no Portugal e seus territórios ultramarinos no período dos Áustrias (1581–1640)*, Lisboa 2011, s. 152.

⁷² SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Jaffnapatam 1543–1658: The Portuguese in Jaffna*, Colombo 1994, s. 5.

⁷³ FLORES, Jorge Manuel: *Hum curto historia de Ceylan*, s. 69.

⁷⁴ COUTINHO, Bernardo Xavier: c. d., s. 59–64.

bratra a vlastního syna Juga, protože přijal křest, a nahradit jej princem Joãem, který se zavázal podporovat christianizaci ostrova. Šrí Lanka se měla stát centrem křesťanství na Východě, jakousi svatou zemí Orientu.⁷⁵ Kromě toho bylo plánováno dosazení portugalského exponenta i na trůn v říši Jápané, jejíž panovník Cankili (Sankili) I. v roce 1544 nechal povraždit domorodou křesťanskou komunitu ze sinhálského rybářského etnika Karava (či snad z tamilského etnika Karaiyar?)⁷⁶ v počtu asi 600 až 700 osob na ostrově Manár (Mannar) při severozápadních březích Šrí Lanky, neboť se obával, že by mohla fungovat jako prostředník při pronikání portugalského vlivu na území jeho státu. Sousední nástupce João de Castro se však chtěl nejprve pokusit dohodnout se mírovými prostředky a navíc hrozil turecký útok na přístav Diu. Ten nakonec v roce 1546 oblehla jen gudžarátská armáda, ale z vojenské expedice na Šrí Lanku v každém případě sešlo. Než mohla být připravena jiná, zemřeli oba princové z Kótté počátkem roku 1546 v Goi na epidemii neštovic.

Bhuvanékabáhu se nakonec udržel na trůně až do své smrti v roce 1551, která je opředena mnohými nejasnostmi. Zabila jej totiž rána vystřelená z pušky jednoho z portugalských členů jeho gardy. Jezuitský kronikář Fernão de Queirós se domnívá, že za ni byl zodpovědný indický místokrál Afonso de Noronha,⁷⁷ ale je možné, že za ni stál Májadunné. Bhuvanékabáhuovu vládu lze hodnotit jako úspěšnou, protože panovníkovi se podařilo udržet si zcela nezávislé postavení. Svými kroky, kterými si zajišťoval podporu Portugalců, však připravil půdu pro pozdější prosazení jejich moci na ostrově. Zmiňovaný místokrál Afonso de Noronha se v roce 1550 při své plavbě z Portugalska do Indie v důsledku chybné navigace vylodil u jeho břehů. Během svého pobytu se dostal do konfliktu s Bhuvanékabáhuem, kterého obviňoval z porážky portugalských sil, jež téhož roku usilovaly o potrestání krále říše Kandy Džajavíry (eventuálně Vikramy Báhua), jenž odpadl od křesťanské víry. Místokrálův synovec Diogo de Noronha dokonce zprostředkoval jednání svého strýce s Májadunném, který zůstal portugalským vazalem a usiloval o zisk *Lvího trůnu* v Kótté.

Příštího roku 1551, již po Bhuvanékabáhuově smrti, se Noronha na Šrí Lanku vrátil, a to ani ne tak proto, že pochopil jeho obrovský potenciál, jako spíše ve snaze se na úkor místního panovníka obohatit. Došlo přitom ke znesvěcení buddhistického

⁷⁵ Tamtéž, s. 74.

⁷⁶ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 94.

⁷⁷ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha II, kap. XIX, s. 293–294.

chrámu Božího zubu (*Dalada Maligava*) v Kótté, což nenapravitelným způsobem oslabilo náboženskou autoritu nového krále Dharmapály, neboť buddhismus, přesněji théravádový buddhismus, jenž na Šrí Lanku pronikal již od 3. století př. n. l. z Indie, představoval při existenci široké náboženské tolerance a nepopíratelných hinduistických vlivů dominantní náboženské vyznání na ostrově. Mnozí poddaní jej proto opustili a přeběhli k jeho strýci Májadunnému. Údajný Buddhův zub,⁷⁸ nejvýznamnější relikvie buddhismu, jenž ctí ostatky svatých a předměty s nimi spojené stejně intenzivně jako římskokatolická církev, byl navíc Portugalci roku 1561 rozemlet a spálen v Goi a popel následně vhozen do řeky. Do Goy jej roku 1560 dopravil z Japonska indický místokrál Constantino de Bragança, bigotní katolík, jenž se jej v oné tamilské říši mohl zmocnit, protože jej tam při svém útěku z Kótté odnesl Dharmapálův otec Vidiye Bandara. Ten byl kvůli podezření ze zpronevěry roku 1552 jakožto dosavadní regent uvězněn, ale roku 1553 se mu podařilo uprchnout a stal se zapřísáhlým nepřítelem Portugalců. Májadunné v něm však spatřoval hrozbu svým aspiracím na trůn v říši Kótté, a proto se proti němu spojil s Portugalci. Vidiye Bandara tak musel hledat útočiště v Japonsku. Uvedené události zapříčinily, že za Dharmapálovy vlády se říše Kótté dostala do ještě větší závislosti na Portugalsku než kdykoliv předtím.⁷⁹

Za tím stála i konverze mladého Dharmapály, vychovaného ve františkánském klášteře v Kolambě, ke křesťanství, která byla dle křesťanského chápání jeho jakýmsi duchovním znovuzrozením. Došlo k ní v roce 1556 nebo 1557 a panovník při ní přijal jméno João, podle portugalského krále Jana III. Současně s ním přijala křest i jeho manželka a řada šlechticů ode dvora. Jejich konverzi předcházela masová christianizace asi 70 000 příslušníků rybářského etnika Karava, žijícího na pobřeží severně a jižně od Kolamby. Panovník zřejmě podlehl tlaku radikálních františkánů, kteří na Šrí Lance působili již od roku 1543, kdy tam dorazili spolu se sinhálským emisarem z Lisabonu. Jednalo se o jednu z větví františkánského řádu vzniklou v roce 1495 vydělením z hlavní linie františkánů-konventuálů a nazývaní se reformovaní františkáni (též bosí františkáni, reformovaní konventuálové). Portugalská provincie zvaná Piedade se ustavila v roce 1518 díky Pedrovi de Alcântara a její členové se označují jako *alkantaríni* (port. *piedosos*). Tito františkáni zahájili vlastní reformu nezávisle na hlavní

⁷⁸ Ve skutečnosti se zřejmě jedná o pouhý opičí tesák, jak se domníval již kronikář Diogo do Couto. Srv. STRONG, John S.: „*The Devil was in that Little Bone*“: *The Portuguese Capture and Destruction of the Buddha's Tooth-Relic, Goa, 1561*, in: *Past and Present*, 2010, s. 184–198.

⁷⁹ BIEDERMANN, Zoltán: *The Matrioshka Principle and How it was Overcome*, s. 286–289.

observantské reformní větvi, jejíž původ tkví v obnově mendikantské spirituality na přelomu 15. a 16. století. Od 30. let 16. století působili jejich příslušníci ve významných postech na Východě.⁸⁰ Jejich tamější činnost se časově shoduje s evropskou reformací, v jejímž důsledku došlo na katolické straně k obnovení úsilí o dosažení věroučné čistoty. To se projevilo v konfesionalizaci evropské společnosti, jež byla ve všech směrech prostoupena náboženstvím a diskusemi o něm, i ve zformování nesmlouvavé katolické reformace na koncilu v Tridentu. Jejím důsledkem bylo na portugalském území jak založení inkvizičního tribunálu, tak naprosto ojedinělé přijetí všech zásad Tridentského koncilu, dle nichž se pak řídili i misionáři v Asii.

Následkem Dharmapálovy konverze došlo k opuštění řady starobylých rituálů a zvyklostí, částečně vycházejících z buddhismu, tradičně spojených s výkonem královské moci na Šrí Lance a poskytujících ochranu všem náboženstvím na ostrově, což souviselo s exkluzivistickou a tedy netolerantní povahou tehdejšího křesťanství, jež se později projevila likvidací buddhistických a hinduistických chrámů, jak již roku 1546 nařizoval král Jan III. a jak roku 1567 předepisoval první církevní koncil v Goi.⁸¹ Dharmapála kromě toho odebral půdu buddhistickým klášterům a věnoval ji františkánům. Tyto kroky otřáslы jeho panovnickou mocí, jež přišla o značnou část své legitimacy. Podle poddaných jejich vládce zkrátka ztratil právo nosit korunu, k čemuž přispělo i to, že ačkoliv byl jakožto svým původem i tradičním ceremoniálem sakralizovaný nositel titulu *čakravarti* pokládán za zdroj bezpečí a řádu světa, nebyl schopen zajistit prosperitu země.⁸² Král se tak ocitl v naprosté izolaci a závislosti na svých portugalských spojencích, kteří s ním mnohdy jednali značně dehonestujícím způsobem. Jeho duchovní znovuzrození z křesťanské perspektivy tak bylo fakticky jeho duchovním úmrtím z pohledu buddhismu. Zdá se to poněkud paradoxní, ale vypadá to, že svoji konverzí ke křesťanství neztráceli domorodí panovníci obecně svoji autoritu jen u svých poddaných, ale i u Portugalců samotných.⁸³

Projevem ztráty veřejné podpory krále Dharmapály bylo také snížení početního stavu vojska, kterým panovník říše Kótté disponoval. Jestliže na počátku 16. století byl schopen naverbovat ještě desetitisíce mužů, koncem 50. let 16. století se jednalo již jen

⁸⁰ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 86.

⁸¹ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, Colombo 1966, s. 206.

⁸² STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 154, 168–169.

⁸³ Tamtéž, s. 173.

o několik set.⁸⁴ To jej učinilo naprosto závislým na portugalské vojenské podpoře, avšak ta nebyla schopna zajistit více než jen kontrolu Kolamby, kde byla v roce 1554 obnovena portugalská pevnost. Dokonce i samotné Kótté muselo být po portugalské porážce v bitvě u Mulleriyawy (uskutečnila se roku 1559, 1562 nebo 1563), jedné z mála polních bitev, jež byly mezi portugalskými a domorodými silami na Šrí Lance svedeny, pod tlakem Májadunného sil v roce 1565 vyklizeno. Dharmapála přišel o redistributivní možnosti, jež byly klíčové pro zajištění podpory jednotlivých šlechticů, a přestěhoval se proto do nedaleké a lépe hájitelné Kolamby, současně ale zbavené symboliky spojené se sinhálskou královskou mocí. V Májadunného rukou se tak ocitlo nejen takřka celé území říše Kótté, ale také výhody plynoucí z důrazu jím kladeného na buddhistickou víru a dosavadní sinhálské tradice.

Při vědomí tohoto vývoje nepřekvapí, že Dharmapála, postrádající vlastní potomky, postoupil roku 1580 ve své donaci celé království *mortis causa*, tedy po své smrti, portugalskému králi. Ten byl oficiálně přijat za následníka sinhálskou šlechtou, ve skutečnosti příslušníky nevelkého Dharmapálova dvora, roku 1583.⁸⁵ Nezáleží přitom na tom, že království Kótté z teritoriálního hlediska vlastně neexistovalo a omezovalo se jen na Kolambu, obleženou tehdy sinhálským vojskem ze Sítávaky a finanční zdroje spíše pohlcující nežli produkující. Připomínala tak izolované postavení marocké Ceuty z 1. poloviny 15. století. Portugalcům však uvedená donace poskytovala pevný právní základ pro jejich budoucí expanzivní ambice na ostrově.

Po roce 1528 se zintenzivňovalo portugalské vměšování do záležitostí na Šrí Lance, kterýžto proces můžeme sledovat také v počtu portugalských osadníků přicházejících postupně na ostrov, tedy v rovině, která nás v další části práce bude zvláště zajímat. Nazývali se *moradores*, přičemž většinu jich tvořili *casados*, tedy (zpravidla) ženatí muži, již opustili vojenskou službu, usadili se na přiděleném pozemku a (většinou) uzavřeli sňatek, v tomto případě většinou se sinhálskými nebo míšeneckými ženami. Věnovali se zejména obchodu a exploataci půdy a do zbraně byli povoláváni jen v případě ohrožení nebo nezbytné nutnosti. Ve 20. letech 16. století žilo v říši Kótté,

⁸⁴ SILVA, C. R. de: *Political and Diplomatic Relations of the Portuguese with the Kings of Kotte During the First Half of the Sixteenth Century*, s. 231.

⁸⁵ SALDANHA, António Vasconcelos de: *O problema jurídico-político da incorporação de Ceilão na Coroa de Portugal*, in: *Revista da Cultura*, 1991, sv. I, č. 13/14, s. 241–244.

především pak v Kolambě, něco mezi 30 a 50 osadníky.⁸⁶ V roce 1541 bychom jich tam našli asi 30, roku 1547 pak zhruba 40.⁸⁷ Jde o velmi nízký počet, ale je třeba si uvědomit, že samotná jejich přítomnost je dokladem narůstajícího portugalského zájmu o Šrí Lanku, který dostal rozhodující impuls v poslední čtvrtině 16. století.

⁸⁶ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 44.

⁸⁷ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 296.

2. DONACE Z KÓTTÉ

Portugalská říše v Asii vznikala na relativně pevných právních základech. Panovníci se totiž nesmírně obávali evropské konkurence, zprvu zejména té kastilské, jež byla zažehnána teprve roku 1529 smlouvou ze Zaragozy, která tvořila jakýsi pandán tordesillaské dohodě (1494) dělicí sféry vlivu v Atlantském oceánu. Ve 20. letech 16. století se vynořila hrozba v podobě francouzských expedic, jež nakonec zůstala omezena jen na Atlantik. Ke konci 16. století se portugalská Koruna zase začala hrozit stále častějších nizozemských a anglických obchodních výprav, které prudce se rozvíjející protokapitalistické ekonomiky v jejich vlasti nutily k navázání přímých kontaktů s lákavými centry asijského obchodu.

Své nároky si portugalský král zajišťoval na základě prvenství objevu, které vycházelo z faktu, že námořní trasa spojující Evropu s Asií byla vlastně *res nullius*, tedy územím nikoho, neboť byla objevena Portugalci vně doposud známého křesťanského světa a neplatilo v něm proto římské právo. Kromě toho využíval papežských bul, kterými mu bylo na jeho žádost hlavou křesťanské církve předáno právo na objevení, osídlení i evangelizaci všech pohanských a muslimských zámořských území ležících jižně od mysů Não a Bojador v severozápadní Africe, stejně jako Indie a nově objevených území v Asii.⁸⁸ Právo na nezávislost bylo přiznáváno toliko křesťanským panovníkům, země těch ostatních měly připadnout papeži jakožto *dominus orbis*, tedy vládci světa, jenž s nimi mohl naložit podle své vůle. Bulami *Romanus Pontifex* a *Inter Caetera* z let 1455–1456 a bulou *Precelsae Devotionis* z roku 1514, jež obsah těch předchozích dvou potvrzovala, na základě tohoto práva udělil výše zmiňované regiony Portugalcům. Bula *Romanus Pontifex* je pro svůj mimořádný význam nazývána Magnou chartou portugalské říše. V neposlední řadě je třeba zmínit dohody z Tordesillasu (1494) a Zaragozy (1529), v nichž si Portugalsko a Kastilie mezi sebe rozdělily sféry vlivu ve světě. Ty v principu navazovaly na dohody křesťanských vládců Iberského poloostrova z období *reconquisty*, kteří si teoretickou parcelací muslimských států vymezovali své zájmové zóny.

V roce 1499 se král Manuel I. prohlásil *Pánem dobývání (conquisty), mořeplavby a obchodu s Etiopií, Arábií, Persií a Indií*, kterýžto titul vyjadřoval jak

⁸⁸ SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e econômica*, s. 109–110.

kontrolu námořních tras, čili ideu *mare clausum*, ve starověku a středověku vzhledem k omezení křesťanské civilizace na poměrně těsný prostor Středomoří ještě zcela neznámou a prosazenou poprvé až v průběhu 15. století v souvislosti s portugalskou expanzí do rozlehlých a neznámých vod Atlantiku, tak také proponovaný nárok na pevninské oblasti Asie, zhmotněný převážně až po roce 1600.⁸⁹ Vůči orientálním panovníkům portugalský králdo té doby vystupoval nikoliv jako agresor a dobyvatel, nýbrž v roli *krále králů*, tedy jakožto jejich nadřazený suverén respektující jejich právo na vládu. Nepřivlastnil si tedy titul *král Indií*, kterým se prohlásil kastilský král ve vztahu k Americe. To vysvětluje, proč Portugalci kladli značný důraz na diplomacii, k čemuž přispíval i jejich nízký počet.⁹⁰ Nicméně je třeba přiznat, že diplomacie často využívali až teprve poté, co prostřednictvím války nebo hrozby jejího vyvolání dosáhli pro sebe výhodných podmínek.⁹¹ K boji se uchýlovali zvláště proti muslimům, svým tradičním nepřátelům již z Iberského poloostrova, proti nimž vedli skutečnou *svatou válku*, tedy křížové tažení, jež bylo jakýmsi pokračováním *reconquisty*.

Na rozdíl od Maroka však v případě výbojů v Asii papež nikdy nevydal bulu, jež by portugalské akce prohlašovala za kruciátu. To dokumentuje relativně tolerantní portugalský přístup k asijským etnikům a náboženstvím, jenž usiloval v souladu s tradicí *reconquisty* nikoliv o jejich likvidaci, nýbrž o jejich proponovaný křest a jejich integraci do budovaného impéria, chápaného za vlády Manuela I. ve shodě s milenaristickými a mesianistickými tezemi převzatými z učení cisterciáka Jáchyma z Fiore, ze Zjevení svatého Jana a z Danielova proroctví jako univerzální. Vedle toho to ukazuje na slábnoucí postavení papeže, jež se rozpouštělo ve formující se Evropě národních států. Portugalská expanze byla již od 15. století ryze národním podnikem, a

⁸⁹ Tj. uzavřené moře. Jde o doktrínu spočívající v prosazování nároků jednoho státu na plavbu a obchod na určité vodní ploše stejným způsobem jako kdyby se jednalo o pevninu. Její počátky sahají do středověku, ale tehdy se více méně omezovala toliko na pobřežní, tedy teritoriální vody. Na širém moři byla poprvé vyhlášena teprve papežskými bulami z let 1455–1456, vydaných v portugalský prospěch. Srv. SALDANHA, António Vasconcelos de: *Mare clausum*, in: ALBUQUERQUE, Luís de (org.): *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, sv. II, Lisboa 1994, s. 685–686.

⁹⁰ Podle prvního sčítání obyvatelstva z let 1527–1532 žilo v Portugalsku jen okolo 1 250 000 až 1 500 000 lidí, byť oproti polovině 15. století se jednalo až o třetinový nárůst, umožněný zahájením dovozu baltského obilí a pěstováním kukuřice na počátku 16. století. V Asii pak nikdy trvale nežilo více než 12 000 až 16 000 Portugalců a luso-asijských míšenců, z toho 6000 až 10 000 dospělých bojeschopných mužů. Srv. SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e económica*, s. 306; DIFFIE, Bailey W.; WINIUS, George Davison: c. d., s. 106; BOXER, Charles Ralph: *O Império Colonial Português*, Lisboa 1977, s. 75.

⁹¹ HALIKOWSKI-SMITH, Stefan: *'The Friendship of Kings was in the Ambassadors': Portuguese Diplomatic Embassies in Asia and Africa during the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, in: *Portuguese Studies*, 2006, sv. 22, č. 1, s. 108–110.

ačkoliv panovníci své mocenské nároky až do 18. století zaštiťovali papežskými bulami, přímému papežskému vměšování se bránili. Manuel I. si pak v souladu s tím osoboval jakožto panovník osvícený Duchem svatým právo rozhodovat o vyhlášení tzv. spravedlivé války (*bellum iustum*), sankcionované Bohem, jež při pronikání Portugalců do Asie fakticky nahradila křížovou výpravu, která byla od konce 11. století monopolem papežů. Idea křížové výpravy však v portugalských výbojích v Orientu zůstala přítomna po celé 16. století, kdy tam jako hlavní portugalští konkurenti vystupovali nenávidění muslimové.⁹²

Na Šrí Lance Portugalci zpočátku vedli války toliko s cílem domoci se obchodních výsad. I zde se jednalo o střety převážně s muslimy, poněvadž ti dominovali obchodu s ostrovem. Později začali hájit pozici krále říše Kótté Dharmapály, jenž roku 1556 nebo 1557 přijal křest. Když se pak v poslední čtvrtině 16. století rozhodli využít souběhu událostí a podmanit si celý ostrov, činili tak především na základě tzv. Dharmapálovy donace (donace z Kótté) z roku 1580, tedy právního dokumentu vydaného domorodým vládcem. Příslušnou donací král João Dharmapála jakožto stále ještě bezdětný v případě i budoucí absence zákonných synů odkazoval svůj stát *mortis causa*, tedy v okamžiku své smrti, portugalskému králi, jímž byl tehdy generální inkvizitor a kardinál Jindřich I.⁹³ Text byl ratifikován v roce 1583.

Navzdory tomu, že João byl celkem třikrát ženat, potomků se vzhledem k následkům jednoho pokusu o jeho otravu z roku 1577, zinscenovaného Májadunném, jež mu způsobila doživotní kórtání a fyzické znetvoření, nedočkal. Těchto důsledků si byl podle Queiróse velmi dobře vědom, takže ve vlastní potomstvo v době redigování donace již nedoufal,⁹⁴ byť to nemusí být zcela pravda, poněvadž se v téže době potřetí oženil.⁹⁵ Fakt, že skončil jako bezdětný, umožnil Jindřichovu nástupci, španělskému králi Filipovi II. (v Portugalsku vládl jako Filip I.), prohlásit se roku 1597 *králem Cejlonu*.⁹⁶ Protesty Dharmapálových příbuzných na této skutečnosti nic nezměnily.⁹⁷

⁹² THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *A idéia imperial manuelina*, in: DORÉ, André; LIMA, Luís Filipe Silvério; SILVA, Luiz Geraldo (org.): *Facetas do império na história: conceitos e métodos*, São Paulo 2008, s. 77–79, 94–95.

⁹³ Přepis textu lze nalézt zde: *As gavetas da Torre do Tombo*, Lisboa 1960–1977, sv. III, s. 607–611.

⁹⁴ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XIX, s. 523.

⁹⁵ BIEDERMANN, Zoltán: *The Portuguese Period Revisited. New Perspectives on Sri Lanka in the Sixteenth Century*, Colombo 2012, s. 28.

⁹⁶ Filip II. se mohl titulovat *králem Cejlonu*, protože Portugalci již domorodé krále říše Kótté označovali pro jejich dominantní postavení na ostrově jako *cejlonské krále*. Toto jejich postavení vycházelo z ideje *čakravarvati*, podle níž byl panovník sedící na *Lvím trůně* svrchovaným vládcem celého ostrova. Kronikář

Ačkoliv není s určitostí známo, kdo k přípravě donace dal podnět, je nesporné, že tento dokument výrazně usnadnil prosazení portugalské moci na Šrí Lance, protože jí k tomu poskytl legální bázi. Portugalská Koruna tak mohla na ostrově vést tzv. spravedlivou válku (*bellum iustum*), jež byla již zmíněna. Jde o takovou válku, která byla z morálního a náboženského hlediska ospravedlnitelná. Tato doktrína je založena na spisech sv. Augustina Aurelia ze 3. až 4. století a v 16. století byla rozvíjena teology a právníky z univerzity v Salamance, jež měla skrze učence působící na univerzitě v Coimbre značný vliv i v Portugalsku. Na následujících řádcích se pokusím nastínit vývoj událostí tvořících pozadí vzniku Dharmapálovy donace.

Pro začátek si je třeba uvědomit, že podobné předání práv na vládu v nějaké domorodé říši portugalskému panovníkovi nebylo prvním ani posledním, ke kterému v průběhu 16. a 17. století v portugalské Asii došlo. Již v roce 1545 odstoupil sultán Tabarija Portugalcům stejným způsobem, byť nikoliv *mortis causa*, nýbrž s okamžitou platností, molucký ostrovní stát Ternate, ale pro svévolný postup portugalského kapitána Moluk Jordãa de Freitas a jeho syna donace nevstoupila v platnost. Teprve v roce 1561–1562, kdy ji zopakoval nový sultán Hairún, ji král Jan III. akceptoval, což vytvořilo potřebný precedens, kterého se pak právníci dovolávali v případě Dharmapálovy donace z roku 1580. Po Hairúnově násilné smrti (1570) způsobené Portugalci však tito nebyli schopni uvést jeho vůli do praxe, protože proti nim propuklo povstání vedené Hairúnovým nevlastním synem Bábulláhem, jenž je do roku 1575 z Ternate zcela vytlačil. Portugalský panovník se však přesto i nadále tituloval jako *král Moluk*.⁹⁸

Roku 1646 přenechal svá práva na trůn v barmánském státě Arakan pretendent tamějšího trůnu Martinho, jenž musel zhruba o 30 let dříve uprchnout z vlasti do Indie a již roku 1641 dorazil do Lisabonu. Král jej však účinně nepodpořil a toliko mu udělil hábit Kristova řádu, vojenské církevní organizace nahradivší roku 1312 na portugalském území templářský řád, avšak od poloviny 16. století nabízející členství

Diogo do Couto označuje Dharmapálu v souladu s výše řečeným za „pána celého ostrova Cejlon“. Srv. COUTO, Diogo do: *Da Ásia de João de Barros e de Diogo do Couto: dos feitos que os portugueses fizeram no descobrimento dos mares e terras do Oriente (Décadas da Ásia)*, Lisboa 1777–1778, Déc. XII, kniha I, kap. VI, s. 44.

⁹⁷ PIERIS, P. E.: c. d., s. 90–92.

⁹⁸ SALDANHA, António Vasconcelos de: *O problema jurídico-político da incorporação de Ceilão na Coroa de Portugal*, s. 238–240.

toliko jako výraz společenské prestiže.⁹⁹ Taktéž v polovině 17. století odkázal své nároky na muslimský sultanát Bídžápúr, jenž se nalézal na Dakšinské plošině (Dekkan) v centru Přední Indie, syn pretendenta tamějšího trůnu žijící v Portugalsku.¹⁰⁰ Tam bychom našli i syna kandyjského krále Yamasinhy Bandary (pokřtěného jako Filip) jménem João, který se dlouho odmítal vzdát naděje na svoji říši, z níž byl v roce 1592 vypuzen povstáním Konappu Bandary, vojenského velitele původně v portugalských službách pokřtěného jako João de Áustria,¹⁰¹ jenž usedl na trůn pod jménem Vímalá Dharma Súrja I.

Tento João se snažil získat podporu krále a dovolával se osobně jeho podpory v Madridu, ale ten se jej zbavil udělením šlechtického titulu a přiznáním finanční renty, takže princ na své úsilí nakonec rezignoval. Kolem roku 1626 kandyjský trůn přiznal tomuto králi, jemuž měl připadnout ihned po jeho smrti (*mortis causa*). Zbytek života pak strávil jako zbožný křesťan v Lisabonu, kde byl znám pod jménem *černý princ* a kde roku 1642 zemřel. Pohřben byl ve františkánském klášteře, který sám založil a který stojí na předměstí Telheiras.¹⁰² Na říši Kandy si však Portugalci činili nároky, byť jeho jménem, již po smrti jeho otce Filipa, který byl roku 1592 otráven. Ten totiž roku 1590 sepsal testament počítající s transferem státu na portugalskou Korunu, jestliže on ani jeho syn již nezanechají žádné další mužské potomky. Kromě toho Portugalcům svá práva na říši Kandy postoupila i princezna Markéta, třetí manželka krále Dharmapály a sestřenice Filipa Yamasinhy.

Když byl v roce 1621 odsouzen a popraven v indické Goi jako uzurpátor král říše Jápané Cankili (Sankili) II., jehož říši před dvěma lety, tedy v roce 1619, obsadilo portugalské vojsko vedené Filipem de Oliveira, osud jeho rodiny byl do budoucna předurčen. Její členové totiž byli roku 1623 převezeni do Goy, kde byli všichni pokřtěni. Dědic trůnu přijal jméno Constantino a v roce 1633, těsně před svým vstupem do františkánského kláštera, postoupil své nároky na trůn portugalskému králi, a to s okamžitou platností. Zmínku o příslušné donaci nalezneme pouze v díle

⁹⁹ SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e económica*, s. 376.

¹⁰⁰ SALDANHA, António Vasconcelos de: *O problema jurídico-político da incorporação de Ceilão na Coroa de Portugal*, s. 238.

¹⁰¹ Konappu Bandara si při křtu vybral jméno španělského infanta Juana de Austria, nelegitimního syna císaře Karla V. a hrdiny z vítězné bitvy s tureckým loďstvem u Lepanta (1571).

¹⁰² FLORES, Jorge Manuel: *Hum curto historia de Ceylan*, s. 73; též srv. VITERBO, Sousa: *Dom João, Príncipe de Cândia*, sep. *Arquivo Histórico Português*, sv. 3, Lisboa 1905.

františkánského historika Paula da Trindade *Conquista Espiritual do Oriente*, originál se nezachoval.¹⁰³

V případě Malediv se opakovalo něco podobného o 20 let později. Portugalcům se totiž v roce 1558 podařilo instalovat na souostroví domorodého křesťanského sultána Manuela, jenž byl však již roku 1573 svržen místním velmožem Muhammadem Takurufánu. Ten se rozhodl respektovat křesťanského vládce, pobývajícího pod portugalskou ochranou v Kóčínu, a prohlásil se pouze regentem. Když se portugalská flotila pokusila prosadit v roce 1632 na archipelagu reálnou moc svého chráněnce, byl tento po odražení útoku tamějším sultánem formálně sesazen. Poslední potomek sultána Manuela jménem Luís rezignoval na maledivský trůn v portugalský prospěch v roce 1656. Text této donace se však nedochoval.¹⁰⁴

Zmínku si na tomto místě zaslouží i příklady ze španělské říše (přesněji kastilské říše) v Americe. Tam také došlo k podobným renunciačním aktům, které ve prospěch krále Karla I. (jako římský císař Karel V.) provedli aztécký vládce Moctezuma (Montezuma) II. a incký panovník Atahualpa. Moctezumův pokřtěný syn Pedro de Moctezuma se formálně vzdal svých nároků v 70. letech 16. století, kdy již ve Španělsku panoval Karlův syn Filip II. Ten v roce 1581 usedl i na portugalský trůn, avšak případná úvaha, že by za Dharmapálovou donací mohl stát právě on je chybná, poněvadž ta byla adresována ještě jeho předchůdci Jindřichovi I.¹⁰⁵ Donace ze španělské Ameriky navíc nebyly s těmi portugalskými zcela srovnatelné, protože kastilský král neuznával suverenitu indiánských vládců a americké državy pokládal za svůj přímý majetek, který mu jako *res nullius*, tedy území nepatřící nikomu, v roce 1493 udělil papež. Proto se také mohl prohlásit *králem (Západních) Indií*, což portugalský panovník ve vztahu k *Východním Indiím*, tedy k Asii, nikdy neučinil.

Kde se vlastně vzala tato praxe, kterou si portugalský král škrtnutím pera přivlastňoval vzdálené tropické kraje, které nikdy v životě nespátřil? Z výše uvedeného krátkého přehledu je zřejmé, že získané nároky byly stejně jen teoretické, protože portugalské Koruně je postupovali vládci, kteří přišli o svůj trůn, nebo jejich potomci. Pro Portugalce však přesto měly nesmírnou hodnotu, ježto jim poskytovaly právní ospravedlnění příslušné anexe. Fakt, že velká část domorodých panovníků či princů,

¹⁰³ SALDANHA, António Vasconcelos de: *Iustum imperium: dos tratados como fundamendto do império dos portugueses no Oriente*, Lisboa 1997, s. 522–523.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 500.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 508.

kteří odkázali svůj trůn portugalskému králi, zvolila pro zbytek svého života mnišský hábit, jim celou situaci dále usnadňovala. Vždyť takto se zbavovali nebezpečí, že si jejich případní potomci budou na vlast svého předka činit nároky. Indický místokrál Miguel de Noronha, hrabě z Linhares, to, zdá se, velmi dobře pochopil, jak vyplývá z jeho dopisu z roku 1634.¹⁰⁶

Portugalci mohli naznačeným způsobem postupovat, protože jejich panovník vystupoval jako svrchovaný suverén všech domorodých panovníků v oblasti monzunové Asie. Jejich legitimitu uznával a respektoval, jak již bylo uvedeno výše, a tituloval se proto *Pánem dobývání (conquisty), mořeplavby a obchodu s Etiopií, Arábií, Persií a Indií*. V této souvislosti je příznačné, že Portugalci většinu svých držav na Východě nezískali vojenskou silou, nýbrž na základě dohod s místními panovníky, byť ne vždy dohod rovnocenných a mnohdy vynucených silou.¹⁰⁷ Výjimku představují zejména přístavy Goa a Malakka. Tím se jejich nároky stávaly obhajitelnými i vůči dalším domorodým vládcům, zatímco ty, jež vyplývaly z řady papežských bul, byly do značné míry použitelné jen ve vztahu k evropským soupeřům. Ačkoliv donace panovníků asijských státních celků nepředstavovaly integrální součást portugalské zámořské politiky, která ostatně jako soudržný a jednotný celek v raném novověku ani neexistovala,¹⁰⁸ byly v Lisabonu přijímány s povděkem a využívány ve státní prospěch.

Aby mohla být platnost transferu moci z domorodého vládce na portugalského krále úplná a neoddiskutovatelná, Portugalci využívali ještě pozitivní „vůle lidu“, kterou si zajistili prostřednictvím veřejné přísahy jeho zástupců, či aklamace, anebo obou variant. To bylo nezbytné, protože tehdejší portugalské právo přisuzovalo po vyhasnutí panovnického rodu moc právě lidu.¹⁰⁹ Nikdo se však již nezabýval tím, zda domorodí obyvatelé jednají dobrovolně a zda vůbec vědí, co činí. Důležité bylo především zajistit si souhlas politické elity, která byla v minulosti jediným nositelem národních idejí. Zbytek populace se obvykle podřídil jejímu rozhodnutí, protože bez vzdělaného a rozhodného vůdce nebyl schopen žádné organizované akce, což platí i pro akce proti evropským vetřelcům. V 16. a 17. století totiž ještě nelze hovořit o nacionálním cítění.

¹⁰⁶ ABEYASINGHE, Tikiri: *Jaffna under the Portuguese*, s. 23.

¹⁰⁷ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 36.

¹⁰⁸ RUSSELL-WOOD, A. J. R.: *Settlement, Colonization and Integration in the Portuguese-Influenced World 1415–1570*, in: *Portuguese Studies Review*, 2007, sv. 15, č. 1–2, s. 5.

¹⁰⁹ SALDANHA, António Vasconcelos de: *O problema jurídico-político da incorporação de Ceilão na Coroa de Portugal*, s. 237.

Vývoj v říši Kótté byl určující pro celou Šrí Lanku, protože právě král z Kótté se jako *čakravarti* pokládal za svrchovaného pána celého ostrova. Král João Dharmapála roku 1580, tedy v době obležení Kolamby (1579–1581) vojskem vládce říše Sítávaka Rádžasinhy I., syna Májadunného, předložil donaci kapitánovi města Manuelovi de Sousa Coutinho, jenž ji podepsal a odeslal do Lisabonu. Tam ji král nechal prostudovat svým právníkům, kteří v ní nenalezli nic, co by mohlo zpochybnit její platnost. V roce 1583 tak mohla proběhnout její ratifikace, po níž sinhálští *mudaliyars* (šlechtici), fakticky pouze příslušníci Dharmapálova dvora v Kolambě, složili přísahu Filipovi I. jakožto čekateli *Lvího trůnu* a svému budoucímu „přirozenému králi“,¹¹⁰ jak tento roku 1582 svým dopisem na základě doporučení právníků požadoval. Tím byli definitivně zbaveni svého dědického nároku na trůn Dharmapálovi příbuzní, kteří byli na návrh uvedených právníků výslovně vydědění, aby se do budoucna zabránilo jakýmkoliv možným problémům.

Z právního hlediska proběhlo podle Portugalců vše v naprostém souladu se sinhálskými zákony, protože vůle krále, jenž na rozdíl od svých evropských kolegů vystupoval jako přímý vlastník veškeré půdy ve státě a mohl s ní tedy dle libosti nakládat,¹¹¹ byla potvrzena i souhlasem politické elity. V roce 1597, kdy panovník skonal, se k těmto instrumentům připojily ještě veřejná aklamace a zřejmě i přísaha sinhálských úředníků reprezentujících jednotlivé správní oblasti říše Kótté.¹¹² Inkorporace říše Kótté jakožto autonomního království do portugalského státu, jenž byl tehdy spolu se španělskou Katolickou monarchií součástí iberské unie (1580–1640),¹¹³ se tak mohla bez problémů uskutečnit a v roce 1619 byla s podobným úspěchem zopakována v dobyté říši Jápané, kde místní *mudaliyars* odpřísáhli věrnost portugalskému králi prostřednictvím vrchního kapitána Filipa de Oliveira. Byla přitom usnadněna faktem, že iberská unie byla *kompozitním impériem*, to znamená, že byla na principu *aeque principaliter* (tj. stejně významný) tvořena řadou odlišných, ale právně rovnocenných regionů a panovník v každém z nich vládl s využitím lokálního titulu a

¹¹⁰ *As gavetas da Torre do Tombo*, s. 615–617.

¹¹¹ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XIX, s. 523.

¹¹² SALDANHA, António Vasconcelos de: *O problema jurídico-político da incorporação de Ceilão na Coroa de Portugal*, s. 242–246.

¹¹³ Ke vzniku portugalsko-španělské personální unie došlo v roce 1580 v důsledku vymření portugalské dynastie Avis. Její existence byla stvrzena kortesy (zemským sněmem), které se v roce 1581 sešly v Tomaru.

s respektem k místním tradicím, zvláštnostem a odlišnostem.¹¹⁴ Co na tom, že Dharmapála nebyl většinou sinhálské šlechty pokládán za právoplatného krále. Podle Portugalců byl z právního hlediska legitimním vládcem.

Portugalský kapitán a kronikář João Ribeiro to říká jasně, když ve své práci *Dějinný osud ostrova Cejlon* mluví o Šrí Lance jako o „dědictví našich (tj. portugalských) králů“.¹¹⁵ Odehrálo se však skutečně vše tak, jak vyžadovaly tehdejší sinhálské nástupnické zvyklosti? Vzhledem k tomu, že na Šrí Lance neexistovala jasná nástupnická pravidla, propukaly tam obvykle časté spory a boje o trůn mezi jednotlivými kandidáty.¹¹⁶ Je příznačné, že z celkem devíti králů říše Kótté byl zcela bezproblémovým nástup pouze jednoho z nich.¹¹⁷ Většinou se však následníky trůnu stávali potomci v přímé linii, to znamená, synové nebo vnuci. To byl rozdíl od praxe na blízkém Malabarském pobřeží, kde trůn dědil synovec nebo bratr. Proto mohl být Dharmapála Portugalci prohlášen za legitimního vládce a současně být přijatelný i pro Sinhálce.

To však neznamená, že by se neobjevovaly nesouhlasné hlasy. Pokud pomineme Májadunného, jenž ve své argumentaci využíval spíše ztrátu Dharmapálovy sakrální vladařské autority, kterážto ztráta byla spojena s jeho pozitivním vztahem ke křesťanství, byť se Májadunné v žádném případě neprohlásil Osvoboditelem ostrova od „portugalské moci a jména Kristova“, jak se ve svém díle *Světské a duchovní dobytí Cejlonu* domníval kronikář Queirós,¹¹⁸ zbývají nám dva synové Bhuvanékabáhu VII. – Jugo a Luís. Oba přijali křest, aby pro své nároky získali portugalskou podporu. Byli však syny ze druhého manželství, tedy mladší, neboli nižší královny, což je výrazně znevýhodňovalo. Přesto nechal Bhuvanékabáhu VII. staršího Juga roku 1544 raději

¹¹⁴ ELLIOTT, John H.: *A Europe of Composite Monarchies*, in: *Past and Present*, 1992, č. 137, s. 48–71.

¹¹⁵ RIBEIRO, João: *The Historic Tragedy of the Island of Ceylon*, New Delhi a Madras 1999, kniha III, kap. VII, s. 246.

¹¹⁶ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 30.

¹¹⁷ STRATHERN, Alan: *Theoretical Approaches to Sri Lankan History and the Early Portuguese Period*, in: *Modern Asian Studies*, 2004, sv. 38, č. 1, s. 202.

¹¹⁸ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. I, kniha II, kap. XIV, s. 262. Májadunné ve skutečnosti vyhledával portugalskou podporu stejně usilovně jako jeho bratr Bhuvanékabáhu VII., protože to pro něj bylo politicky výhodné a Májadunné byl především strategicky uvažující pragmatik. Jeho cílem bylo ovládnutí Šrí Lanky, nikoliv vytlačení Portugalců z ní. U Májadunného syna Rádžasinhy I. však již vidíme zřetelný posun v uvažování. Srv. STRATHERN, Alan: *Theoretical Approaches to Sri Lankan History and the Early Portuguese Period*, s. 212.

zabít. Bratranec obou princů João pak opíral své nároky o malabarská nástupnická pravidla.¹¹⁹

O důvodech sepsání analyzované donace je možné jen spekulovat. Podle františkánského kronikáře Paula da Trindade stáli za jejím vznikem františkáni.¹²⁰ Kronikář Fernão de Queirós uvádí, že João Dharmapála donaci sepsal z vděčnosti za portugalskou ochranu a v obavě o osud křesťanství v zemi, kteréžto zdůvodnění je obsaženo i v samotné donaci.¹²¹ Snad na něj mohla také stísnujícím dojmem působit blokáda Kolamby vojskem ze Sítávaky v letech 1579–1581. Přestože je nesporné, že z existence donační listiny měli Portugalci z dlouhodobé perspektivy prospěch, nemělo by se zapomínat, že zásadním způsobem posloužila také křesťanské sinhálské elitě z království Kótté v čele s Dharmapálou, jenž tak nepochybně aktivně vystupoval v procesu její geneze. Vždyť vlastně zaručovala permanentní portugalskou vojenskou podporu státu v situaci, kdy bezprostředně hrozil jeho zánik, a slibovala mu pomoc při obnovení jeho původních hranic.¹²² Pozitivní postoj části sinhálské politické elity ke zmíněné donaci je zcela pochopitelný, pokud si uvědomíme, že kolem roku 1600 ještě v žádném případě nelze hovořit o nějakém sinhálském nacionálním cítění, nýbrž toliko o společném kulturním povědomí. Jejího autora bychom s největší pravděpodobností našli na regionální úrovni, ale nikoliv v sinhálském prostředí, nýbrž někde mezi ambiciózními portugalskými osadníky v Kolambě. Autorství portugalské Koruny nepřichází v úvahu, protože ta až do roku 1595 nejevila o systematickou expanzi na Šrí Lance výraznější zájem. To jen potvrzuje již vzpomínaný fakt, dle něhož tehdy vůči zámoří jednotná portugalská politika v žádném případě neexistovala.¹²³

Když roku 1597 poslední sinhálský král říše Kótté naposledy zavřel oči, přistoupili Portugalci v Kolambě k aklamaci portugalského panovníka. Ta proběhla nejprve na shromáždění sinhálské šlechty a následně pak veřejně formou slavnostního pochodu v ulicích města. Po této akci se pak podle svědectví kronikářů Queiróse a

¹¹⁹ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 79.

¹²⁰ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 124–125.

¹²¹ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XIX, s. 523; *As gavetas da Torre do Tombo*, s. 608.

¹²² BIEDERMANN, Zoltán: *The “Malwana Convention” revisited. Notes on the Lankan transition to Iberian rule*, in: PERERA, Gaston (org.): *Christians and Spices: The Portuguese in Sri Lanka and Goa*, Colombo 2010, s. 32; *As gavetas da Torre do Tombo*, s. 609.

¹²³ BIEDERMANN, Zoltán: *Ruptura imperial/Inovação filipina ou realização de um velho plano português? O conturbado início da conquista de Ceilão em 1594*, s. 152, 168–170.

Ribeira měly odehrát tajemnou oponou zahalené *kortesy z Malvány*, tedy jakési shromáždění parlamentního typu vždy dvou zástupců z každého okresu (*korale*), po nichž generální kapitán Jerónimo de Azevedo požadoval akceptaci Filipova nástupnictví, jež tak mělo být schváleno mnohem širším spektrem politické elity. Cílem bylo získat co nejširší legitimitu, poněvadž doposud se Portugalcům podařilo získat souhlas toliko sinhálské šlechty v Kolambě a podle tehdejšího portugalského práva byl po vymření dynastie nositelem moci lid, reprezentovaný zemskými stavy či stavovským shromážděním.¹²⁴ Za to Azevedo v *konvenci z Malvány* přislíbil jako jakýsi ústupek uchování dosavadního systému správy země, zákonů, právních tradic i zvyklostí.¹²⁵

Skutečností je, že generální kapitán Jerónimo de Azevedo vybudoval své sídlo právě v Malváně a byl Sinhálci často označován jako *král z Malvány*.¹²⁶ Portugalské panství na Šrí Lance, jež je v historiografii někdy nazýváno jako *království Malvána*, pak v mnoha ohledech fakticky i symbolicky navazovalo na království Kótté, čímž byla posilována jeho právní kontinuita. Generální kapitáni se prezentovali jako skuteční králové Kótté a nechávali si prokazovat patřičné pocty – využívali bílé barvy, symbolizující na Šrí Lance královské důstojenství, nechávali se přenášet v honosných cestovních nosítkách (*palanquim*, palankin), vyžadovali při audienci od svých poddaných proskynezi, tedy vzdání úcty ve formě padnutí na tvář s dotekem čela o zem, a až do roku 1606 přijímali v Malváně každoroční obnovení přísahy věrnosti (*dekum mangale*). Proč by tedy právě tam nemohlo dojít k přísaze sinhálských úředníků? Malvána disponovala chladnějším podnebím než Kolamba a nalézala se na spojnici pobřeží s vnitrozemím, a právě proto si ji Azevedo zvolil za své sídlo. Roli hrál i fakt, že se díky tomu mohl vyhnout kompetenčním sporům s kapitánem Kolamby,¹²⁷ jehož úřad byl zrušen teprve koncem 20. let 17. století.¹²⁸ Avšak byla také místem, kde se uskutečnily ony *kortesy z Malvány*? A sešlo se vůbec toto shromáždění?

¹²⁴ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Estrutura política e administrativa do Estado da Índia no século XVI*, s. 528.

¹²⁵ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XX, s. 529; RIBEIRO, João: *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão*, Lisboa 1989, kniha I, kap. IX, s. 24–25.

¹²⁶ Též se užívalo titulu *král z nížin*, protože portugalská moc se omezovala na šrilánské nížiny, zatímco v horách se rozkládala říše Kandy. Srv. FLORES, Jorge Manuel: *Hum curto historia de Ceylan*, s. 74.

¹²⁷ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 76.

¹²⁸ TT. *Livros das Monções*, kniha XXI, fol. 435, 23. 2. 1627.

Konečný verdikt není snadné vynést. Existují řádně podložené názory hovořící pro,¹²⁹ ale i proti.¹³⁰ Především je třeba si uvědomit, že zprávy o události poskytují jen kronikáři Queirós s Ribeirem, kteří psali s poměrně značným časovým odstupem asi 80 let. Ribeiro mluví pouze o setkání v Kolambě, Queirós se zmiňuje jak o rokování v Kolambě, tak i v Malváně, ale v případě Malvány neuvádí tuto událost k roku 1597, ale toliko k roku 1636–1638. Tehdy se na *kortesy v Malváně* odkazovali někteří sinhálští šlechtici, když si stěžovali generálnímu kapitánovi na porušování svých práv z ní vyplývajících a jí zaručených. Tito šlechtici si sice mohli její existenci vymyslet, aby tím dodali váhu svým stížnostem, avšak pokud by to byla pravda, mohli by pak vůbec seriózně žádat zástupce portugalské administrativy o patřičnou nápravu?¹³¹

Je evidentní, že Ribeiro jednoduše sloučil dvě odlišná politická jednání z roku 1597 – první, na kterém došlo k aklamaci krále Filipa I., a druhé, ať již se konalo kdekoliv, jež s největší pravděpodobností skutečně sankcionovalo existenci dosavadní sinhálské správní a právní struktury. To bylo nezbytně nutné, protože při aklamačním shromáždění v Kolambě k tomu prokazatelně nedošlo. Vztah portugalské správy k jejím nekřesťanským sinhálským poddaným bylo třeba vyjasnit a definovat, aby mohla tato správa vůbec fungovat. Portugalský postup vůči domorodcům na Šrí Lance byl přitom benevolentnější než v jiných částech Orientu, což může realizaci nějakého shromáždění naznačovat. Nemuselo se však jednat o výsledek nějaké vzájemné dohody, ale pouze o racionální kalkulaci beroucí v potaz značnou velikost ostrova. Není přitom ani jasné, kde se uvažované rokování odehrálo. Mohlo to být stejně tak v Malváně jako v Kolambě. Rovněž není přesně známé ani datum tohoto setkání, jež můžeme zasadit stejně dobře do roku 1597, jako i do některého z let následujících.¹³²

Tuto část lze uzavřít tvrzením, že donace krále Dharmapály představuje první a zcela zásadní pilíř tvořící základ portugalské expanze na Šrí Lance a současně i portugalského úsilí o její kolonizaci. Portugalské aktivity totiž právně zaštitila a

¹²⁹ O autenticitě setkání v Malváně hovoří Cosme de Silva nebo Zoltán Biedermann. Srv. SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 277–278; BIEDERMANN, Zoltán: *The “Malwana Convention” revisited. Notes on the Lankan transition to Iberian rule*, s. 29–48.

¹³⁰ Za smyšlené považuje *kortesy z Malvány* Tikiri Abeyasinghe. Srv. ABEYASINGHE, Tikiri: *The Myth of the Malwana Convention*, in: *Ceylon Journal of Historical and Social Studies*, 1964, sv. 7, č. 1, s. 67–72.

¹³¹ Na to upozorňuje např. Cosme da Silva. Srv. SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 277–278.

¹³² BIEDERMANN, Zoltán: *The “Malwana Convention” revisited. Notes on the Lankan transition to Iberian rule*, s. 39–41.

poskytla jim důležitý stimul. Její význam je tak neoddiskutovatelný, a proto se na ni Portugalci mohli odkazovat ještě v době válečných střetů s Nizozemci o kontrolu obchodu s asijským zbožím, konkrétně pak v roce 1643, kdy probíhala vzájemná jednání o příměří v Goi. Lze ji tak bez nadsázky označit za rodný list portugalského kolonizačního projektu na Šrí Lance. Na Dharmapálovu donaci později navázaly donace dědiců království Kandy (1626) a Jápáné (1633), takže Portugalci nakonec dokázali získat skrze legitimní vládcce nebo pretendenty dědičné nároky na všechny tehdejší říše na Šrí Lance. Nyní se podíváme na druhý předpoklad portugalské kolonizace Šrí Lanky, kterým bylo přijetí ideje teritoriální expanze portugalskou Korunou. Vedla k tomu dlouhá a křivolaká cesta, o čemž pojednává následující kapitola.

3. ÚZEMNÍ EXPANZE JAKO NOVÝ FENOMÉN V RÁMCI PORTUGALSKÉ ZÁMOŘSKÉ ŘÍŠE

Fenomén územní expanze, který se v portugalské říši prosadil v poslední čtvrtině 16. století, představuje významný prvek v procesu pozvolného růstu portugalského vlivu na Šrí Lance. Abychom pochopili jeho význam, je třeba sledovat jeho vývoj od samého počátku. Je známou skutečností, že tzv. první portugalská zámořská říše, kterou datujeme mezi lety 1415–1668, byla převážně námořním impériem s minimálním množstvím kontrolovaného území, s akcentem kladeným na obchodní výměnu a hledající svoji legitimitu v projektu křížového tažení proti Maurům a v šíření křesťanské víry mezi pohany, což papežové podporovali svými bulami.¹³³ Sestávala vlastně z husté sítě námořních tras propojujících jednotlivé přístavy na pobřeží. V nich se nalézaly tzv. faktorie, tedy obchodní osady, reprezentující často jedinou portugalskou přítomnost v příslušné lokalitě. Pokud se portugalský vliv rozšířil dále do vnitrozemí, dělo se tak většinou prostřednictvím nepřímé vlády zprostředkované domorodým panovníkem, jenž se nalézal ve vazalském vztahu k portugalskému králi a odváděl mu pravidelný tribut (*párea*).¹³⁴

Již v 1. polovině 15. století však bylo zahájeno osídlování ostrovů ležících na hlavních námořních trasách a ve 2. polovině 16. století, zvláště pak v poslední třetině 16. století, se navíc uskutečnilo několik pokusů, které usilovaly o vybudování kontinentálních osad na teritoriální bázi. Tyto aktivity tak výše naznačený popis portugalské říše naprosto popírají. Kromě ostrovů je můžeme sledovat jak v Brazílii, tak v západní a východní Africe (Angola, Mosambik) a v neposlední řadě i v Asii (Šrí Lanka, Sumatra). Byla tato zásadní proměna nutným vyústěním portugalské expanze, co ji způsobilo a byla vůbec z dlouhodobého hlediska úspěšnou? Na tyto otázky se pokusíme nalézt odpovědi na následujících stránkách.

¹³³ Základními dokumenty sloužícími k ospravedlnění portugalských aktivit v zámoří jsou papežské buly *Romanus Pontifex* (1455) a *Inter Caetera* (1456). S jejich pomocí bylo možné obhájit portugalské monopolní nároky i zotročování muslimů a pohanů. Srv. MARQUES, António Henrique de Oliveira: *A expansão no Atlântico*, in: MARQUES, António Henrique de Oliveira, *Expansão Quatrocentista*, Lisboa 1998, s. 75–76.

¹³⁴ Tento tribut měl původ ještě na Iberském poloostrově v době muslimské nadvlády. Córdobašský chalífát jej vybíral od křesťanských států a tyto je po jeho rozpadu v roce 1031 vymáhaly po *taifas*, nástupnických státech chalífátu. Za vlády krále Jana II. se rozšířil do portugalské říše, když jej panovník začal uvalovat na atlantské přístavy Maroka. Srv. COSTA, João Paulo Oliveira e; RODRIGUES, Victor Luís Gaspar: c. d., s. 60.

Obchodní charakteristika portugalské říše vyrůstala z italské středomořské tradice *fondacos*, tj. obchodních stanic italských námořních republik rozesetých po středomořských přístavních střediscích a řízených obchodními agenty využívajících práva exterritoriality. Portugalci svoji první faktorii (*feitoria*) otevřeli v roce 1387 (od roku 1456 trvale s královským zástupcem) ve flanderských Bruggách, aby tím postavili na pevnější základ svoji participaci na obchodní výměně mezi Baltem a Středomořím, jež se od přelomu 13. a 14. století rozvíjela po trase procházející Gibraltarským průlivem.¹³⁵

Jednalo se o směnu středomořských subtropických artiklů z Iberského poloostrova a orientálních produktů dovezených přes Blízký východ a zprostředkovaných Evropě benátskými kupci (sůl, citrusové plody, olivový olej, víno a kůže, asijské koření, vzácná dřeva a vonné esence) za zboží pocházející z řemeslných dílen z Flander, Brabantska a Německa (látky, měděné nádoby, železné nářadí a zbraně) či baltské obilí a východoevropské lesní produkty.¹³⁶ Portugalsko v této směně hrálo roli, kterou pak zastávalo od 15. století v globálním měřítku, tedy ani ne tak producenta, jako spíše distributora zboží.¹³⁷

Byla to právě touha zabezpečit likvidací pirátské hrozby pro námořní plavbu v Gibraltarské úžině rozkvět výše uvedené severomořsko-středomořské obchodní výměny, stejně jako snaha napojit se na transsaharské obchodní cesty začínající v nitru subsaharské Afriky a ústící v bohatých městských střediscích na březích Maghrebu, co vedlo Portugalce k zahájení expanze do Maroka (dobyty Ceuty roku 1415) a tedy zámořských výbojů vůbec.¹³⁸ Ačkoliv soukromí kupci zřejmě z obchodu v Ceutě do určité míry profitovali, portugalská Koruna nikoliv,¹³⁹ a proto se s podporou vysoké šlechty orientovala na výboje v duchu středověkých křížových výprav, jejichž cílem bylo jednak ovládnutí přístavů podél břehů Gibraltarského průlivu a jednak postupná rechristianizace římské provincie *Mauretania*, zatímco šlechtici se realizovali ziskem

¹³⁵ SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e económica*, s. 66.

¹³⁶ EBERT, Christopher: *Between Empires: Brazilian Sugar in the Early Atlantic Economy 1550–1630*, Leiden 2008, s. 23–25.

¹³⁷ COSTA, João Paulo Oliveira e; RODRIGUES, Victor Luís Gaspar: c. d., s. 29.

¹³⁸ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Expansão portuguesa e expansão europeia – reflexões em torno da génese dos descobrimentos*, in: THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *De Ceuta a Timor*, Lisboa 1998, s. 8, 23.

¹³⁹ SCHWARTZ, Stuart B.: *The economy of the Portuguese empire*, in: BETHENCOURT, Francisco; CURTO, Diogo Ramada (org.): *Portuguese oceanic expansion 1400–1800*, New York 2007, s. 22.

nových panství, titulů a úřadů, tedy atributů středověkého rytíře, které jim jako beneficia za jejich služby poskytovala Koruna.¹⁴⁰

Lze říci, že uvedené portugalské aktivity v severní Africe představovaly jakýsi zárodek teritoriální expanze, avšak absence většího počtu kolonistů, kterým se nechtělo odcházet do věčně neklidného prostoru nalézajícího se v takřka permanentním válečném stavu, bránila dosažení jakéhokoliv trvalejšího výsledku a jediným ziskem tak zůstávala válečná kořist. Situace se sice poněkud změnila na přelomu 15. a 16. století, kdy Portugalci prostřednictvím sítě spřátelených Maurů (*mouros de pazes*) dokázali nepřímo ovládnout rozlehlé pláne atlantského Maroka, ale expanze *šerifů* od 20. let 16. století vedla nakonec k rozkladu celého systému a k izolaci Portugalců v několika pevnostech na pobřeží.¹⁴¹ V 70. letech 16. století se o obnovení portugalské moci v Maroku pokusil král Sebastian I. (Šebestián), avšak jeho porážka v bitvě u Alcácer Quibiru¹⁴² (1578) nad ní definitivně vynesla ortel. Již v polovině 15. století se přitom portugalské plachetnice poprvé zapojily do obchodu v přístavech na atlantském pobřeží Maroka (Safim, Azamor, Meça), kam janovské lodě připlouvaly již od 12. století, a kde získávaly vlněné látky, obilí a berberské koně. To jen dále posílilo obchodní charakter rodícího se portugalského impéria.¹⁴³

Obchod se stal od 40. let 15. století určujícím faktorem i pro portugalské kontakty s mauretánským pobřežím a s břehy *Guineje*, tedy subsaharské Afriky, neboť Portugalci poměrně záhy pochopili, že je mnohem výhodnějším než „rytířské“ nájezdy proti domorodým osadám ležícím při pobřežní linii.¹⁴⁴ V roce 1448 vybudovali svoji první mimoevropskou faktorii na písčném ostrůvku Arguim ležícím nedaleko Bílého mysu, kde se kromě otroků a arabské gumy začali poprvé pravidelně dostávat i k toužebně vyhláženému zlatému prachu pocházejícímu ze západosúdánských nalezišť v pohoří Bambuk v blízkosti řeky Senegal, v guinejském Bouré a v povodí řeky Niger.¹⁴⁵

¹⁴⁰ FARINHA, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, in: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.), *Portugal no Mundo*, sv. I, Lisboa 1989, s. 101–102.

¹⁴¹ FONTOURA, Otilia Rodrigues da Costa: *Portugal em Marrocos na Época de D. João III. Abandono ou Permanência?*, Funchal 1998, s. 137–171.

¹⁴² Muslimy je nazývána bitvou na řece Makhazín.

¹⁴³ NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 5.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 24, 154.

¹⁴⁵ UNALI, Anna: *Ceuta 1415. Los Orígenes de la Expansión Europea en África*, Ceuta 2004, s. 286.

Ryze vojenské výboje ve jménu Krista tak zůstaly až do přelomu 15. a 16. století omezeny toliko na severní Maroko, kdy je opět dočasně posunuli dále k jihu králové Jan II. a Manuel I. Zato však prokázaly obdivuhodnou dlouhověkost, neboť portugalský projekt boje s marockými „nevěřícími“ vzal definitivně za své teprve po tragické porážce krále Sebastiana I. v bitvě u Alcácer Quibiru roku 1578. Příčinou byl fakt, že portugalský národ se po staletí formoval v opozici k muslimskému elementu, následkem čehož byly jeho zámořské výboje prodchnuty křížáckou ideologií a neoddelitelně spjaty s křesťanským misijním posláním. To rezonovalo ještě v roce 1760, kdy kronikář Simão Correia de Mesquita prohlásil, že marocký přístav Mazagão je „jedním z největších *presidií* (tj. pevností), které portugalská Koruna v Africe vlastní, nedobytný štít troufalosti barbarů, klíčová pevnost křesťanstva a erb portugalské slávy“.¹⁴⁶

Zcela jiný svět se mezitím formoval na atlantských souostrovích v severní části tzv. Makaronésie – na Madeiře, Portu Santu a Azorských ostrovech. Ty totiž byly záhy po svém objevení v letech 1418–1419 v případě Porta Santa a Madeiry a v letech 1427–1432 v případě Azorských ostrovů kolonizovány – Madeira od roku 1424 nebo 1425 a Azory oficiálně od roku 1439, a to s pomocí dovezených plodin (obilí, vinná réva, cukrová třtina) a domácího zvířectva (hovězí dobytek, ovce, kozy, králíci). Na první pohled se zdá překvapivé, že Portugalci přistoupili k jejich osídlování, když akcentovali zejména obchodní aktivity, podobně jako italská kupci a námořníci. Ti ve 14. století zmíněná souostroví navštěvovali, ale nevěnovali jim zvláštní pozornost a využívali je pouze jako základny ke korzářským nájezdům proti muslimským lodím, bezpečné útočiště před bouří nebo zásobárny pitné vody.¹⁴⁷

Zásadní rozdíl mezi portugalskými a italskými plavbami však skutečně existoval. Je jej třeba hledat v centralizované podobě portugalské expanze, kterou systematicky řídili a usměrňovali infanti Jindřich Mořeplavec a jeho bratr Pedro. Kromě toho se nevelká rozloha a příjemné klimajevily jako nesmírně lákavé faktory, které navíc podpořil fakt, že obě souostroví byla neobydlena. Madeiry a Azorské ostrovy se tak staly jakousi „laboratoř“, v níž si Portugalci vyzkoušeli všechny postupy, které

¹⁴⁶ Cit. z: SILVA, José Manuel Azevedo e: *Mazagão: de Marrocos para a Amazônia*, 2001, sv. 1, in: *História da Sociedade e da Cultura*.

¹⁴⁷ MARQUES, A. H. de Oliveira: c. d., s. 52.

později uplatnili na dalších ostrovech v Atlantském oceánu, stejně jako v západní Africe a především v Brazílii.¹⁴⁸

Hovoříme zde jednak o podobě administrativního systému a jednak o hospodářské exploataci území, kde se Portugalci zpočátku snažili pěstovat zvláště pšenici tvořící základ jejich jídelníčku, jež se prosadila na Azorských ostrovech, ale na Madeiře později převážila cukrová třtina. Seznámení s technikou jejího pěstování bylo pro další vývoj portugalské atlantské říše naprosto zásadní. Ostrovy byly rozděleny na několik kapitanátů, jež byly infanty Jindřichem Mořeplavcem a jeho bratrem Pedrem, kteří je dostali do správy od portugalské Koruny (roku 1433 obdržel Jindřich Madeiru, roku 1439 pak část Azor), přiděleny jednotlivým příslušníkům nižší šlechty – tzv. *donatários*, aby zajistili jejich osídlení, ekonomické zhodnocení a případnou obranu.¹⁴⁹

Tito *donatários* si část půdy ponechali a další část (*sesmarias*) rozdělili mezi nově příchozí kolonisty. Vedle patrimoniálního práva na dědičnou držbu půdy disponovali také správními, soudními, vojenskými a finančními pravomocemi, což je opravňovalo k užívání titulu kapitán (*capitão*) – odtud jejich označení *capitães-donatários*. Koruně se tento systém vyplácel, protože nemusela nést žádné finanční náklady a současně si podržela možnost inkasovat příjmy z rozličných cel a poplatků.¹⁵⁰

Atlantské ostrovy Portugalci osídlili a zemědělství na nich rozvinuli proto, že vzhledem k absenci domorodého obyvatelstva nenabízely jinou adekvátní možnost využití. Kolonizace tedy nepředstavovala portugalskou prioritu a tvořila jen jakési záložní řešení pro případ, že by nebylo s kým nebo s čím obchodovat. Vždyť poměrně řídké zalidněná země ani nedisponovala dostatečným počtem osadníků a k zalidnění atlantských ostrovů musela využívat populačních zdrojů hustě zalidněného Nizozemí. Azorské ostrovy byly následkem toho až do 17. století známy jako *Vlámské ostrovy*.¹⁵¹

Po Madeiře a Azorských ostrovech následovalo objevení a osídlení taktéž původně neobydleného Kapverdského archipelagu (objev 1456–1460, kolonizace od roku 1462), zvláště ostrovů Santiago a Fogo, od 16. století navíc ostrova Brava a od 17.

¹⁴⁸ OLIVEIRA, Aurélio de: *História dos descobrimentos e expansão portuguesa*, Lisboa 1990, s. 278.

¹⁴⁹ RUSSELL-WOOD, A. J. R.: *Settlement, Colonization and Integration in the Portuguese-Influenced World 1415–1570*, s. 6.

¹⁵⁰ MATOS, Artur Teodoro de: *Aspectos da administração das colónias portuguesas nos séculos XVI e XVII*, in: ALBUQUERQUE, Luís de (org.): *Portugal no Mundo*, sv. II, Lisboa 1989, s. 629.

¹⁵¹ DIFFIE, Bailey W.; WINIUS, George Davison: c. d., s. 90; EMMER, Peter; HEIJER, Henk den; SICKING, Louis (org.): *Atlantisch avontuur: De Lage landen, Frankrijk en de expansie naar het Westen 1500-1800*, Zutphen 2010, s. 36–43.

století i ostrova Santo Antão, kde se dařilo bavlně a těžbě soli, a ostrova sv. Tomáše s blízkým Princovým ostrovem (objev 1471–1472, kolonizace od roku 1486–1487), na kterém se rozvinulo pěstování cukrové třtiny. Oba ostrovy sloužily také jako překladiště černých otroků mezi západní Afrikou a Amerikou. Na tyto ostrovy běloši kvůli horkému suchému klimatu v případě Kapverd a vlhkému tropickému podnebí v případě ostrova sv. Tomáše a Princova ostrova přicházeli jen váhavě, a proto tam brzy zcela převládl mulatský element, byť europeizovaný.¹⁵²

Na atlantském pobřeží Afriky nebyl problém navázat obchodní kontakty s tamějšími domorodými etniky, která měla co nabídnout. Po vzoru mauretánského Arguimu proto vznikly další faktorie – v São Jorge da Mina (1482) a Aximu (1486) na Zlatém pobřeží (Costa da Mina), kde se nakupoval zlatý prach z akanských nalezišť a z dolů v povodí řeky Volta.¹⁵³ Někdy byly obchodní stanice založeny i ve vnitrozemí, jako tomu bylo v případě mauretánského Wadanu (Uadan) a beninského Ughotonu (Gwato) v 80. letech 15. století. Ke změně tohoto přístupu došlo v Portugalsku teprve počátkem 70. let 16. století, kdy byly v Angole a na Zlatém pobřeží uskutečněny první nesmělé kolonizační kroky. Mezitím se však do obdivuhodných rozměrů rozvinula zemědělská ekonomika v Brazílii.

V době jejího oficiálního objevu Pedrem Álvaresem Cabralem (1500) nejevil král Manuel I. o Brazílii takřka žádný zájem, protože byl cele zaujat svým imperiálním projektem vycházejícím z mesianistických idejí cisterciáka Jáchyma z Fiore ohlašujících vznik univerzálního křesťanského impéria. Jeho cílem bylo napadení a vyvrácení mamlúckého Egypta a marockého království Fes, převzetí kontroly nad rudomořskou obchodní trasou, zničení Mekky a znovudobytí Jeruzaléma pro křesťanstvo. Po obsazení svatého města křesťanů se Manuel hodlal prohlásit císařem oné křesťanské veleříše a zaujmout tak i formálně vedoucí místo mezi křesťanskými vladaři.¹⁵⁴ V Brazílii viděl pouze kus země, u níž mohly plachetnice směřující do Indie doplnit zásoby dříví a potravin a nabrat čerstvou pitnou vodu.

Jinak však smýšleli příslušníci dvorské opozice, kteří preferovali obchodní expanzi v atlantském prostoru před křížovou výpravou v Orientu, kterou tam sledoval

¹⁵² BOXER, Charles Ralph: *Relações Raciais no Império Colonial Português 1415–1825*, Porto 1988, s. 18–21.

¹⁵³ VOGT, John: *Portuguese Rule on the Gold Coast 1469–1682*, Athens 1979, s. 81.

¹⁵⁴ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *A política oriental de D. Manuel I e suas contracorrentes*, s. 189–206.

panovník. Právě oni také možná stáli za jejím oficiálním objevem v roce 1500.¹⁵⁵ Narůstající vměšování francouzských podloudných kupců obchodujících s brazilskými Indiány jim nakonec nahrálo, protože Manuelova syna Jana III. přimělo přistoupit ke kolonizaci země, a to na základě zkušeností z atlantských ostrovů. Bylo vytvořeno celkem 15 kapitanátů (1534–1536) s nevymezenou západní hranicí směrem do vnitrozemí, ale jak se nakonec ukázalo, systém fungující bezchybně na malém prostoru nemohl bez patřičných změn přinášet stejně pozitivní výsledky na rozlehlé a řídké zalidněné pevnině.

Zásadním problémem bylo to, že absence centrální autority znamenala jen velmi omezenou spolupráci mezi jednotlivými kapitány, kterým se navíc mnohdy nedostávalo kapitálu, ani pracovních sil. Někteří do Brazílie ani nikdy nedorazili, jiní padli v neustálých střetech s Indiány. Jedinými prosperujícími kapitanáty byly São Vicente a Pernambuco a portugalské nároky na tuto část Jižní Ameriky se tak ocitly v ohrožení. Král Jan III. se proto v roce 1548 rozhodl správu země centralizovat a jmenoval prvního generálního guvernéra, jímž se stal Tomé de Sousa. Roli hrála zřejmě i panovníkova snaha zahájit aktivnější průzkum vnitrozemí s cílem nalézt podobně bohaté doly na drahé kovy, jako v roce 1545 objevili Španělé v bolívijském Potosí, kde se nalézalo nejznámější naleziště stříbra v celé Americe.¹⁵⁶ Po těch se pátralo již od roku 1531, avšak teprve v roce 1589 byly objeveny zásoby zlata v Jaraguá v blízkosti São Paula. Ty ale byly nevelké a příliv zlata do portugalské pokladny vzrostl teprve po objevu dolů v Minas Gerais v letech 1693–1695. Brazílie se tak měla stát především produkční kolonií orientovanou na zemědělství, ať již na rostlinnou nebo živočišnou výrobu.

Sousa v roce 1549 dorazil do Brazílie, jejímž centrem učinil nově zbudovaný Salvador de Bahia v zátocě Všech svatých. Výstavba nových opevnění a zahájení smysluplné spolupráce s indiánskými kmeny, jejichž příslušníci měli být shromažďováni v osadách zv. *aldeias*, kde byla zamýšlena jejich christianizace a akulturace, měly učinit přítrž francouzskému vměšování i indiánským revoltám. Navzdory jmenování generálního guvernéra nebyly kapitanáty zrušeny, jen byly výrazně omezeny pravomoci jejich držitelů. Většina z nich se pak postupem času zmocnila Koruna. Jejich dějinná role je však nezastupitelná, protože právě v době jejich

¹⁵⁵ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *D. Manuel, a Índia e o Brasil*, in: *Revista de História*, 2009, č. 161, s. 46–50.

¹⁵⁶ DISNEY, Anthony R.: *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, sv. 2: *The Portuguese Empire*, s. 213.

vrcholné existence byly v Brazílii položeny počátky osídlení a zemědělské produkce založené na monokulturním pěstování cukrové třtiny, což z ní okolo roku 1600 učinilo největšího producenta cukru na světě a po roce 1650 bezpochyby nejcennější část portugalského impéria.¹⁵⁷

Od konce 16. století do ní začaly hlavní dodávky otroků mířit namísto z Otročího pobřeží v Dolní Guineji a Konga z Angoly. Na jejích březích se portugalští kupci pohybovali již od konce 15. století ze základen na ostrově sv. Tomáše, přičemž navštěvovali zejména oblast písečné kosy zvané Luanda, kde nakupovali otroky pro třtinové plantáže na ostrově sv. Tomáše. Jednalo se o neoficiální obchodní styky, typické hlavně pro oblast Horní Guineje protkanou sítí řek mezi tokem Senegalu a Palmovým mysem. Luanda náležela pod správu *ngoly* (odtud Angola), vládce Ndonga, jenž byl poplatný *manikongovi*, králi Konga.¹⁵⁸

S *ngolou* se v roce 1519–1520 snažil navázat první oficiální kontakty král Manuel I., protože zamýšlel zjistit více informací o možné existenci dolů na drahé kovy na jeho území, o kterých již tehdy v Lisabonu kolovaly jisté fámy. Jeho diplomaté však narazili na nezáměr africké strany. Až v roce 1559–1560 se tam objevil další portugalský emisar Paulo Dias de Novais, vnuk Bartolomea Diase, jenž dorazil v doprovodu jezuitů na přání samotného *ngoly*. Jeho podezřivý nástupce je však nechal uvěznit a Diasovi se podařilo vrátit se do Lisabonu teprve v roce 1565.¹⁵⁹ Zdálo se, že tato černošská říše nemá o bližší styky s Portugalskem zájem a že ti proto obrátí svoji pozornost jinam. Avšak nestalo se tak a namísto toho se v 70. a 80. letech 16. století rozhořely lité boje mezi černošskými kmeny a Portugalci usilujícími o kontrolu povodí řeky Kwanzy.

Portugalce k tomu bezpochyby vedla touha po stříbře. První zmínku o údajných stříbrných dolech na angolském území, Stříbrné hoře v Cambambe (Kambambe), nalzáme ve zprávě jezuity Francisca de Gouveia z roku 1563, který se vypravil do Ndonga s Paulem Diasem de Novais a do konce života tam byl vězněn. Tyto zmínky podněcovaly portugalskou představivost, již dost rozjitřenou nálezy bohatých dolů na

¹⁵⁷ NIZZA DA SILVA, Maria Beatriz; JOHNSON, Harald: *Nova História da Expansão Portuguesa. O Império Luso-brasileiro 1500–1620*, Lisboa 1992, s. 135.

¹⁵⁸ DISNEY, Anthony R.: *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, sv. 2: *The Portuguese Empire*, s. 70.

¹⁵⁹ BIRMINGHAM, David: *A Conquista portuguesa de Angola*, Porto 1974, s. 15–22.

stříbro v Peru a Mexiku.¹⁶⁰ Pokud by se Portugalcům podařilo dostat k podobným nalezištím, mohli by lépe čelit finančním nárokům, které na ně kladla správa a obrana jejich rozlehlé říše. Ve 40. a 50. letech 16. století se museli vypořádat s těžkou ekonomickou krizí, která byla mimo jiné vyvolána poklesem zisků z Orientu a ze Zlatého pobřeží.

Víra v existenci Stříbrné hory v Angole, se kterou se ztotožnil Paulo Dias de Novais, se spojila s jezuitskou touhou po pomstě za uvěznění misionářů, kteří se na rozdíl od Diase již na svobodu nedostali. Gouveia ve svých listech horlil pro odvetnou vojenskou výpravu, protože jen meč mohl podle něj dosáhnout christianizace Mbundů, obyvatel Ndonga. Kromě toho barvitě popisoval bohatství země, kde se vedle stříbra měly nalézat ještě hojné zásoby mědi a soli, a uvažoval o možnosti ustavení pozemního spojení mezi Angolou a Mosambikem s jeho zlatými doly.¹⁶¹

Mladý portugalský král Sebastian I. si byl vědom, že portugalské pozice v Guinejském zálivu byly již od 40. let 16. století vystavovány rostoucímu tlaku anglických a francouzských soukromých kupců a že postavení portugalské Koruny v Kongu, dosavadním centru portugalských zájmů ve středozápadní Africe, se za vlády *manikonga* Dioga I. zhoršilo.¹⁶² Kongo bylo navíc v letech 1569–1573 zpuštěno *Džagy*, barbarskými nájezdníky z afrického vnitrozemí, které pomohl vytlačit ze země ozbrojený portugalský výsadek.¹⁶³ Proto král nakonec vyslovil souhlas i s projektem vojenské expedice do Ndonga. Nepochybně také kalkuloval s tím, že zisky ze stříbrných dolů mu pomohou financovat připravovanou křížovou výpravu do severní Afriky.

V roce 1571 byl Paulo Dias de Novais jmenován současně kapitánem a dědičným *donatáři*em kapitanátu Angola, tedy rozlehlé oblasti nalézající se 200 km jižně od ústí řeky Kwanzy a směrem na východ do vnitrozemí pak neomezeně. Tento územní útvar byl vlastně „královstvím“ a jako takový se z právního hlediska nalézal na úrovni *Estado da Índia*, tedy portugalské říše v Orientu, i vlastního Portugalska a jeho nejjižnější provincie Algarve.¹⁶⁴ Diasovy pravomoci byly administrativního, soudního,

¹⁶⁰ NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 148.

¹⁶¹ BIRMINGHAM, David: c. d., s. 16.

¹⁶² THORNTON, John K.: *Early Kongo-Portuguese Relations: A New Interpretation*, in: *History in Africa*, 1981, sv. 8, s. 196.

¹⁶³ HILTON, Anne: *The Jaga Reconsidered*, in: *The Journal of African History*, 1981, sv. 22, č. 2, s. 191–202; THORNTON, John K.: *A Resurrection for the Jaga*, in: *Cahiers d'études africaines*, 1978, sv. 18, č. 69–70, s. 223–227.

¹⁶⁴ V letech 1268–1918 s titulem království, avšak bez autonomie, poněvadž důvodem jeho vzniku byla snaha natrvalo potlačit kastilské nároky na toto území.

vojenského i fiskálního charakteru. Byl například oprávněn jmenovat úředníky a soudce, zakládat města a přidělovat půdu osadníkům. Mezi jeho povinnostmi bychom našli vybudování tří pevností do 10 let, udržování vojska o síle 400 mužů a 20 koní a závazek, že do uplynutí 6 let přiláká do země alespoň 100 rodin nových kolonistů. Pokud by do 15 let neuspěl, jeho území by spadlo zpět na Korunu. Inspirace kapitanáty z atlantských ostrovů a Brazílie je zde evidentní, což dokazuje, že byly úspěšným modelem kolonizace, protože jinak by nebyly využity znovu. Král si však tentokrát část území ponechal také pro sebe, byť opět pod Diasovou správou – pro oblast mezi toky řek Dande a Kwanza totiž Paulo Dias působil pouze jako doživotní guvernér a nikoliv jako *donatário*.¹⁶⁵

Prioritním cílem Koruny v Angole nebyl ani rozvoj obchodu, byť omezení aktivit soukromých portugalských kupců v regionu jistě také hrálo svoji roli, ani christianizace místních domorodců, přestože jezuité ji zamýšleli realizovat. Král hodlal především nalézt a ovládnout stříbrné a také měděné a solné doly a v souvislosti s tím zajistit efektivní bělošskou kolonizaci území včetně zemědělské činnosti, pokud by se toto území opravdu ukázalo jako cenné.¹⁶⁶ Ačkoliv zde tedy vidíme panovníkem oficiálně schválený kolonizační projekt, nelze zapomínat na to, že hlavním impulsem pro něj byla vidina ložisek stříbra, byť formálně se jednalo o trestnou výpravu za hrubé zacházení s Diasem jakožto královským vyslancem na *ngolově* dvoře. Stejným způsobem však začínalo i osídlování španělské Ameriky. Právě španělský vliv se v počátcích portugalské kolonizace Angoly zdá nepopíratelný, jak si ještě později ukážeme.

Navzdory tomu, že král Paulovi Diasovi udělil kapitanát v Angole již v roce 1571, jeho flotila se vydala na cestu až v roce 1574. Sebastian totiž mezitím obrátil svůj zájem k východní Africe, kde se v říši Monomotapa, pro její decentralizovaný charakter lépe nazývanou konfederací Karangů, nacházely zlaté doly, o kterých se první Portugalci na přelomu 15. a 16. století domnívali, že jsou součástí bájně země *Ofír*. Tyto doly byly na rozdíl od těch angolských zcela reálné, neboť je spatřil jak *degredado* (odsouzenec) António Fernandes (1511–1514), tak jezuitský misionář Gonçalo da Silveira (1560–1561). Jejich obsazením byl již roku 1569 pověřen bývalý indický

¹⁶⁵ NEWITT, Malyn Dudley Dunn: *The Portuguese in West Africa 1415–1670. A documentary history*, New York 2010, s. 123–135.

¹⁶⁶ BIRMINGHAM, David: c. d., s. 18.

místokrál Francisco Barreto a než se celá záležitost, o níž bude pojednáno později, uzavřela, musel Paulo Dias čekat.¹⁶⁷

V roce 1575 však Diasova flotila se 400 vojáky a 300 námořníky a osadníky na palubách již kotvila před poloostrovem Luanda, kde její přítomnost nepřijemně zaskočila tamější soukromé portugalské kupce z ostrova sv. Tomáše. Ti místo nakonec opustili a přemístili se na *ngoluv* dvůr, odkud proti portugalskému *donatáriovi* intrikovali. Dias pak přikázal vybudovat na písčité kose město São Paulo de Luanda, které v roce 1576 nechal raději přemístit na pobřeží. Jednalo se o nejstarší evropskou osadu vybudovanou na pevnině subsaharské Afriky.¹⁶⁸ Současně se snažil navázat přátelské vztahy s *ngolou*, protože jeho úkolem nebyla dobovačná válka, nýbrž exploatace nerostného bohatství země. Kolo dějin se však stočilo jiným směrem.

V roce 1579 totiž soukromí portugalští kupci vyprovokovali *ngolu* k povraždění s Diasem spojených Portugalců v jeho hlavním městě a k napadení *donatáriem* budovaných tvrzí, čímž byly zahájeny angolské války trvající téměř 100 let. Dias se za daného stavu věcí rozhodl si cestu do Cambambe vzdáleného asi 200 km od Luandy probojovat, ale neuspěl. Před svou smrtí v roce 1589 alespoň řetězem pevností zabezpečil povodí Kwanzy. Habsburský král Filip I. po jeho skonu zrušil angolský kapitanát, jeho dědice vyplatil a centralizoval správu země v rukou guvernéra.¹⁶⁹ Jeho prvořadým úkolem bylo dostat se ke stříbrné hoře. Když se portugalské armádě v roce 1604 do mýty opředěného Cambambe konečně podařilo proniknout, vojáci na místě zjistili, že po stříbře tam není ani stopa. Tím skončil portugalský sen o angolském *El Doradu*.¹⁷⁰

V této chvíli bylo potřeba, aby Portugalci pro své působení v Angole našli novou *raison d'être*. Vzhledem k tomu, že místní podnebí je horké a suché a půda při pobřeží nepřilíživě úrodná, zemědělství se příliš neujalo. K pěstování plodin se hodila spíše vlhká náhorní plošina Bié, ale na ni Portugalci trvale pronikli až v 19. století.¹⁷¹ Průkopníkem v tomto ohledu byla ikonická postava portugalského kolonialismu v Angole Silva Porto. Ten bojoval za propojení Angoly a Mosambiku napříč dnešním Zimbabwe a Zambií, ale Portugalci se nakonec museli sklonit před britským ultimátem a od plánu upustit (1890).

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 17.

¹⁶⁸ NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 154.

¹⁶⁹ BIRMINGHAM, David: c. d., s. 26–28.

¹⁷⁰ DISNEY, Anthony R.: *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, sv. 2: *The Portuguese Empire*, s. 72–73.

¹⁷¹ NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 154.

Silva Porto to neunesl a ještě téhož roku spáchal sebevraždu. Zahalil se do portugalské vlajky, lehl si na sud se střelným prachem a zapálil jej. Namísto zemědělství se tak Portugalci začali v Angole věnovat obchodu s otroky, což ve svém důsledku vedlo k prohloubení konfliktu s říší Ndongo a nakonec i k jejímu vyvrácení (1671).

Zhruba ve stejné době, kdy Portugalci zahájili svoji expanzi do Angoly, tedy počátkem 70. let 16. století, se v Lisabonu uvažovalo také o kolonizaci Zlatého pobřeží. Královská rada o tom v letech 1572–1573 přemýšlela jako o jedné z možností jak zastavit od roku 1544 klesající dodávky zlata a stoupající výdaje na obranu královského monopolu na obchod s ním. Portugalské obchodní zájmy od 40. let 16. století ohrožovali angličtí a francouzští pašeráci, kteří africkým kupcům nabízeli levnější zboží než Portugalci. Vedle kolonizačního projektu, beroucího si za vzor úspěšný brazilský model, byl navrhován ještě pronájem královského monopolu na obchod se zlatem soukromému konsorciu, ale v té době v Portugalsku nebyl nikdo, kdo by byl ochoten k uzavření kontraktu. Omezení monopolu bylo také bryskně zamítnuto.¹⁷²

Vytvoření produkčního zázemí v blízkosti pevnosti São Jorge da Mina se jevílo jako vhodná alternativa k obchodní činnosti. Skutečně se tam začaly pěstovat citrusové plody, banány a cukrová třtina, ale problémem byla značná úmrtnost evropských osadníků nenavyklých na vlhké tropické klima, stejně jako možný odpor sousedních černošských říší Comane a Efutu. Koruna se nakonec rozhodla podržet si monopol na obchod se zlatem do té doby, než se najde vhodný kontraktor, k čemuž došlo v polovině 70. let 16. století, a návrhy na kolonizační podnik zavrhla.¹⁷³

V západní Africe tak zůstal i v příštích staletích dominantní činností portugalských osadníků obchod rozvíjený ze základů umístěných na pobřeží. Když se proto v 19. století rozběhl mezi evropskými mocnostmi *závod o Afriku*, Portugalsko oproti svým konkurentům nedisponovalo jiným trumfem než prvenstvím objevu, na které však Berlínská konference (1884–1885) nebrala žádné ohledy a místo toho uznávala pouze zásadu *uti possidetis*, tedy princip efektivní okupace.

Může se to zdát paradoxní, ale dnes již potvrzeným faktem je, že Portugalci nedosáhli Indie plavbou kolem mysu Dobré naděje s primárním cílem v ní obchodovat, ale ve snaze nalézt tam křesťanské spojence a s jejich pomocí vyvrátit marocké království Fes a Mamlúckou říši v Egyptě, srovnat se zemí Mekku, znovu dobýt pro

¹⁷² VOGT, John: c. d., s. 122.

¹⁷³ Tamtéž, s. 123.

křesťanstvo Jeruzalém a ovládnout trasu vedoucí Rudým mořem, jež byla ke spojení s Východem vhodnější než cesta kolem jižní Afriky, protože byla kratší. To byl alespoň plán krále Manuela I., který jej hodlal financovat zisky z obchodu s kořením, především pak s pepřem, a dalším orientálním zbožím, jež si v letech 1506–1520 monopolizoval. Manuel vycházel z proroctví cisterciáka Jáchyma z Fiore z 12. století, která hovořila o utvoření univerzální křesťanské říše, *království Ducha svatého*, o němž nalezneme zmínky jako o *Páté říši* již v Danielově proroctví ze Starého zákona. Portugalský král se považoval za Bohem vyvoleného k vedení takovéto říše, protože cesta na trůn se mu otevřela díky smrti celkem osmi osob, a to jako jakýsi univerzální císař. Jeho vláda měla být předstupněm tisícileté vládě Krista na Zemi, po níž pak měl následovat konec světa a Poslední soud. Tyto mesianistické vize výrazně určovaly celou jeho politiku.¹⁷⁴

Ačkoliv většina členů portugalské Královské rady pokládala Manuelův projekt za utopický a nerealizovatelný, panovník na něm lpěl až do své smrti v roce 1521. Teprve jeho nástupce Jan III. se jej rozhodl opustit a věnovat hlavní pozornost rozvoji obchodu. Portugalci se soustředili na nákup pepře a zázvoru v malabarských přístavech Kóčín a Kananor na jihozápadě Indie, kterážto oblast představovala samotné srdce jejich asijského impéria zv. *Estado da Índia* (tj. Indický stát). To bylo utvořeno v roce 1505, kdy se král rozhodl delegovat část svých pravomocí na indického guvernéra, protože značná vzdálenost od Lisabonu znesnadňovala flexibilní správu orientálních držav. Vždyť plavba z Portugalska do Indie, které od sebe jsou čtyřikrát vzdálenější než Evropa a Amerika, zabrala obvykle asi 4,5 až 7 měsíců, a když k tomu připočteme čas strávený plavidly v indických přístavech, zjistíme, že panovník mohl získat odpověď na svůj list nejdříve až za 1,5 roku.¹⁷⁵

Vedle zázvoru a pepře, jež představoval 80 až 90 % veškerého koření dopravovaného na portugalských lodích do Evropy, Portugalci obchodovali také se skořicí, kterou získávali v Kolambě na Šrí Lance, hřebíčkem z Moluk a muškátovým ořechem a květem ze souostroví Banda. Z dalšího zboží lze jmenovat čínské hedvábí a porcelán, japonské stříbro a šelak a santálové dřevo z Malých Sund. Takřka veškerý obchod nejprve kontrolovala Koruna, ale ta se již od konce 30. let 16. století začala z některých tras (*carreiras*) stahovat, protože zajišťování veškerých náležitostí

¹⁷⁴ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *A idéia imperial manuelina*, s. 39–104.

¹⁷⁵ DISNEY, Anthony R.: *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, sv. 2: *The Portuguese Empire*, s. 157.

spojených s jejich provozem bylo příliš nákladné a král navíc potřeboval urychleně hotovost k financování války s Turky. V roce 1533 tak byl odvolán monopol na obchod mezi Indií a Malakkou, centrem portugalské moci v Insulindě, tedy indonésko-malajské oblasti, a v roce 1539 i mezi Malakkou a Molukami.¹⁷⁶ Soukromí kupci však většinou byli nuceni využívat královských lodí. To se změnilo od 40. až 60. let 16. století, kdy král začal vnitroasijské obchodní trasy (po této změně označovány jako *viagens*) pronajímat jednotlivým obchodníkům nebo za věrné služby šlechticům, a to jako celek, takže odsud stáhl svá plavidla i faktory.¹⁷⁷

Síť portugalských faktorii, chráněných mnohdy pevnostmi (*feitoria-fortaleza*), se během prvních 50 let 16. století rozprostřela od východní Afriky až po Moluky, Čínu a Japonsko. Aby byla jejich kontrola námořního obchodu v Indickém oceánu úplná, začali Portugalci v roce 1502 s pravidelnými blokádami průlivu Bab el-Mandeb spojujícího Arabské a Rudé moře, kudy procházela značná část muslimského obchodu s Předním východem. Téhož roku také zavedli systém regulovaného obchodu, na němž umožňovali participaci pouze takovým kupcům, kteří si v některé z jejich pevností obstarali *cartaz* (tj. námořní pas) a následně zaplatili příslušné clo.¹⁷⁸ Jednalo se o poněkud omezený princip *mare clausum*, tedy uzavřeného moře, který se ve své ryzí podobě prosadil v Atlantském oceánu, kde nebylo třeba řešit otázku domorodé námořní plavby. Byl ospravedlňován jak již výše zmiňovanými papežskými bulami z poloviny 15. století, tak snahou redukovat v rámci války s muslimy, skutečné křížové výpravy, byť oficiálně papežem nevyhlášené, co nejvíce jejich obchod. Roli hrálo i omezování platnosti římského práva, stojícího u kořenů moderního evropského práva, s jeho ideou *mare liberum*, tedy svobodného moře, toliko na po staletí známé křesťanské oblasti,¹⁷⁹ stejně jako sebezprezentace portugalského krále jako *krále moře*, vycházející z jeho titulu *Pán mořeplavby a obchodu*.¹⁸⁰

¹⁷⁶ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Maluco e Malaca*, in: THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *De Ceuta a Timor*, Lisboa 1998, s. 553–555.

¹⁷⁷ SUBRAHMANYAM, Sanjay; THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Evolution of Empire: The Portuguese in the Indian Ocean during the sixteenth century*, in: TRACY, James D. (org.): *The Political Economy of Merchant Empires*, Cambridge, New York 1991, s. 312.

¹⁷⁸ MATHEW, Kuzhippali Skaria: *Trade in the Indian Ocean and the Portuguese System of Cartazes*, in: NEWITT, Malyn: *The First Portuguese Colonial Empire*, Exeter 1986, s. 69–81.

¹⁷⁹ FERREIRA, Ana Maria Pereira: *Mare clausum, Mare liberum, dimensão doutrinal de um foco de tensões políticas*, in: *Cultura, História e Filosofia*, 1984, sv. III, s. 340–343.

¹⁸⁰ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *A idéia imperial manuelina*, s. 45–49.

Cartazes přitom zřejmě v Indickém oceánu nebyly tak cizorodým prvkem, jak se v minulosti soudilo, a s největší pravděpodobností tam byly známy již před portugalským příchodem.¹⁸¹ Obsahovaly údaje o plavidle, jeho domovském přístavu, výzbroji, členech posádky, přepravovaném zboží a trase. Náklad nesmělo tvořit zboží, na které držela monopol portugalská Koruna, ani tzv. strategické suroviny určené k výrobě zbraní a lodí (měď, železo, stavební dříví) nebo zbraně samotné, munice a střelný prach. Navzdory portugalské snaze rozšířit účinnost celého systému i na Rudé moře a východní část Indického oceánu mezi Koromandelským pobřežím Indie a Bengálskem na západě a Malakkou na východě se jeho fungování dařilo prosazovat prakticky jen v Arabském moři. Přesto si někteří indiští panovníci kupovali *cartazes* ještě v 18. století¹⁸² a příjmy z asijských celnic tvořily v 16. století až 65 % zisků *Estado da Índia*.¹⁸³

Přestože námořní obchod skýtal Portugalcům obrovské zisky, následkem čehož v Asii obchodoval prakticky každý poddaný, od královského úředníka až po misionáře, což vedlo ke zformování nového typu šlechtice – šlechtice-obchodníka (*cavaleiro-mercador*), objevily se již ve 40. letech 16. století první úvahy o územní expanzi do vnitrozemí. Ty byly spojeny s tureckou hrozbou pro portugalské panství a jejich autorem byl indický místokrál João de Castro. Turci v roce 1538 oblehli gudžarátský přístav Diu, ale za značných lidských i materiálních obětí byli odraženi. Roku 1546 se však Diu opět ocitlo v ohrožení, tentokrát ze strany gudžarátské armády, která již v roce 1538 spolupracovala s Turky. V jejích řadách se nalézali i turečtí žoldněři. João de Castro tvrz sice zachránil, ale musel řešit obrovské problémy s nedostatkem vojenských sil. To bylo podnětem k jeho následujícím krokům.¹⁸⁴

V první řadě nařídil rekonstrukci tvrze v Diu a výstavbu mohutné pevnosti na ostrově Mosambik (1546), jenž hrál klíčovou roli na trase spojující Lisabon s Indií (*Carreira da Índia*), poněvadž se tam posádky lodí mohly občerstvit, opravit poškozená plavidla či počkat na příhodný monzun. Existovala totiž obava, že by se Turci mohli

¹⁸¹ Název pochází z arabského slova *qirtās*. Právě užívání termínu pocházejícího z arabštiny může naznačovat existenci reglementačního systému již před příchodem Portugalců. *Cartazes* však v preportugalské éře nebyly ani tak povolením k plavbě, jako spíše osvědčením o původu lodí, ze kterého bylo možné zjistit, zda nepatří nepřátelskému vládci. Je přitom možné, že Portugalci je využívali ve stejné podobě. Srv. THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Estrutura política e administrativa do Estado da Índia no século XVI*, s. 526.

¹⁸² NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 248.

¹⁸³ PEARSON, M. N.: *Os Portugueses na Índia*, s. 50.

¹⁸⁴ DIFFIE, Bailey W.; WINIUS, George Davison: c. d., s. 73–77.

jednoho dne objevit až v Mosambickém průlivu. Zásadní však bylo, že Castro pochopil, jak Portugalci v Asii stavbou zbytečně vysokého počtu pevností tříští své skrovné síly. Ačkoliv indický guvernér Afonso de Albuquerque tvrdil, že je schopen Indii udržet s pouhými 4 pevnostmi a loďstvem vezoucím 3000 mužů, Portugalci před polovinou 16. století disponovali na Východě již 40 tvrzemi. Ty byly od sebe značně vzdálené a navíc hájené jen nepočetnou posádkou, takže nesmírně zranitelné.¹⁸⁵ Místokrál Castro měl po ruce řešení.

Navrhoval ovládnout zázemí některých indických pevností, udělit místní pozemky do pronájmu portugalským osadníkům a v době válečné hrozby na nich požadovat narukování a účast na válečných akcích. Tím by se vyřešil dlouhotrvající problém portugalské administrativy v Asii spočívající v nedostatku vojáků. Jejich přísun po *Carreira da Índia* nedostačoval, zvláště když mnozí zemřeli během plavby, nebo namísto vojenské služby zvolili raději službu Bohu v některém z četných klášterů v Goi, anebo dezertovali a věnovali se obchodování.¹⁸⁶ Množství církevních objektů navíc neúměrně zatěžovalo státní pokladnu, poněvadž portugalský král se jako držitel Královského patronátu (*Padroado Régio*) musel vedle řady výhod z toho plynoucích (jmenování biskupů a arcibiskupů, disponibilita církevními desátky atp.) starat o fungování a financování církevní struktury.

Joãovi de Castro se také někdy přisuzuje myšlenka, podle níž měl portugalský král Jan III. osobně vyrazit do Indie v čele 10 000 mužů a obsadit tam nějaké území, ze kterého měl učinit portugalskou kolonii a vyřešit tak jednou provždy potíže s nedostatkem lidí.¹⁸⁷ V každém případě začal brzy poté, co v Diu utichly zbraně, uvádět do praxe ideu osídlení okolí indických měst. Ještě v roce 1546 přidělil první pozemky v blízkosti Basseinu (Baçaim) vojákům, kteří se vyznamenali v bojích o Diu. V následujících letech se v severozápadní Indii mezi městy Damão a Chaul vytvořila tzv. Severní provincie (*Província do Norte*) s centrem v Basseinu, v jejímž rámci se zformoval nový typ osídlení označovaný jako *prazos da Índia*.¹⁸⁸ Spjoval v sobě portugalské právní prvky s domorodými tradicemi a v zásadě se shodoval s Castrovými

¹⁸⁵ GUERREIRO, Inácio; ALBUQUERQUE, Luís de: *A política de Portugal no Oriente e as suas flutuações*, in: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.), *Portugal no Mundo*, sv. II, Lisboa 1989, s. 458.

¹⁸⁶ DISNEY, Anthony R.: *Twilight of the Pepper Empire*, Cambridge, Massachusetts, London 1978, s. 21.

¹⁸⁷ GUERREIRO, Inácio; ALBUQUERQUE, Luís de: c. d., s. 462.

¹⁸⁸ Též *prazos do Norte* nebo *prazos de Baçaim*. *Prazo* znamená portugalsky lhůta, takže název osídlení vychází z jejich časově omezené povahy.

představami. Nájemci jednotlivých pozemků (*iqtas*), kterými mohli být jak Portugalci, tak křesťanští Indové z Goy, byli povinni za výnosy z přidělené půdy odvádět státu nájem (*foro*) a přispěchat mu v případě potřeby se svým koněm a chladnou, ale i palnou zbraní na pomoc.¹⁸⁹

Vedle Severní provincie Portugalci ve 40. letech 16. století získali pod svou kontrolu ještě další území, a sice v zázemí Goy. Jde o region Bardês, ležící severně od řeky Mandovi, a kraj Salcete, položený na jih od řeky Zuari, tedy *Velhas Conquistas*, jež náležela muslimskému sultanátu Bídžápur. V tomto případě se nejednalo o projev snahy reformovat portugalskou říši, nýbrž o prostý pokus zabezpečit dostatečně před útoky z vnitrozemí ostrov Tiswadi, na němž ležela Goa. Ve 20. letech 16. století Portugalci využili útoku armády z hinduistické říše Vidžajanagar proti muslimskému Bídžápuru a ovládli pevnost Rachol v Salcete. V letech 1543–1546 se jim pak podařilo připojit Bardês a Salcete. Potvrzeno to bylo vzájemnou smlouvou s vládcem Vidžajanagaru z roku 1547, který si na tato území také dělal nároky. Bídžápurský sultán portugalskou vládu sice uznal již v roce 1548, ale s definitivní platností až v roce 1571.¹⁹⁰

V té době již portugalské invazní jednotky pochodovaly údolím Zambezi, aby se pokusily rozšířit portugalské panství do nitra východní Afriky. Za jejich akcí stála, stejně jako v případě Angoly, vidina existence dolů na drahé kovy, konkrétně pak na zlato. Jejich obsazení doporučoval již *degredado* António Fernandes, který je měl možnost v letech 1511–1514 pozorovat práci v nich na vlastní oči. První portugalský pokus o průnik proti proudu Zambezi však skončil v roce 1513 vraždou vyslanců kapitána Mosambiku. V následujících desetiletích se Portugalci spokojili s obchodováním se zlatem a slonovinou ve svahilských pobřežních městech, kam dodávali bavlněné látky a korálky z indického Gudžarátu, za něž pak výše uvedené komodity nakupovali.¹⁹¹ Ke změně došlo teprve koncem 60. let 16. století.

V roce 1569 připravil mladý král Sebastian I. vojenskou expedici mající za cíl podmanění zlatých dolů ležících ve vnitrozemské říši Monomotapa (Mwene Mutapa) ovládané etnikem Karangů. Její realizaci navrhl veterán z indických i marockých bojišť

¹⁸⁹ LOBATO, Alexandre: *Sobre os prazos da Índia*, in: GUERREIRO, Inácio; ALBUQUERQUE, Luís de: *Actas do II Seminário internacional de História indo-portuguesa*, Lisboa 1985, s. 459–466.

¹⁹⁰ CRUZ, Maria Augusta Lima: *Notes on portuguese relations with Vijayanagara 1500–1565*, in: *Santa Barbara Portuguese Studies*, 1995, sv. 2, s. 13–39.

¹⁹¹ PEARSON, Michael Nayron: *Port Cities and Intruders: The Swahili Coast, India and Portugal in the Early Modern Era*, Batimore, London 1998, s. 101.

Francisco Barreto, který byl také postaven do jejího čela. Vidíme zde tedy stejnou soukromou iniciativu jakýchsi *conquistadorů* typu Hernána Cortése a Francisca Pizarra akceptovanou následně ze strany Koruny jako v případě Angoly. Podobně tomu bude i v jihovýchodní Asii. Panovník bezpochyby toužil po bohatých zásobách žlutého kovu, které by mu dovolily vybudovat početnou armádu, s níž by následně vyrazil do boje v Maroku ve jménu Krista. Kronikář Diogo do Couto zase viděl ve zlatě a stříbře Monomotapy tolik potřebnou vzpruhu pro povzbuzení portugalských vojenských i ekonomických zájmů v Asii.¹⁹²

Barretovým oficiálním úkolem však nebylo ovládnutí zlatých dolů, nýbrž potrestání vládce říše Monomotapa za to, že na svém dvoře hostil muslimské kupce, kteří stáli za vraždou křesťanského misionáře Gonçala da Silveira (1561) a několika portugalských obchodníků. To souzní s tezí, podle níž měly být vedeny jen tzv. spravedlivé války, tedy takové, které byly namířeny proti nepřátelům křesťanské víry. Vyžadována měla být jak omluva, tak materiální odškodnění. Barretova jurisdikce přitom sahala od Sofaly na jihu až k Malindi na severu a zahrnovala tedy téměř celé východoafrické pobřeží.¹⁹³

Tažení do vnitrozemí bylo po různých průtazích zahájeno z ostrova Mosambik až v roce 1571 poté, co byl Francisco Barreto panovníkem v rámci jím zamýšlené reorganizace správní podoby *Estado da Índia* jmenován na indickém guvernérovi nezávislým *guvernérem Sofaly a Mosambiku a dobyvatelem říše Monomotapa*. Vojsko o síle 700 až 1000 mužů tvořených veterány z bojů ve Středomoří a severní Africe a vybaveno děly, koňmi, vozy taženými voly a dokonce i velbloudy postupovalo na nátlak jezuitského poradce Francisca de Monclaro, jenž měl zajišťovat christianizaci domorodého obyvatelstva, údolím veletoku Zambezi, ačkoliv místní zkušení portugalští kupci doporučovali zvolit raději kratší a bezpečnější trasu klimaticky příznivější oblastí vedoucí napříč kraji Quiteve a Manica ze Sofaly. V osadě Sena se jejich varovná slova ukázala pravdivými, když asi třetina mužstva podlehla tropickým chorobám, jako byly malárie a žlutá zimnice, zatímco koně umírali na spavou nemoc.¹⁹⁴

¹⁹² COUTO, Diogo do: *O Soldado Prático*, Lisboa 1954, s. 224–225.

¹⁹³ AXELSON, Eric: *Portuguese in South-East Africa 1488–1600*, Johannesburg 1973, s. 152–153.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 157–158.

V roce 1572 navzdory několika vojenským vítězstvím nad příslušníky etnika *Mongas*¹⁹⁵ žijícího mezi Senou a říší Monomotapa ztroskotal portugalský pokus o proniknutí do zmíněné říše ležící na zimbabwské náhorní plošině, a to jednak následkem neshod mezi Monclarem a Barretem ohledně povahy tažení, které se jezuitovi zdálo příliš násilnické,¹⁹⁶ a jednak kvůli pokračujícím smrtelným atakům tropických nemocí. Barreto se za této situace rozhodl neriskovat další střet a vrátit se na ostrov Mosambik pro posily. Avšak brzy poté, co se v roce 1573 znovu objevil v Seně, jej sklátila žlutá zimnice. Nahradil jej Vasco Fernandes Homem, který zbývajícím 180 mužům nařídil zpáteční pochod k pobřeží, odkud měl být posléze podniknut další pokus o dosažení říše Monomotapa. Tentokrát se ovšem mělo využít druhé varianty a postupovat přes oblasti Quiteve a Manica.¹⁹⁷

Portugalská armáda pak v roce 1574 pochodem proti proudu řeky Búzi, kdy jako transportních zvířat využívala opět i velbloudů, skutečně dosáhla dolů ležících v regionech Mbire a Manica, kde se těžilo říční zlato, ale ty byly značně rozptýlené po okolní krajině a přítomný důlní odborník navíc konstatoval, že k jejich plnému zužitkování by bylo potřeba dopravit sem z Evropy veškerou potřebnou techniku, což by si vyžádalo nezměrné úsilí.¹⁹⁸ Homem se proto vrátil zpět s nepořízenou. Nehodlal se však vzdát a již roku 1575 jej nacházíme v údolí Zambezi, kde v pohoří Boquisa a v lokalitě Chicoa blízko peřejí Cahora Bassa (dnešní přehrada) pátral po údajných stříbrných dolech. Přestože se mu podařilo nalézt horninu obsahující stříbrnou rudu, místo jejího původu se mu zjistit nepodařilo.¹⁹⁹

Portugalské západoafrické i východoafrické kampaně tak z pohledu jejich prvotního cíle, jímž bylo nalezení a ovládnutí nalezišť drahých kovů, naprosto ztroskotaly, v důsledku čehož nadlouho upadl v zapomnění projekt na propojení Angoly a Mosambiku, jenž se poprvé objevil počátkem 17. století. Není to ani tak překvapivé, když si uvědomíme, jak malé množství Portugalců se o dosažení úspěchu pokoušelo. Vedle toho hrály roli i zákeřné tropické nemoci, které kosily evropské vojáky i jejich koně, slabě rozvinutá infrastruktura a značně rozvolněný charakter domorodých státních

¹⁹⁵ Portugalští kronikáři je tak nazývali podle jména jejich náčelníka, jež znělo Monga. Ve skutečnosti jde o Maravijce. Srv. NEWITT, Malyn Dudley Dunn: *História de Moçambique*, Lisboa 1997, s. 64.

¹⁹⁶ DIFFIE, Bailey W.; WINIUS, George Davison: c. d., s. 131.

¹⁹⁷ AXELSON, Eric: c. d., s. 159–161.

¹⁹⁸ DISNEY, Anthony R.: *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, sv. 2: *The Portuguese Empire*, s. 166.

¹⁹⁹ AXELSON, Eric: c. d., s. 161–163.

útvary postrádajících jedno výraznější politické centrum, jehož dobytím by se jejich další odpor zcela zhroutil.²⁰⁰

Nesmíme zapomenout ani na fakt, že bantuští černoši již znali železo a kolo, a proto se invazorem mohli postavit mnohem účinněji než třeba američtí Indiáni, kteří se ještě nalézali na úrovni doby kamenné.²⁰¹ Palné zbraně v 16. století situaci ve prospěch Evropanů ještě zvrátit nemohly, o čemž se přesvědčili například také Španělé v Chile, kde dlouhá desetiletí válčili s indiánskými Araukány (Mapuči), nebo v Mexiku, kde bojovali s Čičiméky. Schopnost rozhodovat nejen jednotlivé bitvy, ale také celá válečná tažení, palné zbraně získaly teprve v polovině 18. století, což se poprvé ukázalo během anglo-francouzského soupeření v Indii. V Africe se pak evropská technologická převaha projevila na bojištích až v průběhu intenzivního evropského pronikání do vnitrozemí v 19. století.

Navzdory neúspěchu však sen o *El Doradu* Portugalce ve východní Africe neopustil. Naopak, přetrval tam až do počátku 18. století.²⁰² Přežil tedy o plných 100 let své definitivní rozplynutí v Angole. Příčinou byly opakované nálezy stříbra, které podněcovaly fantazii. Žádné doly tam přesto nikdy nebyly nalezeny. Je možné, že v současnosti leží na dně přehrady Cahora Bassa. Vojenské expedice do Mosambiku a Angoly ale přinesly i určitá pozitiva, která spočívala jednak ve vypuzení většiny muslimských kupců z povodí Zambezi a jednak v zahájení osídlování tohoto údolí i povodí Kwanzy. Přestože se jednalo jen o jejich vedlejší produkt, a ve východoafrickém případě to platí především, výsledkem zmíněných výprav byla kolonizace, jež se ukázala být trvalou hodnotou. Právě díky tomu dnes můžeme Angolu a Mosambik řadit do lusofonního světa.

Na závěr obrátíme náš pohled do jihovýchodní Asie, kde Portugalci ve svých ambiciózních dobytých plánech rovněž neuspěli. Jejich vojenská přítomnost se tam od samého počátku jejich působení omezovala jen na Malakku (1511) a ostrov Ternate (1522) a později, po vypuzení z něj (1575), se pak místo na Ternate soustředila na Ambon (1576) a Tidore (1578), takže konečnému ztroskotání oněch velkorysých plánů se nelze divit. Portugalskou pozornost poutal především muslimský sultanát Aceh

²⁰⁰ NEWITT, Malyn: *História de Moçambique*, s. 63–64.

²⁰¹ NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 148.

²⁰² AMES, Glenn J.: *An African Eldorado? The Portuguese Quest for Wealth and Power in Mozambique and the Rios de Cuama 1661–1683*, in: *The International Journal of African Historical Studies*, 1998, sv. 31, č. 1, s. 91–110.

(Atjeh) na severozápadní Sumatře, v 16. století hlavní mocnost v regionu. Až do vychýlení mocenské rovnováhy v oblasti s příchodem Nizozemců však v Malackém průlivu nedokázali získat rozhodující převahu ani Portugalci, ani Aceh a konečně ani muslimský sultanát Džohor z Malajského poloostrova, který měl později profitovat z úzkých vztahů s nizozemskou stranou.²⁰³

První portugalské projekty na vojenské podmanění Acehu se datují do 60. let 16. století, kdy tamější sultán začal získávat vojenskou a materiální pomoc (vojáci, dělostřelci, vojenští inženýři, výrobci zbraní, stejně jako palné zbraně a střelný prach) z Osmanské říše. Kromě toho posiloval svoji pozici díky značným příjmům z obchodu procházejícího Rudým mořem, kam od konce 30. let dodávaly gudžarátské lodě sumatránský pepř, jehož cílové destinace ležely zejména v severní Africe a na Blízkém východě. V 60. letech 16. století již po *levantské trase* vedoucí Rudým mořem proudilo tolik koření, kolik přepravovaly portugalské karaky kolem mysu Dobré naděje, aniž s tím Portugalci byli schopni něco udělat.²⁰⁴ K účinné blokadě průlivu Bab el-Mandeb totiž potřebovali vhodnou základnu v jeho blízkosti, ale té se jim nedostávalo. Ostrov Sokotra leží příliš daleko a přístav Aden v roce 1538 ovládli Turci. Kromě toho nebyli schopni uspokojovat v plné míře poptávku po evropském ani blízkovýchodním zboží na asijských trzích. V roce 1569 tak byla blokáda odvolána.²⁰⁵

Arcibiskup z Goy Jorge Temudo přišel téhož roku s návrhem na námořní blokádu acežských přístavů, která měla zabránit tomu, aby sultán profitoval z obchodu s pepřem a získával tureckou vojenskou podporu. Král Sebastian I. na to reagoval v roce 1571, tedy ve stejné době, kdy v rámci správní reformy *Estado da Índia* udělil mimořádné pravomoci mosambickému kapitánovi Franciscovi Barretovi. Ten byl pověřen dobovačnými úkoly ve východní Africe, zatímco António Moniz Barreto se ve stejné době měl jakožto guvernér Malakky, nezávislý na indickém guvernérovi, angažovat v jihovýchodní Asii. Jeho úkolem bylo podmanění Acehu. Reformu se však nepodařilo prosadit a k žádnému útoku na Aceh tak nakonec nedošlo.²⁰⁶

Portugalští státní i církevní úředníci však sultanát nadále pokládali za nepřijemný trn v patě. Smýšleli takto italský jezuitský vizitátor asijských misí

²⁰³ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Os portugueses nos mares da Insulíndia no século XVI*, in: THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *De Ceuta a Timor*, Lisboa 1994, s. 569.

²⁰⁴ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Portugal e as rotas das especiarias*, s. 184.

²⁰⁵ SUBRAHMANYAM, Sanjay: c. d., s. 169–170.

²⁰⁶ BOXER, Charles Ralph: *Portuguese and Spanish Projects of Conquest of Southeast Asia 1580–1600*, in: *The Journal of Asian history*, 1969, č. 2, s. 120–121.

Alessandro Valignano i malacký biskup João Ribeiro Gaio. Ten v roce 1584 vypracoval podrobný plán invaze na Sumatru, pro který uvažoval o 4000 mužích. Sekretář indického místokrále Jorge de Lemos již v letech 1573–1575 tvrdil, že by k tomu mělo stačit jen 3000 mužů. Oba hodlali využít politických zmatků, které v Acehu po roce 1579 panovaly, a zdůrazňovali mimořádnou bohatost a fertilitu sumaterské půdy. Pokud by se uvedenou armádu skutečně podařilo shromáždit, měla by proti sumaterským oddílům zřejmě určité šance. Především na moři a v množství a kvalitě děl byla totiž portugalská převaha nepopíratelná. Problémy mohl způsobit otevřený střet na souši.²⁰⁷

Přestože výše zmíněnou vojenskou sílu se Portugalcům v celé historii jejich působení v Orientu podařilo sestavit jen jednou, a to v roce 1606, kdy indický místokrál Martim Afonso de Castro vyplul na pomoc nizozemským loďstvem obležené Malakce s 3000 vojáky, trval portugalský král Filip I. od roku 1587 neodbytně na provedení invaze na Sumatru. Opakovaně v tomto smyslu urgoval indické guvernéry, ačkoliv ve stejné době prakticky nejevila zájem o události na Šrí Lance. Příčinu tohoto chování neznáme. K prvnímu a současně i poslednímu útoku na Aceh každopádně došlo až v roce 1606, kdy jej podnikl zmiňovaný místokrál Castro během své plavby k Malakce. Jeho vyloďení, které podnikl s 1000 muži, ale bylo odraženo po pouhých 36 hodinách bojů.²⁰⁸

Jak jsme viděli, portugalská územní expanze a kolonizace nebyly omezeny jen na určité časové období nebo omezenou geografickou oblast, ale představovaly trvalou součást portugalského zámořského podniku. V 1. polovině 15. století je registrujeme na atlantských ostrovech, o 100 let později v Brazílii, v polovině 16. století v západní části Indie a od 60. až 70. let 16. století pak v řadě regionů západní i východní Afriky a Orientu (Zlaté pobřeží, Angola, Mosambik, Šrí Lanka, Sumatra). Nesmíme zapomenout ani na Maroko, kde se idea územních výbojů prosadila mezi poslední čtvrtinou 15. století a první třetinou 16. století.

Při srovnání všech analyzovaných oblastí, v nichž během 15. a 16. století došlo k pokusům o teritoriální rozšíření portugalských držav, zjistíme, že k nim docházelo především tehdy, když z důvodů absence obyvatelstva či jeho nízké civilizační úrovně nebylo možné navázat obchodní styky (atlantské ostrovy, Brazílie), nebo ve spojení

²⁰⁷ Tamtéž, s. 121–123.

²⁰⁸ PINTO, Paulo Jorge de Sousa: *Portugueses e malaios: Malaca e os Sultanatos de Johor e Achém 1575–1619*, Lisboa 1997, s. 91–93.

s touhou nalézt a ovládnout zlaté či stříbrné doly (Angola, Mosambik), nebo v případě, kdy existovala snaha o reformu dosavadního systému založeného výlučně na obchodu a ziscích z něj a nalézajícího se v hospodářské krizi (Zlaté pobřeží, severozápadní Indie) a v neposlední řadě také tehdy, kdy k tomu vedla kombinace ekonomických příslibů a geostrategických příčin (ostrovy Tiswadi, Šrí Lanka a Sumatra).

Široká škála motivů, které stály za územní expanzí, jen potvrzuje, že Portugalsko ji nepovažovalo za hlavní cíl svého zámořského podniku, který byl spatřován v obchodu a christianizačním úsilí. Naznačuje ale také, že portugalská vláda byla dostatečně flexibilní, aby byla v případě potřeby schopna schválit změnu svých priorit tam, kde dosavadní směřování její politiky nepřinášelo původně očekávané výsledky, nebo o této změně alespoň uvažovat. Tomu napomáhal fakt, že neexistovala žádná předem stanovená politická linie, kterou by Portugalci ve vztahu k zámoří sledovali. Portugalská zámořská politika totiž v raném novověku nebyla konzistentní ani koherentní a jednotliví panovníci ji prostřednictvím svých nařízení utvářeli *ad hoc*. Tato nařízení často brala v potaz návrhy a projekty vzniklé nikoliv v mocenském centru, nýbrž v lůně zámořské společnosti.²⁰⁹

Pravdou je, že teritoriální expanzivní snahy prosazovaly ve většině případů lokální síly a evropské centrum je pouze akceptovalo, někdy dokonce až *ex post*. To dokresluje známou skutečnost, a sice že portugalská říše sestávala z osad požívajících značnou míru autonomie a schopných vlastní obrany. Na jednu stranu to může vytvářet dojem chaosu, ale na druhou stranu to byl, jak se zdá, nesmírně účinný systém postavený na sdílení společných prvků, jakými byly loajalita Koruně, portugalský jazyk a křesťanská víra. To vytvářelo relativně homogenní, a proto také úspěšnou jednotku.

Při vědomí významu lokálních sil v popsaném procesu územní expanze a kolonizace může zarážet souběh řady projektů v období 60. a 70. let 16. století. Vysvětlení je třeba hledat v nepopiratelném španělském vlivu, který na portugalském dvoře pozvolna vzrůstal již od 2. čtvrtiny 16. století v souvislosti se sňatkem Jana III. s Kateřinou Habsburskou a který vyvrcholil právě ve zmíněném období. S tím souvisí postupná proměna chápání postavení portugalské Koruny, která se za vlády krále Sebastiana I. distancovala od přímého angažmá v obchodě (v roce 1570 král pronajal obchod s indickým pepřem konsorciu zahraničních kupců) a panovník začal více

²⁰⁹ RUSSELL-WOOD, A. J. R.: *Settlement, Colonization and Integration in the Portuguese-Influenced World 1415–1570*, s. 5; GUERREIRO, Inácio; ALBUQUERQUE, Luís de: c. d., s. 454.

zdůrazňovat svoji ceremoniální důstojnost. Jeho role *krále králů* a *krále moře* ustupovala přímé kontrole ovládaného území.

Vedle španělského vlivu je pro zmíněná desetiletí třeba poukázat také na stále výraznější pozitivní zkušenost se správou pozemkové držby v Severní provincii. Postupem času totiž odtud do pokladny *Estado da Índia* plynulo stále více zisků ze zdanění indických zemědělců, zatímco příjmy z námořního obchodu v Indickém oceánu měly klesající tendenci.²¹⁰ Z toho vyplývaly ekonomické problémy, jež měl obrat ke zhodnocování půdy pomoci vyřešit. Tyto problémy se postupem času zvýrazňovaly, takže kronikář António Bocarro mohl roku 1635 v *Knize plánu všech pevností, měst a osad* prohlásit, že „kdo nevlastní dostatek půdy k produkci, nemůže udržet moře ani zemi“.²¹¹ Zvýšený akcent na obsazení a kontrolu půdy byl podporován mýtem o portugalské a potažmo evropské vojenské nadřazenosti nad domorodci a intenzivnějším misionářským úsilím, spojeným s bojovným potridentským katolicismem.

V poslední třetině 16. století tak byl zejména v Asii potvrzen proces částečné přeměny portugalské námořní říše v impérium na teritoriální bázi, jejíž kořeny bychom našli již v 15. století v atlantském prostoru a k níž zřejmě muselo dojít, pokud si Portugalci chtěli své državy uchovat i navzdory náporu evropských konkurentů. Kontrola osob se tak změnila v kontrolu území, výběr vazalského tributu byl nahrazen výběrem pozemkových daní a namísto důrazu na obchod byla akcentována zemědělská produkce. S vědomím, že idea teritoriální expanze tvoří druhý a nezbytný předpoklad portugalské kolonizace na Šrí Lance, se nyní můžeme podívat přímo na to, jakým způsobem se Portugalci svého kolonizačního záměru zhostili.

²¹⁰ NEWITT, Malyn: *História de Moçambique*, s. 62.

²¹¹ BOCARRO, António: *Livro das Plantas de Todas as Fortalezas, Cidades e Povoações do Estado da Índia Oriental*, Lisboa 1992, s. 219.

4. POKUS O KOLONIZACI A OSÍDLENÍ ŠRÍ LANKY (1580–1630)

4.1 VOJENSKÉ HLEDISKO

Aby se mohly zhmotnit portugalské představy o životaschopném osídlení na Šrí Lance, které byly počaty díky sepsání donace krále říše Kótté Dharmapály a prosazení ideje teritoriálního panství v rámci portugalské říše, a aby mohla být úspěšně realizována kolonizační politika, muselo nejprve dojít k vojenskému podmanění relevantních částí ostrova, tj. oblastí šrilanských nížin na jihozápadě a jihu. To se podařilo již v 90. letech 16. století, kdy se po smrti Májadunného syna Rádžasinhy I. (1593) rozložila říše Sítávaka, jež musela čelit silným odstředivým tendencím již ke konci jeho života, snad v důsledku jeho konverze k hinduismu, byť nikdy nepřestal respektovat některé prvky buddhistické tradice, především pak úctu k Buddhovu zubu, spojenou na Šrí Lance s legitimizací panovnické autority.²¹² Když pak v roce 1597 zemřel Dharmapála, mohl se portugalský a španělský král Filip I. prohlásit za *krále Cejlonu* v celé šíři významu tohoto titulu, jak to dovoľovalo chápání mocenského postavení vládce říše Kótté, považovaného za suveréna celého ostrova (nosil vpravdě císařský titul *čakravarti*).

Filip však hodlal jít ještě dále, nad rámec dosavadní šrilanské zkušenosti. Namísto pouhé nepřímé svrchovanosti, do té doby na ostrově běžné a portugalskou správou respektované, se rozhodl dosáhnout politické unifikace celého ostrova a prosadit na něm svoji přímou kontrolu, následně přerozdělit půdu a evangelizovat místní populaci. Tímto způsobem se měl ostrov připodobnit španělským osadám v Americe a na Filipínách, které byly charakterizovány naprostou integrací domorodců do nově se formující společnosti. Královská politika tak prosazování idejí územní expanze a teritoriálního státu přijala zcela za své.

Je však třeba připomenout to, co bylo řečeno již výše, totiž, že toto splnutí královské moci v Kótté a Lisabonu na základě Dharmapálovy donace z roku 1580

²¹² STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 184–192.

nebylo výsledkem iniciativy vzešlé z Iberského poloostrova, nýbrž z Kolamby.²¹³ Portugalský panovník se s ideou obsazení Šrí Lanky ztotožnil až v roce 1595, přestože projekty tohoto typu se mezi portugalskými úředníky a dobrodruhy na Šrí Lance objevovaly již od 40. let 16. století.²¹⁴ Tato skutečnost dovoluje jisté srovnání s portugalskou expanzí v Angole a Mosambiku, kde rozhodujícím momentem byla taktéž soukromá aktivita. Na těchto několika příkladech je dobře vidět, jak portugalská zámořská expanze postrádala centrální řízení.

V Madridu se nicméně o změně dosavadního postoje Koruny ve vztahu ke Šrí Lance diskutovalo již od roku 1587. Tehdy panovník v souvislosti s válkou proti Rádžasinhovi I. schválil námořní blokádu ostrova a poprvé začal uvažovat o jeho vojenském obsazení.²¹⁵ První vojenské tažení na šrilanské půdě, jež mělo za úkol dosadit na trůn v *horské říši* Kandy uprostřed ostrova pokřtěného pretendenta Filipa (Yamasinhu Bandaru), jehož rovněž křesťanský strýc Karalijaddé byl ze země před necelými 10 lety (1582) vypuzen sítáveckou armádou, ale bylo realizováno v letech 1589–1590 ještě bez vědomí královského dvora a toliko se souhlasem indického guvernéra Manuela de Sousa Coutinho. Tažení Andrého Furtada de Mendonça z roku 1591 proti vzpurnému králi říše Jápané Puvimu Rajovi Pandarasovi (též Puviraja Pandaram Pararajasingham), které bylo vyvoláno jeho útokem na portugalskou pevnost na ostrově Manár (1582), jakož i spoluprací s kalikatskými admirály s titulem *Kunjali Marakkar*, se také uskutečnilo pouze na základě schválení z Goy, tentokrát indickým místokrálem Matiasem de Albuquerque.²¹⁶ Furtado Mendonça dosadil na trůn v říši Jápané svého exponenta Ethirimanneho Cinkama, kterého učinil portugalským vazalem. Po roce 1590 se začínaly vršit vojenské neúspěchy Rádžasiny I., takže počátkem 90. let 16. století se tak mohlo zdát, že se celý ostrov Šrí Lanka co nevidět ocitne pod přímou či nepřímou portugalskou kontrolou. Pod ní tehdy již fakticky spadal pobřežní pruh od přístavu Puttalam směrem na západ až po ústí řeky Walawe Ganga, s výjimkou kandyjského pobřeží.

²¹³ BIEDERMANN, Zoltán: *Inovação filipina ou realização de um velho plano português? O conturbado início da conquista de Ceilão em 1594*, in: MARTÍNEZ, Santiago Hernández (org.): *Governo, administração e representação do poder no Portugal e seus territórios ultramarinos no período dos Áustrias (1581–1640)*, Lisboa 2011, s. 152.

²¹⁴ *Arquivo Portuguez Oriental*, sv. III, New Delhi 1992, s. 479.

²¹⁵ Tamtéž, sv. III, s. 108.

²¹⁶ BIEDERMANN, Zoltán: *Inovação filipina ou realização de um velho plano português? O conturbado início da conquista de Ceilão em 1594*, s. 158.

Obě zmíněné vojenské výpravy byly výsledkem splnutí zájmů portugalských úředníků v Indii, portugalských osadníků na Šrí Lance a sinhálské politické elity, které reagovaly na rozkladné procesy v dosud dominantní říši Sítávaka z přelomu 80. a 90. let 16. století. Koruna do tohoto vývoje prakticky neměla šanci zasáhnout, a to pro obrovskou vzdálenost dělící ji od centra dění. Dobyvačnou politiku na Šrí Lance tak poprvé oficiálně schválila, jak již bylo řečeno, až v roce 1595 a roku 1596 v tomto smyslu přesně instruovala nového indického místokrále Francisca da Gama, hraběte z Vidigueiry, pravnuka slavného objevitele Vaska da Gama.²¹⁷ Přitom expanzivní snahy na Sumatře, kde byly zaměřeny proti muslimskému sultanátu Aceh (Atjeh), král Filip I. ve stejné době podporoval od samého počátku, co je roku 1587 oživil.²¹⁸ Jejich prvopočátek je však nutno hledat již v 60. letech 16. století. Byly spojeny jednak s hrozbou, jakou představoval rostoucí význam Acehu pro portugalskou Malakku a pro portugalský obchod po trase kolem mysu Dobré naděje, který poškozovaly konkurenční dodávky sumatránského pepře do Rudého moře, a jednak s ekonomickým významem Sumatry, jež vedle pepře nabízela i zlato nebo kafr.²¹⁹

Při vědomí úspěchů, kterých bylo na Šrí Lance počátkem 90. let 16. století dosaženo, se královský akcent na její vojenské obsazení stával pozvolna nadbytečným. Již roku 1591, nebo snad roku 1592, se však situace nečekaně zkomplikovala, když zemřel teprve nedávno dosazený křesťanský král Kandy Filipe Yamasinha, a to zřejmě na následky otravy. Jeho syn João byl následně svržen sinhálským vojenským velitelem jménem Konappu Bandara, jenž dost možná stál za Yamasinhovou smrtí a který přijal panovnické jméno Víkala Dharma Súrja I. Celá záležitost byla o to překvapující, že tento muž původně přijal křesťanskou víru a po 10 let sloužil v portugalském vojsku jako João de Áustria, kteréžto jméno si vybral po vzoru nelegitimního syna císaře Karla V. a úspěšného vojevůdce Juana de Austria. Za svoji zradu je v portugalských pramenech častován přízviskem *Odpadlík* (port. Apóstata), *Rebel* nebo *Modloslužebník*.²²⁰ Nenávist, jakou jeho návrat k buddhismu v portugalské společnosti

²¹⁷ AHU, Kodex 282, březen 1596, f. 370v–371/2.

²¹⁸ Tamtéž, s. 153–158, 168, 175.

²¹⁹ BOXER, Charles Ralph: *A note on portuguese reactions to the revival of the Red sea spice trade and the rise of Atjeh*, in: BOXER, C. R.: *Portuguese conquest and commerce in southern Asia (1500–1750)*, London 1985, s. 415–428.

²²⁰ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 213–214.

vyvolal, je dobře patrná ze slov portugalského krále Filipa I., jenž jej označil za většího protivníka, než jakým kdy byl obávaný Rádžasinha I.²²¹

Za této situace indický místokrál Matias de Albuquerque váhal učinit jakékoliv závažnější rozhodnutí bez souhlasu z evropského centra. Nakonec se však nechal přemluvit Pedrem Lopesem de Sousa, dosavadním kapitánem Malakky, jenž se s událostmi na Šrí Lance seznámil během zastávky, kterou na ostrově učinil cestou z Malakky zpět do Goy. Sousa byl místokrálem jmenován prvním guvernérem a generálním kapitánem Šrí Lanky, kam se vypravil v roce 1594.²²² I v tomto případě tak byl portugalský král odsouzen do role pouhého pozorovatele. Sousovým cílem bylo potrestat samozvaného krále Vimalu Dharmu Súrju I. a dokončit tak obsazení ostrova, jenž se kromě říše Kandy nalézal celý v portugalské moci. Na kandyjský trůn měl dosadit Filipovu mladičkou neteř, teprve desetiletou nebo dvanáctiletou Kateřinu (Kusumasana devi).

Na šrílanskou vysočinu bylo možné proniknout jen skrze tři hlavní průsmyky, z nichž Balane (Balana) ležel nejbliže ke Kolambě a představoval tak obrazně nejdůležitější klíč ke Kandyjskému království. Portugalské armádě se po průchodu zmíněným průsmykem na náhorní plošinu, s horskými vrcholy vypínajícími se až do 2500 metrů nad mořem, podařilo obsadit město Kandy, ležící v nadmořské výšce necelých 500 metrů. Plánovaný sňatek princezny Kateřiny s jedním portugalským šlechticem, stejně jako poprava proportugalského sinhálského velitele Džajavíry Bandary, obviněného ze zrady, a systematické izolování princezny od sinhálského okolí však portugalskou pozici dramaticky a fatálně oslabily.²²³ To se v praktické rovině projevovalo dezercí většiny *lascarins*²²⁴ k nepříteli. Sousa se tak ocitl v izolaci, výrazné početní nevýhodě a prakticky bez zásob a musel nařídít ústup zpět do nížiny. Během zpátečního pochodu však byl nepřítelem obklíčen. Kronikář Queirós zaznamenal, že sinhálští vojáci „pokryli okolní kopce, hory a údolí, a ani nejzkušenější muži nemohli

²²¹ AHU, Kodex 281, únor 1595, f. 298/16.

²²² BIEDERMANN, Zoltán: *Inovação filipina ou realização de um velho plano português? O conturbado início da conquista de Ceilão em 1594*, s. 165–167.

²²³ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 111–114, 128–129.

²²⁴ Pomocné sinhálské vojenské sbory. Původně se však jednalo o označení evropských bojovníků v Orientu a k posunu významu došlo až v průběhu 2. poloviny 16. století. Z perského *laskari*, tj. voják. Srv. SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 291.

uvěřit, že je v této zemi tolik lidí, aniž by bylo užito kouzel a čar“.²²⁵ V bažinaté krajině na pláni u Danture byl zbytek portugalské armády napaden a na hlavu poražen. Stalo se tak ještě roku 1594. V bitvě padlo 87 % portugalských vojáků, zbytek v počtu 93 mužů se vzdal. Sousa byl těžce raněn a zakrátko svým zraněním v Kandy podlehl. Jednalo se o největší katastrofu, která Portugalce do té doby na Šrí Lance postihla, i když ne o první porážku.²²⁶

Počtem zúčastněných vojáků nevelká bitva, kdy na portugalské straně bojovalo jen 386 z původního počtu okolo 600 až 800 Portugalců a 15 000 až 20 000 *lascarins*, zatímco na kandyjské straně maximálně 25 000 až 30 000 mužů,²²⁷ spíše však méně (zřejmě mezi 10 000 a 20 000), tak zabránila prosazení úplné portugalské dominance na Šrí Lance. Vímala Dharma Súrja I. se navíc zmocnil princezny Kateřiny a pojal ji za manželku, čímž v očích svých poddaných legitimizoval svoji moc. Kromě toho prohlásil, že vlastní Buddhův zub, ačkoliv Portugalci jej měli v roce 1561 zničit. Jeho držba totiž ještě více ospravedlňovala jeho vládu. Portugalci se s tím však nemínili smířit a místokrál Matias de Albuquerque ihned odeslal na ostrov nového generálního kapitána, jímž jmenoval dosavadního velitele námořních sil na Malabarském pobřeží Jerónima de Azevedo. Koruna s tím zpětně vyslovila souhlas, stejně jako již v případě Pedra Lopese de Sousa. Azevedovým úkolem bylo nejprve stabilizovat situaci na portugalském území, kde po zprávě o portugalské porážce propukla série povstání.

Tato povstání si však nelze představovat jako nějaký masový projev nespokojenosti sinhálského obyvatelstva s portugalskou vládou. Mezi sinhálskou populací totiž neexistovalo žádné výraznější vnitřní jednotící pouto a společný etnický původ tehdy ještě rozhodně nestačil. Impuls k revoltám vycházel z řad příslušníků sinhálské politické a armádní elity, která byla vedena svými osobními ambicemi nebo snahou zvýšit význam krále Dharmapály, jenž byl Portugalci stále více odsouván do pozadí. To také umožňuje pochopit, proč jednotliví povstalečtí vůdci jednali nezávisle na sobě. Ačkoliv se obraceli o pomoc ke králi říše Kandy, ten sledoval vlastní zájmy.²²⁸ Vždyť v letech 1594 a 1598 nabídl generálnímu kapitánovi dokonce mír. Tato nejednotnost na sinhálské straně, ale také podpora několika sinhálských *mudaliyars*

²²⁵ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XIV, s. 488.

²²⁶ PERERA, C. Gaston: *Kandy Fights the Portuguese: A Military History of Kandyan Resistance*, Colombo 2007, s. 180.

²²⁷ Tamtéž, s. 179.

²²⁸ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 221–225.

(šlechticů), především Fernanda Samarakona, umožnila Azevedovi obnovit do roku 1601 portugalskou kontrolu nad celým prostorem říše Kótté, tedy nad oblastí nížin.²²⁹

Poté, co Azevedo v průběhu 90. let 16. století udusil všechny rebelie a následně zabezpečil portugalskou kontrolu i hranice s říší Kandy výstavbou řady pevností, které ji obepínaly jako železný prstenec,²³⁰ rozhodl se přikročit ke druhému pokusu o její vojenské podmanění. K tomu se mu na počátku roku 1603 podařilo shromáždit nejpočetnější armádu, jakou kdy Portugalci na Šrí Lance k invazi do hor dali dohromady. Jednalo se o 800 až 1100 Portugalců a 12 000 nebo 13 000 *lascarins*.²³¹ Azevedo si byl velmi dobře vědom, že se musí pokusit sestavit co nejpočetnější vojsko, protože nepřítel bojoval na svém vlastním území a navíc disponoval početní převahou. Boj v hornatém a džunglí pokrytém prostředí plném skalních soutěsek a průrev, protkaném nesčetnými řekami a obydleném rozličnými druhy divoké zvěře navíc znemožňoval využití technologické a organizační převahy, tedy ručních palných zbraní, děl a kvalitnější organizace a do jisté míry i výcviku.

Ani početně nemalé jednotky, v jejichž čele se generální kapitán vypravil na tažení do nitra Šrí Lanky, však nakonec nestačily. Většinu vojska totiž nevyhnutelně museli tvořit *lascarins*, kteří po obsazení průsmyku Balane (Balana) uposlechli rozkazu svého sinhálského velitele Kangary Aratchiho (Kangary Arachchiho), instruovaného z Kandy, a přeběhli na stranu kandyjského krále. Azevedův následný zručně provedený ústup napříč územím zneklidňovaným počínající rebelií zabránil úplnému zničení portugalské armády a kronikář António Bocarro jej později plným právem nazval *slavný ústup* (port. *famosa retirada*).²³² Onu zmíněnou rebelii vedli Kuruwita Rala a Kangara Aratchi a podařilo se ji potlačit teprve roku 1605, a to především díky úmrtí Vímalý Dharmy Súrji I. (1604), který jí vyjadřoval značnou podporu.

Neúspěšný vývoj na Šrí Lance, stejně jako zvyšující se nizozemská hrozba pro portugalské državy na Molukách vedly krále v roce 1605 k rozhodnutí zastavit vojenské úsilí o podrobení říše Kandy a potažmo celého ostrova, které již stálo mnoho sil a krve. Nyní se měl generální kapitán soustředit toliko na ekonomickou blokádu říše Kandy, které mělo být dosaženo zamezením jakýchkoliv obchodních styků státu se zahraničím

²²⁹ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 19–27.

²³⁰ Tamtéž, s. 27–31.

²³¹ PERERA, C. Gaston: c. d., s. 224.

²³² BOCARRO, António: *Década XIII da História da Índia*, Lisboa 1876, kap. X, s. 45.

prostřednictvím námořních patrol.²³³ Veškerá vojenská a námořní síla *Estado da Índia* měla být mezitím napřena do jihovýchodní Asie, kde se Nizozemcům v roce 1605 podařilo vytlačit Portugalce z Moluk a Ambonu a roku 1606 ohrozit Malakku. Kromě toho tam probíhala válka se sumatránským sultanátem Aceh, tradičním portugalským regionálním sokem, jehož hlavní město Kutaraja v roce 1606 napadla portugalská flotila směřující na pomoc nizozemským loďstvem blokované Malakce. Právě do neklidné jihovýchodní Asie měly zamířit válečné flotily, které v letech 1605–1608 vyrazily za tímto účelem z Lisabonu do Indie.²³⁴

Válka na Šrí Lance byla zastavena ve chvíli, kdy se Kandyjské království ocitlo po smrti Vímalý Dharmy Súrji I. ve víru šestiměsíčních bojů o trůn. Z těch vyšel vítězně bratranec (eventuálně bratr) zesnulého vládce Senarat, původně buddhistický mnich. Kdyby během této doby došlo k rozhodnému portugalskému útoku, zřejmě by slavil úspěch. Portugalci však svoji pozornost, jak je vidět výše, zaměřili dále na východ, takže zůstal zachován klid zbraní. Tehdejší situaci lze charakterizovat jako „rovnováhu slabosti“.²³⁵ Když v roce 1607 portugalský král přikazoval boje na Šrí Lance obnovit,²³⁶ bylo již pozdě. V žádném případě k tomuto kroku nesáhl na úkor války na Molukách, nakonec nepříliš neúspěšné, nýbrž proto, že se dozvěděl o konsolidaci portugalské moci po smrti kandyjského krále a obával se možnosti obsazení ostrova Nizozemci.

Nizozemci se u břehů ostrova poprvé objevili v roce 1602 v osobě Jorise van Spilbergen, navázali přátelské vztahy s Vímalou Dharmou Súrjou I. a zajímali se převážně o přístav Gála na samém jihu, zřejmě nejlepší přírodní přístav na Šrí Lance. Ten mohl sloužit jako vynikající základna pro plavby do *jižních moří*, jak jihovýchodní Asii označovali Portugalci, v nichž Nizozemci budovali své mocenské centrum. Strategický ani ekonomický význam Šrí Lanky navíc Portugalce nepřestával lákat.²³⁷ Dokládá to fakt, že Šrí Lanka byla označována za „nejcennější část *Estado da Índia*“.²³⁸ Aby však válečné aktivity mohly být úspěšné, musel by král uvolnit dostatečné

²³³ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, Lisboa 1880–1936, s. 8–10.

²³⁴ MURTEIRA, André Alexandre Martins: *El impacto de la Tregua de los Doce Años en los Dominios Ultramarinos Portugueses*, in: GARCÍA, Bernardo J. García; SÁNCHEZ, Manuel Herrero; HUGON, Alain (org.): *El Arte de la Prudencia: La Tregua de los Doce Años en la Europa de los Pacificadores*, Madrid 2012, s. 281; DISNEY, Anthony R.: *Twilight of the Pepper Empire. Portuguese Trade in Southwest India in the Seventeenth Century*, s. 63.

²³⁵ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 53.

²³⁶ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, s. 113–114.

²³⁷ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 55–59.

²³⁸ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, s. 57–61.

prostředky. Radní z Goy jej již v letech 1595–1603 opakovaně žádali, aby tam vypravil expedici přímo z Portugalska, protože v Goi neměli dostatek financí a odesílání posil po malých skupinkách situaci neřešilo.²³⁹ O totéž jej prosil i místokrál Aires de Saldanha.²⁴⁰ Nicméně panovník k tomu za celou dobu nenašel zdroje. Proto zde vyvstává otázka, zda vůbec bylo možné doufat, že po roce 1607 se jeho postoj nějak změní.

Nepochybně ano, protože silný nizozemský tlak na *Estado da Índia*, pociťovaný od 2. poloviny 90. let 16. století, sliboval otupit připravovaný mír s iberskou unií, o němž od roku 1608 Španělé vyjednávali v Haagu. Roku 1609 sice bylo pro rozdílnost požadavků obou stran podepsáno mezi iberskou unií a Nizozemskou republikou pouze dvanáctileté příměří v Antverpách, ale i to mohlo poskytnout potřebný klid, což se skutečně potvrdilo, neboť portugalsko-nizozemská válka v Asii po roce 1613 až na drobné výjimky prakticky utichla. To však neplatilo pro španělsko-nizozemské střety, které až do roku 1621 neustaly a od roku 1614 byly navíc nizozemskou stranou pokládány za zcela legální, když byly obhajovány španělskou agresí. Příčinou byly nejasné formulace antverpské dohody ve vztahu k zámoří, díky čemuž ji bylo snadné porušit. Smlouva se tak pro zámořské oblasti stala fakticky mrtvou literou. V tomto světle lze zmiňovaný pokles frekvence portugalsko-nizozemských konfliktů v Orientu přisuzovat především portugalské rezignaci na obranu svých zájmů v jihovýchodní Asii, které převzali Španělé. Hlavní nizozemskou pozornost přitom tehdy poutal právě tento region, odkud pocházelo drahocenné koření – hřebíček a muškátový ořech i květ.²⁴¹

Válka proti království Kandy tak měla pokračovat. Vojáků se však chronicky nedostávalo. V letech 1605–1608, kdy Portugalci vrhli veškeré dostupné prostředky v Orientu do vytlačení nizozemských vetřelců z jihovýchodní Asie, nedorazily na ostrov takřka žádné posily z Indie.²⁴² Proto se Jerónimo de Azevedo rozhodl vést defenzivní válku a spoléhat se namísto rozsáhlých vojenských kampaní nadále především na hospodářskou blokádu, kterou hodlal podpořit pravidelnými pustošivými vpády na kandyjské území, jež se měly konat každého půl roku s cílem likvidovat úrodu a vraždit obyvatelstvo a pozvolna tak nahlodávat hospodářství i populační sílu tvrdohlavě vzdorujícího státu. Dva předcházející bezvýsledné útoky (1594, 1603) vedené proti

²³⁹ *Arquivo Portuguez Oriental*, sv. I, část II, s. 27–28, 35–36, 53, 63–64, 113–115.

²⁴⁰ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 43.

²⁴¹ MURTEIRA, André: c. d., s. 282–291.

²⁴² *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha III, s. 387–389.

horské říši Kandy měly za cíl zabezpečení portugalských pozic v nížinách, a to odstraněním případného spojence, o kterého by se mohli opřít Nizozemci, stejně jako odejmutím podpory sinhálským rebelům. To se nepodařilo, ale Kandyjská říše musela být podrobena. Biskup z Kóčínu vysvětluje, že teprve poté, co bude podmaněno království Kandy, „bude možné ukončit tuto válku (*conquista*) a pokud později vypukne mezi Sinhálci vzpoura, nebude již krále, který by ji podpořil“.²⁴³

Naznačená strategie přinášela Portugalcům, navzdory vypálení města Kandy v roce 1611, jímž si Jerónimo de Azevedo splnil svůj sen, jen dílčí úspěchy. Přesto zůstala platná až do roku 1617, kdy bezvýchodnost situace a hrozba, že stávající politický řád bude smeten revoltou (1616–1620), zuřící tehdy na ostrově kvůli pošlapávání sinhálských tradic a vysokým finančním nárokům portugalské administrativy v podobě široké škály poplatků, vedly ke vzájemné dohodě mezi generálním kapitánem Nunem Álvaresem Pereirou a králem Senaratem, nástupcem Vímary Dharmy Súrji I. Senarat byl poměrně slabým vládcem postrádajícím dynastickou legitimitu, jež byla odvozována od jeho matky, princezny Kateřiny, dcery roku 1582 sítavackými oddíly svrženého krále Karalijaddého. Navíc jakožto bývalý buddhistický mnich příliš nevynikal ani jako vojenský velitel. Obával se proto, že by mu případný úspěch rebelů v boji proti Portugalcům mohl spíše uškodit než prospět. Vždyť jejich vůdce, jenž se vydával za Nikapitiyeho Bandaru, vnuka Rádžasinyhy I., dokázal získat značnou lidovou podporu a navíc si dovolil požádat Senarata o ruku jedné z dcer Vímary Dharmy Súrji I. Smlouva z roku 1617 představovala skutečnou „diplomatickou revoluci“ na Šrí Lance²⁴⁴ a umožnila udušení rebelie, přestože ji v reakci na uvedenou dohodu podpořili dosavadní velitelé kandyjské armády a bývalí povstalci Kuruwita Rala a Kangara Aratchi.

Mírová smlouva z roku 1617 byla tedy dohodou z nutnosti. Ani jedna ze stran by ji nepodepsala, kdyby k tomu nebyla okolnostmi donucena. Ačkoliv se kandyjský král stal portugalským vazalem a umožnil svým poddaným v případě jejich zájmu konverzi ke křesťanství, jednalo se o nepříjemnou ránu pro portugalskou prestiž. Vždyť vazalský tribut byl toliko symbolického charakteru – dva sloni ročně. Portugalcům však smlouva nabídla jedinečnou příležitost ke stabilizaci jejich panství na Šrí Lance, kde se proti říši Kandy dosud nedokázali prosadit vojenskými útoky, ani ekonomickým tlakem. K jeho

²⁴³ Tamtéž, sv. III, kniha XVI, s. 54–59.

²⁴⁴ SILVA, Chandra Richard de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, Colombo 1972, s. 25.

úspěšné realizaci bylo zapotřebí nejen více lodí než oněch šest, které byly v Manáru k dispozici pro námořní obchodní blokádu, ale také více vojáků účastnících se loupeživých výprav na kandyjské teritorium, aby byl jejich dosah co největší. V neposlední řadě účinnost nařízení znehodnocovaly tajná spolupráce vládců říší Kandy a Jánané a rozkvět soukromého obchodu mezi říší Kandy a kupci z portugalských přístavů Negapatam a São Tomé de Meliapor na Koromandelském pobřeží, kam moc indického guvernéra dosahovala z druhé strany Indického subkontinentu jen v dosti omezené míře.²⁴⁵

Na Šrí Lance tak po dlouhých desetiletích znovu zavládl mír. Otevírá se tak prostor pro analýzu fungování tamějšího portugalského vojska, jeho složení, taktiky a organizace. Portugalská armáda v zámoří byla, celkově vzato, nesmírně zastaralým tělesem skládajícím se převážně z královských vazalů a žoldnéřů, kde velení připadalo příslušníkům šlechty, pocházejícím převážně té nižší, za služby prokázané Koruně či za adekvátní finanční ohodnocení. Odtud přiléhavý výraz služebná šlechta. Jednalo se tedy o typickou feudální armádu. Její profesionalizace započala pro odpor této šlechty, obávající se ztráty zdroje příjmů, mocenského vlivu, oslabení svých patrimoniálních práv i rozkladu klientelských sítí, až v roce 1569 z rozhodnutí krále Sebastiana I. a byla realizována v 70. letech 16. století, tedy o více než 100 let později než ve Francii.²⁴⁶ Důvodem byl fakt, že Portugalsko zůstávalo od konce války s Kastilií (1475–1479) až po restaurační válku se Španělskem (1660–1668) vně všech evropských konfliktů a prosto občanských nepokojů, což jeho vojenský pokrok nikterak nestimulovalo.²⁴⁷

Jistě, vojenské posádky v marockých pevnostech lze považovat za svého druhu první profesionální armádu nějaké evropské země vůbec, ale ty nebylo možné využít k ofenzivnímu vedení války.²⁴⁸ K tomu bylo nutné mnohem více vojáků, kteří byli najímáni na každou kampaň zvlášť. To bylo nesmírně nepraktické v zámoří, zejména pak v Asii, poněvadž *Estado da Índia* bylo více než čímkoliv jiným produktem

²⁴⁵ SILVA, Chandra Richard de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 15; FLORES, Jorge Manuel; NEVES, Carlos Agostinho das; MATOS, Artur Teodoro: *A Repressão contra os Escravos de São Tomé (1595) e a Guerra em Ceilão (1587–1617)*, in: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.), *Portugal no Mundo*, sv. III, Lisboa 1989, s. 108.

²⁴⁶ NEWITT, Malyn: *The Portuguese Nobility and the Rise and Decline of Portuguese Military Power 1400–1650*, in: *The Chivalric Ethos and the Development of Military Professionalism*, Leiden 2003, s. 101.

²⁴⁷ MELLO, Evaldo Cabral de: *Olinda Restaurada (1630–1645): Guerra e Açúcar no Nordeste*, Rio de Janeiro 1975, s. 258.

²⁴⁸ BARATA, Manuel Themudo; TEIXEIRA, Nuno Severiano (ed.): *Nova História Militar de Portugal*, sv. II, Lisboa 2003, s. 441.

portugalské vojenské moci a na ní také záviselo jeho přežití. Navíc, přestože jednotliví kapitáni najímali vojáky na základě královského povolení, budovali vlastně svoji soukromou armádu, poněvadž své vojáky platili, živili a šatili a ti k nim tak získávali silnější loajální vztah než k abstraktnímu pojmu Koruny. Nazvdory několikerému úsilí v průběhu 16. století tam vznik prvních stálých vojenských oddílů registrujeme teprve v roce 1671, byť na Šrí Lance již od počátku 17. století pozorujeme, že v pevnostech bylo udržováno v pohotovosti více vojáků, než kolik bylo potřeba k jejich obraně – vlastně jádro polní armády.²⁴⁹

V zámoří mohlo portugalské vojsko slavit úspěchy jen díky tomu, že bylo technologicky na vyšší úrovni než tamější vojenské sbory. Samotné využití ručních palných zbraní a děl by však k zajištění portugalského úspěchu nestačilo, neboť domorodci v Asii a severní Africe jimi často disponovali také (turecké nebo čínské provenience) a kromě toho byli vždy v početní výhodě, což v 16. století a na počátku 17. století představovalo rozhodující moment. Vždyť pušky tehdy byly stále ještě spíše defenzivním typem zbraně, stejně jako děla. Pušky byly příliš těžké, nabíjely se zoufale pomalu a střílely nepřesně. V dešti je kvůli převládajícím doutnákovým zámkům nebylo možné vůbec využít, protože voda hořící doutnáky zhasínala. A takové deště nejsou v tropickém pásmu, do něhož se počítá i monzunová Asie, rozhodně řídkým jevem. Nákladná děla zase nebylo možné pro jejich enormní váhu a problémy s transportem až do poloviny 17. století používat jinak než toliko při obléhání (či naopak obraně) pevností a jako výzbroj lodí. Pokud již byla dopravena na bitevní pole, hrozilo vážné nebezpečí, že se jich kvůli jejich nepohyblivosti zmocní nepřítel, což byl jen málokterý velitel ochoten riskovat.²⁵⁰ Početní disproporce mezi evropskými a domorodými silami byla vyřešena najímáním domorodých bojovníků jako pomocných vojenských jednotek, protože vzhledem k poměrně omezeným dopravním možnostem té doby nebylo možné dostat do Asie větší množství vojáků. Domorodci tak byli pro portugalské válečnictví v zámoří, a v Orientu především, naprosto nepostradatelnou součástí. Totéž lze říci také o španělské expanzi v Americe a vlastně o evropských výbojích v zámoří až do 18. století vůbec.²⁵¹

²⁴⁹ BOXER, C. R.: *O Império Colonial Português*, s. 330–331, 334.

²⁵⁰ CIPOLLA, Carlo Maria: *Canhões e Velas na Primeira Fase da Expansão Europeia 1400–1700*, Lisboa 1965, s. 114–115, 130–131.

²⁵¹ SCAMMELL, Geoffrey Vaughn: *Indigenous Assistance in the Establishment of Portuguese Power in Asia in the Sixteenth Century*, in: *Modern Asian Studies*, 1980, sv. 14, č. 1, s. 6–8.

Počínající technologický pokrok tak až do přelomu 18. a 19. století Evropanům sám o sobě neumožňoval vítězit pravidelně v jiném prostoru než na hladinách moří. Tehdy nastal zlom především díky průmyslové revoluci, která se mimoevropským oblastem obloukem vyhnula. Aby se jim před touto převratnou změnou podařilo dosáhnout vítězství i na pevnině, museli mít Evropané možnost bojovat v příznivých klimatických i geografických podmínkách, aby mohli co nejvíce zužitkovat tehdejších rudimentárních technologických předností. Museli také disponovat loajálními domorodými spojenci. V opačném případě se bitva mohla snadno změnit v úplnou katastrofu. Vždyť portugalská taktika spočívala pouze v hromadném a neuspořádaném úprku vstříc nepříteli s pokřikem *Santiago* (sv. Jakub) na rtech.²⁵² Jedná se prakticky o tutéž taktiku, kterou již po staletí znali a užívali orientální vojevůdci, kteří za frenetického víření bubnů a hromového ryku hnali své muže neuspořádaně a v naprostém zmatku kupředu, aniž by jim příliš záleželo na utrpených ztrátách. Rozhodující bylo nepřítele doslova přetlačit, a to často za pomoci válečných slonů s ocelovými hroty na klech, eventuálně s pomocí koní. Tak tomu bylo i na Šrí Lance. Kronikář Couto k obvyklému lomozu spojenému se sinhálským útokem ironicky poznamenal, že „Sinhálci bojovali spíše jazykem než rukama“.²⁵³ Faria e Sousa si zase povšiml, že ačkoliv v bitvách mnohdy padly tisíce mužů, bylo to podobné, „jako kdyby byly z moře vylity tisíce sklenic vody s cílem zmenšit jeho objem“.²⁵⁴

Portugalci se pokoušeli bojovat i v zámoří v souladu s evropskými vojenskými standardy té doby. Brzy však přišli na to, že je to ne vždy výhodné. Tak například pohybovat se pod tropickým sluncem zakutý v brnění či v těsném koženém kabátci je přinejmenším nepříjemné, ne-li přímo kontraproduktivní. Sinhálci naopak oblékali jen střídmy a vzdušný oděv, který jim umožňoval volnější pohyb. Co se však nedalo tak snadno změnit, byla portugalská mentalita. Ačkoliv byli již ze severní Afriky zvyklí na to, že válka nemusí být tvořena jen polními bitvami či obléháním měst a tvrzí, ale může být zpestřena všemožnými léčkami a pastmi, nadále hluboce opovrhovali těmi, kteří tyto prostředky v boji využívali. Považovali je totiž za nečestné a ty, kteří se k nim uchýlovali, pokládali za zrádné. Vždyť podle rytířského kodexu byly úskoky něčím naprosto nepřipustným a rytířské ideály byly v portugalské společnosti raného

²⁵² NEWITT, Malyn: *The Portuguese Nobility and the Rise and Decline of Portuguese Military Power 1400–1650*, s. 112.

²⁵³ COUTO, Diogo do: *Décadas da Ásia*, Déc. X, kniha X, kap. IX, s. 609.

²⁵⁴ FARIA E SOUSA, Manuel de: *Ásia Portuguesa*, Porto 1945–1947, sv. V, kap. VI, s. 95.

novověku stále ještě velmi živé. Portugalská společnost byla jakýmsi podivným konglomerátem středověkých zásad a hluboké křesťanské víry, promíseným s vědomím vojenské nadřazenosti (Portugalsko bylo v 16. století na evropské špici ve výrobě děl a výstavbě pevností, třebaže s využitím bohatých italských stavitelských zkušeností) a přenesený do zcela odlišného prostředí tropů.

Z dosavadního krátkého nástinu je celkem zřejmé, že přestože Evropané domorodými válečníky opovrhovali, a to nejen pro jejich barvu pleti nebo způsob boje, ale také pro jejich slabší tělesnou konstituci, neboť jejich strava se skládala převážně z obilovin, tedy hlavně rýže se zeleninou, a dále z ovoce a ryb, zatímco Evropané jedli pravidelně maso. Přesto tito jim častokrát byli rovnocennými soupeři, což mohlo být i důsledkem jistého podcenění. V případě Šrí Lanky mohou jako doklad posloužit opakované porážky portugalského vojska při jeho invazích do říše Kandy. Došlo k nim v letech 1550, 1594, 1603, 1630 a 1638. Zdá se, jakoby se Portugalci nebyli schopni poučit, nad čímž se pozastavuje i Queirós. Dlouhotrvající neúspěšnou válku v centru Šrí Lanky lze přirovnat ke španělskému angažmá ve Flandrech (tj. v Nizozemí), kde se houževnatě bránili nizozemští rebelové, a ke španělské expanzi v Chile, kde evropskému vojsku tvrdošijně čelili indiánští Araukáni (Mapučové). Je ale třeba připomenout, že při útoku na říši Kandy si roku 1593 vylámal zuby i Rádžasinha I., jehož vojsko sice uspělo již o několik let předtím, v roce 1582, ale jen proto, že se v řadách nepřítele pohyboval zrádce, shodou okolností otec Konappua Bandary, jenž se roku 1592 dostal na kandyjský trůn, když zradil své dosavadní portugalské partnery. Roku 1589 bylo vojsko Sítávaky ze země vypuzeno povstáním.

Queirós přišel s řešením problematičtějšího vedení války v hornatém středu ostrova – navrhoval, aby byly na Šrí Lance udržovány namísto jedné polní armády (*arraial*) hned dvě, z nichž jedna by byla určena k invazi do hor a druhá by fungovala jako rezervní síla pro operace v nížinách, kde by mohla zasáhnout proti případným rebeliím.²⁵⁵ To však vyžadovalo dostatek lidských zdrojů, které Portugalci k dispozici neměli. Počátkem 17. století působilo na Šrí Lance zhruba 400 až 700 vojáků²⁵⁶ a ačkoliv každoročně (byť ne úplně každý rok) připlouvalo na ostrov obvykle mezi 120 až

²⁵⁵ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. III, kniha VI, kap. IX, s. 1062.

²⁵⁶ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XV, s. 495, kniha III, kap. XXIX, s. 612; *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, s. 57–61, sv. II, s. 342; RIBEIRO, João: *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão*, kniha I, kap. XIII, s. 35.

150 muži,²⁵⁷ stačilo to stěžít na vyrovnávání poměrně vysoké mortality způsobené infekčními a tropickými chorobami a pochopitelně také častými boji.

Početně silnějšího nepřítele znalého krajiny a vyhýbajícího se přímému střetu do té doby, než dosáhne pro sebe výhodných podmínek, zkrátka nebylo možné porazit s tak nízkým početním stavem vojska. Sinhálci napadali Portugalce jen tehdy, když proti nim měli výhodu výrazné početní převahy, když byli Portugalci unaveni, anebo když se tito nacházeli v těsných průsmycích a na úzkých stezkách uprostřed džungle, které Sinhálci navíc přehrazovali pokácenými kmeny stromů. Využívali tedy podobné strategie jako Portugalci v boji s nizozemskou armádou v severovýchodní Brazílii v letech 1630–1654 a především pak po roce 1645, kdy vypukla revolta v Pernambuku a hlavní tíha války nebyla na portugalské straně nadále nesena evropským vojskem, nýbrž místními luso-brazilskými osadníky. Portugalský král roku 1611 nařídil, aby portugalsí vojáci, jejichž povinností bylo strávit v Asii alespoň 8 let (původně to bylo 7 let), pobývali nejméně dva roky na Šrí Lance a dva roky v Malakce.²⁵⁸ Efekt to sice mělo, ale v konečném důsledku nepříliš výrazný. Nuno Álvares Pereira měl sice k dispozici dvakrát více mužů než Jerónimo de Azevedo ve druhé části svého působení na ostrově,²⁵⁹ ale to nebylo jen výsledkem uvedeného nařízení. Portugalci navíc měli jen minimální zkušenosti s válkou ve vnitrozemí obecně, a přestože na Šrí Lance na tom byli o něco lépe než třeba v Maroku, neustálá fluktuace vojáků jejich nabyté zkušenosti do značné míry znehodnocovala. Nováčci totiž museli opakovaně procházet skutečnou zkouškou ohněm.

Ačkoliv na Šrí Lance běžně nalézáme, jak již bylo řečeno, zhruba 700 vojáků, většina jich byla určena jako součást posádky k obraně tamějších pevností. Do pole se mohlo počítat s nějakými 300 až 350 muži, jejichž hlavním stanem bylo město Menikkadawara, jež se příhodně nalézalo přímo na cestě ke kandyjským hranicím.²⁶⁰ V mimořádných případech, tj. při obraně pevností nebo v době organizace mohutného válečného tažení, bylo možné včlenit do armády také *casados*, jinak vojenské služby zproštěné. Kromě toho bylo možné čas od času počítat i s jednorázovými posilami z Indie, takže výjimečně mohly portugalské síly zmohutnět až na něco přes 1000 vojáků. I to však bylo při vědomí hornatého geografického reliéfu centrální Šrí Lanky,

²⁵⁷ PERERA, C. Gaston: c. d., s. 44.

²⁵⁸ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. II, kniha IV, s. 130–132.

²⁵⁹ SILVA, Chandra Richard de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 23.

²⁶⁰ PERERA, C. Gaston: c. d., s. 47.

kde horské štíty dosahují až do výšky 2500 metrů nad mořem, a partyzánského způsobu boje kandyjských Sinhálců stále poměrně málo. Vždyť kandyjský stát mohl postavit do pole minimálně okolo 10 000 mužů. Někdy to bylo i o něco více, ne však tolik, kolik obvykle uvádějí značně nadsazené odhady portugalských kronikářů.²⁶¹

Řešením bylo získat na svoji stranu domorodé obyvatelstvo, ale v umění propagandy byli Sinhálci z říše Kandy daleko před Portugalci. Jestliže s domorodými oddíly *lascarins* měli portugalské velitelé slušnou šanci ve válce uspět, bez jejich podpory byli odsouzeni k takřka jisté porážce, nebo v tom lepším případě k urychlenému ústupu. A bez jejich podpory se museli obejít hned několikrát, což nastoluje otázku, co vlastně Portugalci dělali špatně, že Sinhálce v takové míře odrazovali. Nezdá se, že by mezi spolubojovníky panovalo nějaké napětí kvůli rasové odlišnosti, i když čas od času se rasově podbarvené urážky objevovaly. Vždyť multirasová „barevná armáda“ se osvědčila i v jiných částech portugalského impéria, především v bojích s Nizozemci v Brazílii (1630–1654) nebo při obraně Macaa (1622) před týmiž.²⁶² Ani etnická, jazyková, kulturní a náboženská příbuznost mezi Sinhálci z nížin a z říše Kandy podle mého názoru nepředstavovala takový problém, jak se někdy prezentuje, i když nepochybně platí, že účinnost vojenských jednotek stoupá spolu se vzdáleností od domova.²⁶³ Problém bych viděl spíše v osobních ambicích a partikulárních zájmech sinhálských důstojníků, kteří byli pro své *lascarins* doslova zosobněním otcovské ochrany, takže jimi byli oddaně následováni, dále v ekonomickém znevýhodňování těchto vojáků, kterým byla udělována horší půda než jejich portugalským kolegům, ve výrazném prodloužení služby v poli oproti éře sinhálských králů a v neposlední řadě také v portugalském přezíravém pohledu obecně.

Výcvik portugalských vojáků byl navíc nedostačující, protože vzhledem k faktické neexistenci stálé polní armády bývali po skončení kampaní ponecháváni mimo službu. Tehdy si museli sami obstarávat stravu i přístřeší, což nebylo tak jednoduché. Pokud neměli štěstí a nezaměstnal je některý ze šlechticů ve svých soukromých oddílech, nebo pokud netvořili součást stabilní posádky pevností, nezřídka

²⁶¹ Tamtéž, s. 21.

²⁶² Doklady lze nalézt např. v textech C. R. Boxera. Srv. BOXER, Charles Ralph: *Os Holandeses no Brasil 1624-1654*, São Paulo 1961; BOXER, C. R.: *A Derrota dos Holandeses em Macau no Ano de 1622*, in: *Estudos para a história de Macau: Séculos XVI a XVIII*, Lisboa 1991, s. 67–102.

²⁶³ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 48; FLORES, Jorge Manuel; NEVES, Carlos Agostinho das; MATOS, Artur Teodoro: c. d., s. 110.

se z nich stávali tuláci a žebráci, nebo dokonce lupiči a bandité.²⁶⁴ Není se čemu divit, když se leckdy jednalo o *degredados*, tedy trestance. Našli bychom mezi nimi i násilím naverbované, kteří hleděli při nejbližší vhodné příležitosti dezertovat. Důležitým úkolem souvisejícím s výcvikem, v němž Portugalci zcela selhali, bylo předem připravit své vojáky na boj v tvrdých podmínkách šrilanských hor a džungle, což se ukázalo být osudovou chybou. Vysoké teploty a značná vlhkost vzduchu činí problémy i současným turistům, natož pak tehdejšími vojáky, kteří museli při vojenských kampaních urazit desítky kilometrů nerovným terénem, obtěžováni bodavým hmyzem, pijavicemi a jedovatými hady.

Jak bychom mohli charakterizovat vybavení, výzbroj a organizaci portugalské armády na Šrí Lance? Byl to stejně žalostný pohled jako v případě jejího výcviku? Právě naopak. Jednalo se o vcelku promyšlené soukolí, jehož největším problémem byl nedostatek finančních prostředků. Další obtíže plynuly ze specifík šrilanské krajiny a klimatu. Příslušníci renesančních vojsk ještě neměli stejnokroje či uniformy, které se poprvé objevily až ve 2. polovině 17. století, a proto se vzájemně rozlišovali prostřednictvím různých barevných opasků, pruhů látky, šátků, per a chocholů, listů nebo podobných provizorních znaků a symbolů. Oblékali přitom oděvy dle svých regionálních zvyklostí. Portugalci na Šrí Lance zřejmě nosili kratší široké kalhoty a kabátec. Přes ramena mívali zavěšenu tašku s potravinami. Vlhké a horké tropické podnebí je donutilo odložit kovové pancíře a často i boty a připodobnit se tak Sinhálcům.²⁶⁵

Co se týče portugalské výzbroje, ta se také příliš nelišila od té kandyjské, poněvadž její základní součásti se od antiky prakticky nezměnily. Výjimkou byl vynález palných zbraní, ale jejich většímu využití bránila hornatá a hustě zalesněná krajina. Portugalci se tak museli spokojit jen s puškou, konkrétně s mušketou nebo arkebuzou s dosti nespolehlivým doutnákovým zámkem, k níž přenášeli ve zvířecím rohu nebo v láhvi střelný prach a ve váčku pak kulky. Obojí nosili připevněno u pasu. Jinak bychom u nich našli běžné chladné zbraně, jako jsou meče, kopí a halapartny, a dokonce i kovové či kožené štíty, které se skvěle hodily k boji zblízka ve stísněném prostoru

²⁶⁴ AHU, Cx. 3, 23. 4. 1614, f. 2v, Cx. 4, 9. 10. 1615, f. 2v.

²⁶⁵ PERERA, C. Gaston: c. d., s. 124–126.

soutěsek a lesních stezek, kde Portugalci častokrát čelili nenadálému sinhálskému útoku ze zálohy.²⁶⁶

Portugalští vojáci pochodovali pod portugalskou státní vlajkou a praporem se symbolem Ježíše Krista, většinou křížem. Přesouvali se uspořádaně ve třech formacích – v předvoji, střední části a týlu, což bylo zřejmě to jediné, co z disciplíny ovládali. Po úzkých stezkách skrze hluboké pralesy, které v 1. polovině 17. století pokrývaly ještě většinu Šrí Lanky, se však jinak než v několika řadách pochodovat nedalo. Často byl přesun možný dokonce jen v jedné řadě za sebou – tzv. indické řadě. Jednotlivé části vojska si tak v případě napadení prakticky nemohly navzájem pomoci.²⁶⁷ Dalším problémem, sužujícím portugalské vojsko, bylo zpoždění výplaty žoldu, takže vojáci pak chodili doslova jen v hadrech a nástrahám šrílanské divočiny čelili bosí, následkem čehož byli na šrílanské vysočině sužováni relativně chladnými nočními teplotami, mívali chodidla do krve rozdrásaná od ostrých kamenů a nohy pokousané od nepřijemných pijavic.²⁶⁸ Ačkoliv jim měly být zdarma poskytovány lékařská péče (spitály se nalézaly v Kolambě, Gále, Jápané a na ostrově Manár), ubytování i strava (hlavně rýže a maso), ne vždy tomu tak bylo, alespoň ne co do kvality. Rozhodně nebylo možné očekávat stejný standard, jaký měla v poslední třetině 16. století zajištěná španělská armáda v Nizozemí.²⁶⁹ To vše pak vedlo k několikaletým vzpourám, zejména pak v průběhu neklidných 90. let 16. století.

Závěrem se dá říci, že portugalské vojsko nebylo v raném novověku v žádném případě nějakým moderním uskupením, ba právě naopak. Představovalo spíše odraz tehdejší portugalské společnosti, v níž bychom ještě v 16. a 17. století našli řadu středověkých rysů. Tak především neexistovalo profesionální vojsko, ale vojáci byli verbováni na každou expedici zvlášť. Velení armády se chápali příslušníci nobility, kteří často postrádali potřebné vlohy i kvalifikaci.²⁷⁰ Portugalci navíc ani nedisponovali dostatečnými lidskými zdroji a technologickými prostředky, jak můžeme vidět na

²⁶⁶ Tamtéž, s. 127.

²⁶⁷ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. III, kniha VI, kap. IX, s. 1060.

²⁶⁸ Tamtéž, sv. II, kniha IV, kap. XX, s. 758. Je však třeba připomenout, že sinhálští bojovníci se bosí pohybovali zcela běžně, což naznačuje, že portugalští vojáci se chovali stejně nikoliv kvůli nepravidelné výplatě žoldu, nýbrž ve snaze přizpůsobit se místním specifickým podmínkám, tj. mimořádně vlhkému podnebí a často bahnitému terénu, což mohlo způsobit hnití bot. Srv. WINIUS, George Davison: *The Fatal History of Portuguese Ceylon: Transition to Dutch rule*, Cambridge, Massachusetts 1971, s. 22.

²⁶⁹ PARKER, Geoffrey: *Soldados del Imperio. Ejército español y los Países Bajos en los inicios de la Edad Moderna*, in: WERNER, Thomas; VERDONK, Robert A. (org.): *Encuentros en Flandes. Relaciones e intercambios hispanoflamencos a inicios de la Edad Moderna*, Leuven 2000, s. 279–280.

²⁷⁰ NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 206–209.

příkladu východní Afriky nebo právě Šrí Lanky. Přesto se domnívám, že pokud by byli schopni zajistit vznik stálého vojska, což bylo spojeno s prosazením tvrdší disciplíny, na což upozorňoval již Jerónimo de Azevedo, a účinněji využít domorodých spojenců a své schopnosti integrace rozličných kultur ve skvěle fungující syntézu, mohli na Šrí Lance slavit úspěch.

Nesmí se totiž zapomínat, že Kandyjská říše disponovala jako horská země jen omezenými zdroji, až na několik plavidel zcela postrádala loďstvo a zpočátku jí vládl nelegitimní a svými poddanými všeobecně neakceptovaný panovník. Kandyjská armáda pak fungovala v mnohem skromnějších podmínkách než ta portugalská – vojáci si museli sami obstarávat potraviny i ošetřovat zranění a navíc ani nedostávali plat.²⁷¹ Leč, vývoj se měl ubírat jiným směrem.

²⁷¹ PERERA, C. Gaston: c. d., s. 28–30, 136–142.

4.2 SPOLEČENSKO-POLITICKÉ HLEDISKO

Vzhledem k tomu, že král Filip II. v roce 1607, kdy obnovil vedení války na Šrí Lance, ještě neměl nejmenší tušení, jak se bude situace na ostrově a v Asii vůbec během následujících let vyvíjet, rozhodl se zachovat ekonomickou blokádu říše Kandy, protože předpokládal, že na Šrí Lanku nebude schopen poslat takové množství vojáků, jaké by bylo potřeba. Vedle toho pak kladl důraz na síť tvrzí zbudovanou Jerónimem de Azevedo, jež měla zpevňovat portugalské panství. S ní byl spojen i zcela nový a ambiciózní plán, který výrazně poutá naši pozornost – kolonizační plán. Oč konkrétně šlo? Král požadoval, aby se na Šrí Lance usazovalo co nejvíce portugalských nebo indických kolonistů křesťanského vyznání, přičemž portugalským osadníkům měly být k dispozici *órfãos del-rei*, tedy osiřelé portugalské dívky dopravované do zámoří se záměrem podpořit tam portugalský element. Pokud jde o indické křesťany, panovník uvažoval především o tzv. křesťanech sv. Tomáše.²⁷²

Portugalský král zamýšlel získat prostřednictvím efektivní kolonizace na ostrově do budoucna stabilnější pozici a také dosáhnout zvýšení příjmů s perspektivou uhrazení veškerých nákladů z lokálních zdrojů, neboť zvyšující se hrozba a konkurence v Indickém oceánu ze strany Anglie a Nizozemské republiky nutila Lisabon k financování obrany v ohrožených regionech a na Šrí Lanku již mnoho nezbyvalo. Kromě toho je třeba připomenout, že kolonizační projekt spadá do přelomu 16. a 17. století, tedy do období, kdy přesvědčení o iberské dominanci a neporazitelnosti na hladinách světových moří umožnilo vznik plánů na podmanění značné části jihovýchodní a východní Asie, konkrétně sultanátů Aceh a Džohor, Siamu, Kambodže a dokonce i Číny.²⁷³

Půda na Šrí Lance měla být redistribuována, aby byli nově příchozí osadníci v dostatečné míře uspokojeni. Místní populace měla přijmout křesťanskou víru, což byla práce pro misionáře. Františkánům, kteří až do roku 1602 působili na Šrí Lance jako jediní misionáři, měli v dosažení tohoto cíle pomáhat jezuité a od roku 1606 také augustiniáni a dominikáni. Ostrov se měl následkem těchto aktivit proměnit v plnohodnotnou portugalskou kolonii, pro což sloužila jako vzor nejen Brazílie, ale

²⁷² *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, s. 57–61, 113–114.

²⁷³ BOXER, Charles Ralph: *Portuguese and Spanish Projects of Conquest of Southeast Asia 1580–1600*, s. 118–136.

také španělské državy v Americe a na Filipínách. Záleželo však na tom, do jaké míry se podaří nasměrovat na něj nové osadníky a jak se místní obyvatelstvo bude ochotno přizpůsobit nové situaci.

Křesťané sv. Tomáše byli křesťané žijící na Malabarském pobřeží Indie, přičemž odvozovali svůj původ od apoštola sv. Tomáše, jehož původní hrob měl být Portugalci v roce 1517 nalezen v Mailápuru (São Tomé de Meliapor). Ve skutečnosti však byla indická křesťanská komunita pozůstatkem syrských misijních aktivit. Indičtí křesťané proto užívali syrského ritu a do konce 16. století byli podřízeni, byť jen formálně, perskému nestoriánskému patriarchovi, sídlícímu v dvojměstí Seleukii-Ktésifóntu na řece Tigridu. V roce 1599 však byli díky arcibiskupovi z Goy, augustiniánovi Aleixovi de Meneses, začleněni na synodu v Udajampéru (Diamperu), vzdáleném asi 14 km od Kóčínu, do římskokatolické církve a podřízeni papeži. Pro jejich potřeby byla v letech 1599–1600 vytvořena nová diecéze se sídlem v Kranganoru (do roku 1607 v Angamaly), jejíž jurisdikce zahrnovala dnešní indické svazové státy Kérala, Karnátaka, Tamilnádu a Andhra Praděš. Liturgie malabarských křesťanů sice zůstala i nadále syrská, byla však v základních bodech uvedena do souladu s latinskou.²⁷⁴

Portugalský král Filip II. zvolil za kolonisty Šrí Lanky právě je, protože jim mezi indickým obyvatelstvem vzhledem k jejich křesťanské víře nejvíce důvěřoval. Totéž se přitom rozhodně nedalo říci o Sinhálcích. Portugalci navíc byli s křesťany sv. Tomáše v kontaktu nepřetržitě již od roku 1501. K odchodu na Šrí Lanku se je měl snažit přesvědčit jejich duchovní pastýř, biskup z Kranganoru. V 1. polovině 16. století se jejich počet odhaduje na 80 000 až 200 000, takže se mohlo jednat o význačný populační rezervoár.²⁷⁵ Prvních 500 jich tam odjelo již v roce 1599²⁷⁶ a dalších 300 jich místokrál Aires de Saldanha odeslal na královo doporučení z roku 1602 na Šrí Lanku v roce 1603, tedy ještě před sestavením kolonizačního projektu, aby pomohli vyřešit tamější problém s chronickým nedostatkem portugalských vojáků, který v roce 1599 dosáhl takové úrovně, že se Portugalci obávali ztráty celého ostrova.²⁷⁷ Vojenské schopnosti a bojové kvality křesťanů sv. Tomáše však byly podle všeho nevalné.²⁷⁸

²⁷⁴ HOLMAN, Jaroslav: *Indičtí křesťané sv. Tomáše*, in: *Nový Orient*, 1994, roč. 49, č. 10, s. 342–346.

²⁷⁵ DIFFIE, Bailey W.; WINIUS, George Davison: c. d., s. 195.

²⁷⁶ *Arquivo Portuguez Oriental*, sv. III, s. 820.

²⁷⁷ AHU, Kodex 282, leden 1602, f. 66v/2; ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 35, 43.

²⁷⁸ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XXVI, s. 588.

Panovník si byl pochopitelně vědom toho, že nestačí jen posílat na Šrí Lanku nové osadníky, ale že je potřeba naklonit si také místní obyvatelstvo. Toho zamýšlel dosáhnout jeho usídlením v portugalských tvrzích a opevněných městech i v jejich okolí, kde jim měla být přidělena půda. Celé sinhálské rodiny, jejichž mužští členové byli zařazováni mezi *lascarins*, tam měly žít pod dohledem zástupců portugalské administrativy, přijmout křesťanskou víru a postupně se lusitanizovat. Tím měla být zajištěna jejich loajalita vůči portugalskému králi a omezeny tak nepříjemně se opakující rebelie. Král přitom zdůrazňoval, že portugalští poddaní se mají k sinhálské populaci chovat spravedlivě, neboť to mělo podle jeho názoru mnohem větší váhu nežli síla zbraní.²⁷⁹ Domníval se totiž, že ony rebelie jsou důsledkem špatného zacházení Portugalců s domorodci, což však nebyla tak úplně pravda.²⁸⁰

V roce 1608 král v instrukcích (*Regimento*), určeným nově jmenovanému vrchnímu finančnímu dohlížiteli (*vedor da fazenda*) na Šrí Lance Antãu Vazu Freiremu, upozorňoval, že je třeba pronajímat půdu tak, aby byli uspokojeni portugalští vojáci a úředníci, portugalští a indičtí kolonisté i domorodí sinhálští obyvatelé. Podle panovníkova nařízení z roku 1607 přitom měli být upřednostňováni stávající portugalští obyvatelé ostrova, kteří měli být následováni nově přichozími portugalskými osadníky a sinhálskými a indickými křesťany. Až jako poslední přicházeli v úvahu buddhističtí a hinduističtí Sinhálci.²⁸¹ Držitelé půdy (*foreiros*) na ostrově přitom měli již dle výnosu z roku 1603 za povinnost poskytnout králi výměnou za příjmy z ní plynoucí vedle nájmu (*foro*) i jisté množství vojenských sil (*lascarins*). Stejně podmínky bychom našli i v tzv. Severní provincii (*Província do Norte*) v severozápadní Indii u tamějších *prazos da Índia*, neboli *prazos do Norte*,²⁸² v nichž byli navíc požadováni i koně, kteří se na Šrí Lance příliš neuplatnili, neboť Sinhálci je neznali a v hornatém středu ostrova, pokrytém hustou vegetací, kde Portugalci vedli většinu bojů, navíc nebyli příliš použitelní. Kavalerie nebyla vzhledem k charakteru krajiny a příliš horkému podnebí použitelná i v jiných regionech portugalské zámořské říše (Brazílie, Mosambik), i když v některých se uplatnit dokázala (Maroko, Angola).

²⁷⁹ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, s. 57–61.

²⁸⁰ Tamtéž, sv. I, kniha I, s. 8–10.

²⁸¹ Tamtéž, sv. I, kniha II, s. 161–164.

²⁸² THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Estrutura política e administrativa do Estado da Índia no século XVI*, s. 536–538.

V Indii byla díky tomuto systému k dispozici stálá vojenská síla, již nebylo třeba platit žold. To král zamýšlel prosadit i na Šrí Lance, sužované nízkými stavy portugalských vojáků. Jako rezervní vojenské jednotky tam vystupovali *casados* žijící ve městech, ale těch nebylo k dispozici mnoho. Aby bylo jasné, kolik půdy je na ostrově vlastně k dispozici, měl Antão Vaz Freire pořádně její kompletní soupis (*tombo*).²⁸³ Celý dobytelsko-kolonizační projekt určený pro Šrí Lanku tak, jak vykryštoval mezi lety 1603–1608, měl být hrazen toliko ze zisků z ostrova samotného, jinými slovy na něj neměly přispívat Lisabon ani Goa. Tento požadavek byl pro značný ekonomický potenciál ostrova pokládán za naprosto reálný,²⁸⁴ ale vzhledem k neustávajícím bojům nemohl být dle předpokladů naplněn. Podle nařízení z roku 1614 (s platností od roku 1615) tak mohl projekt počítat se zisky z nově ustaveného královského monopolu na obchod se skořicí.

Ve svém listu z roku 1602 král zmiňuje, aby byli z Kóčínu na Malabarském pobřeží na Šrí Lanku dopravováni i *topazes* (topasové), tedy tmaví portugalsko-asijský míšenci křesťanského vyznání.²⁸⁵ Jednalo se o potomky sňatkového programu iniciovaného již indickým guvernérem Afonsem de Albuquerque a soustředěné do Goy a okolí. Ten ve vzniku početně silné vrstvy portugalských kolonistů převážně míšeneckého původu spatřoval základní pilíř portugalské moci v Asii. Na rozdíl od lisabonské administrativy si totiž byl velmi dobře vědom, že dopravit na Východ dostatečné množství bílých žen bude nesmírně obtížné, ne-li dokonce nemožné. To se později ukázalo zvláště v čínském Macau, kde byla jejich přítomnost doslova raritou. A tak mužům ochotným oženit se s christianizovanými Indkami nabízel pozemek, dům, dobytek i koně, aby jim počátky vlastního hospodaření co nejvíce usnadnil.²⁸⁶ Všeobecnou preferenci světlejší pleti v tehdejší portugalské společnosti, která na míšence nahlížela pohrdlivě, však do určité míry přijal i guvernér, který upřednostňoval sňatky se světlejšími ženami árijského původu z Gudžarátu před těmi tmavšími drávidského původu z Malabarského pobřeží.²⁸⁷

Zatím jsme tedy viděli, že král Filip II. uvažoval o zalidnění Šrí Lanky portugalskými rolníky a řemeslníky, tzv. křesťany sv. Tomáše a míšeneckými *topazes*.

²⁸³ *Arquivo Portuguez Oriental*, sv. VI, s. 806.

²⁸⁴ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, s. 57–61.

²⁸⁵ Sinhálsky *tuppahin*, tamilsky *tuppasi*, tj. bilingvní. Srv. AHU, Kodex 282, leden 1602, f. 66v/2.

²⁸⁶ JUNQUEIRO, Maria Clara: c. d., s. 37–38.

²⁸⁷ BOXER, C. R.: *Relações raciais no império colonial português 1415–1825*, s. 66.

Někdy počátkem 17. století a opakovaně pak v letech 1610–1611 k nim připojil ještě christianizované obyvatelstvo z Rybářského pobřeží v jižní Indii, přesněji v dnešním indickém svazovém státě Tamilnádu (v okolí měst Tuticorin a Punnakkayal) – Paravy (Paravar).²⁸⁸ Paravové byli příslušníky hinduistické kasty, která se věnovala převážně rybaření, lovu perel, zpracování soli a námořnické činnosti. Právě tradičně inferiorní postavení skupin spojených s rybářstvím v rámci hinduismu, buddhismu a džinismu, které odsuzují zabíjení všech živých bytostí (zásada *ahinsá*), umožnilo,²⁸⁹ aby zhruba 60 000 až 130 000 Paravů ve 30. až 40. letech 16. století bez větších problémů přijalo křesťanství. Vždyť mezi křesťany, jejichž víra byla šířena apoštoly často z rybářského prostředí, našli uznání a rovnoprávnost, tak nezvyklé pro asijské kastovní společnosti. Kromě toho získali od Portugalců vojenskou ochranu před konkurencí muslimských Mápillejů i útoky Turků. Předáky Paravů měli k odchodu na Šrí Lanku přimět biskup z Kóčínu a provinciál jezuitů, kteří v oblasti působili od 40. let 16. století a od 60. let 16. století se tam stali dominující silou, jež fakticky suplovala jen rudimentární portugalskou světskou správu.²⁹⁰

Z výše nastíněného přehledu je patrné, že zatímco doposud byla Šrí Lanka, navzdory své pověsti rajskeho ostrova, cílem toliko obchodníků, vojáků a *degredados*, tedy odsouzců, jimž byl pobyt ve vězení změněn na službu v zámoří, časově omezenou v závislosti na závažnosti deliktu,²⁹¹ nyní se měla stát především místem působení kolonistů. Lze říci, že dokonce existovala snaha vytvořit z ní „druhou Brazílii“ nebo „nové Portugalsko“.²⁹² Fernão de Queirós se domníval, že by bylo možné dosáhnout toho, aby „tam za několik let vzniklo nové Portugalsko v Indii (ve smyslu celé Asie), a to díky zdravému klimatu a úrodnosti země“.²⁹³ Již v průběhu 90. let 16. století, kdy mezi Portugalci panovala euforie z úspěchů dosažených na ostrově, se pak objevil návrh na přenesení centra *Estado da Índia* na Šrí Lanku. Tuto ideu podporoval například voják Francisco Rodrigues Silveira (1599) a v roce 1646 se k ní znovu vrátil

²⁸⁸ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. II, kniha IV, s. 130–132.

²⁸⁹ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 206.

²⁹⁰ SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e económica*, s. 370–375.

²⁹¹ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XXII, s. 548; COUTO, Diogo do: *Décadas da Ásia*, Déc. XII, kniha III, kap. II, s. 258; ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 39, 93.

²⁹² *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. II, kniha IV, s. 81–86.

²⁹³ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XIII, s. 477; též srv. SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgo in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 322.

Jorge Pinto de Azevedo, ačkoliv v té době již na Šrí Lance byli pevně zachyceni Nizozemci.²⁹⁴

Viděli jsme již, jak Portugalci dokázali prosadit svoji moc nad většinou Šrí Lanky, jež byla původně ovládána královstvím Kótté. Bylo už také řečeno, že to bylo umožněno jednak sepsáním donace krále říše Kótté Dharmapály a jednak širokým přijetím ideje územní expanze. Rovněž bylo zmíněno, jak měla Šrí Lanka mimořádně lákavou pověst ráje na zemi, jakési perly Indického oceánu. Zde lze navíc uvést, že Portugalci v oněch 90. letech 16. století prostě dovedně využili příležitosti, jež se jim nabízela, a současně dobře pochopili mimořádnou strategickou hodnotu ostrova. Ten totiž ležel na lodních trasách spojujících západní část Indického oceánu s částí východní. Pokud jste se chtěli plavit z Malabarského pobřeží na Koromandelské pobřeží, do Bengálska, do Pegu v dnešní Barmě nebo do Malakky a dále na východ, nemohli jste prostě Šrí Lanku minout.²⁹⁵ Byla skutečným „klíčem k celé Indii“ (zde ve smyslu Asie).²⁹⁶

Šrí Lanka mohla fungovat také jako jakýsi klín znesnadňující pohyb nizozemských lodí v Indickém oceánu.²⁹⁷ V neposlední řadě chránila Malabarské pobřeží a potažmo celou Indii jako štít, kterýžto názor se objevil již v 1. polovině 16. století a později v královských instrukcích (*Regimento*) indickému místokráli Franciscovi da Gama, hraběti z Vidigueiry, z roku 1596, kde doslova stojí: „Kdyby byla Indie někdy ztracena, mohla by být znovu získána právě z Cejlonu“.²⁹⁸ Roku 1610 se tato informace opakuje u kronikáře Dioga do Couto.²⁹⁹ V roce 1614 pak jistý kapitán António Martins poznamenal, že „pokud Vaše Veličenstvo ztratí Cejlon, můžeme říci, že ztratilo celou Indii (ve smyslu celého Orientu) a všechn tamější obchod“.³⁰⁰

Kolonizace Šrí Lanky tak byla něčím, co si zasloužilo enormní pozornost a dostatečnou podporu. Indický místokrál Aires de Saldanha se počátkem 17. století domníval, že bude postačovat každoroční transport zhruba 400 osadníků přímo z

²⁹⁴ FLORES, Jorge Manuel: *Olhos do Rei. Desenhos e descrições portuguesas da ilha de Ceilão (1624, 1638)*, s. 20.

²⁹⁵ *Livro das Cidades e Fortalezas que a Coroa de Portugal Tem nas Partes da Índia, e das Capitánias, e mais Cargos que nelas há, e da importância delas*, Lisboa 1960, s. 75.

²⁹⁶ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. III, kniha VII, s. 109–113.

²⁹⁷ FLORES, Jorge Manuel: *Ceilão*, s. 231.

²⁹⁸ AHU, Kodex 282, březen 1596, f. 370v–371/2.

²⁹⁹ COUTO, Diogo do: *O Soldado Prático*, Lisboa 1954, s. 221.

³⁰⁰ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. III, kniha VII, s. 109–113.

Portugalska.³⁰¹ Jeden dokument z roku 1611 považoval za vhodný jednorázový příchod 1000 portugalských rolníků a pravidelné každoroční posilování tohoto početního stavu.³⁰² Arcibiskup z Goy a úřadující indický guvernér Aleixo de Meneses odeslal již někdy v roce 1606 nebo 1607 na ostrov první zájemce.³⁰³ Veškerá půda, která byla k dispozici, byla *vedorem da fazenda* Antãem Vazem Freirem zahrnuta do shrnujícího registru (*tombo*), který byl dokončen v roce 1615. Přidělovat se neměly pozemky patřící králi, křesťanské církvi a pěstitelům skořice. Zbytek měl být volně k dispozici, a to na základě pravidel, která král stanovil v roce 1607. Administrativní agendu s tím spojenou měl vyřizovat speciální výbor (*junta*), který panovník téhož roku vytvořil. Měl být složen z nejvyšších portugalských úředníků v regionu – generálního kapitána, *vedora da fazenda* a biskupa z Kóčínu, do jehož jurisdikce Šrí Lanka spadala, přičemž v případě, že by jeden z nich chyběl, měl jej nahradit kapitán Kolamby.³⁰⁴ Absentoval přitom většinou biskup z Kóčínu, což je logické, neboť jeho sídelní město leželo na Malabarském pobřeží.

Prioritní právo na zisk půdy, jejíž nájem od roku 1614 dosahoval 12% výnosů, měli mít na přímluvu generálního kapitána Jerónima de Azevedo stávající portugalská osadníci. Dále přicházeli na řadu noví portugalská kolonisté, u nichž se mělo přihlížet k tomu, jaké služby pro Korunu již vykonali a zda měli zájem oženit se s nějakou z *órfãos del-rei*. Poté teprve bylo možné uvažovat o sinhálských, popřípadě i dalších asijských křesťanech, především pak indických. Na posledním místě v pořadí se nalézali Sinhálci, kteří nepřijali křest a z nichž se rekrutovala převážná část *lascarins*.³⁰⁵ Nepřekvapuje, že král preferoval portugalské rodáky a křesťany, ale následky odsunutí *lascarins* až na samotný chvost se spolu s přezíravým pohledem, kterým na ně nazírali jejich portugalská kolegové, do budoucna musely nevyhnutelně negativně projevit. Časté dezerce těchto oddílů to jen dokládají. Queirós v této souvislosti doporučoval, aby byli při rozdělování půdy Sinhálci naopak preferováni a jednou jim udělené pozemky jim již neměly být zcizeny, pokud by se tedy nedopustili nějakého provinění.³⁰⁶ Existovala však ještě další okolnost, která sinhálské držitele půdy znevýhodňovala. Jestliže Portugalci měli právo

³⁰¹ AHU, Kodex 282, f. 144.

³⁰² *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. II, kniha IV, s. 81–86.

³⁰³ Tamtéž, sv. I, kniha II, s. 161–164.

³⁰⁴ Tamtéž, sv. I, kniha II, s. 161–164.

³⁰⁵ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha II, s. 161–164; *Arquivo Portuguez Oriental*, sv. VI, s. 805.

³⁰⁶ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. III, kniha VI, kap. XI, s. 1074.

vlastnit pozemky po dobu *dvou nebo tří „životů“* (tj. generací), Sinhálci jen po králem stanovenou dobu. Ke změně došlo teprve roku 1626, tedy poměrně pozdě. Dělení, prodej, ale i výměna pozemků byly zapovězeny.³⁰⁷ Dědictví údělů bylo umožňováno po přeslici, což mělo stejný cíl jako v *prazos* v povodí toku Zambezi v Mosambiku – jejich dědičky byly nuceny ženit se s bělochy, aby se tak zabránilo naprostému rozplynutí portugalského elementu.³⁰⁸

Velkorysý kolonizační projekt počítal s dostatečným množstvím osadníků, avšak to se ukázalo jako velký problém. V roce 1619 král naléhal na indického místokrále Joãa Coutinha, hraběte z Redonda, aby na ostrov konečně zajistil příchod většího počtu Paravů a křesťanů sv. Tomáše.³⁰⁹ Roku 1624 svoji žádost opakoval dalšímu místokráli Franciscovi da Gama.³¹⁰ Naznačuje to nejen, že tito lidé se tam zatím ve významnějším počtu neodebrali, ale také to, že tak neučinili ani portugalští kolonisté, poněvadž král preferoval právě je, jak jsme viděli výše. Místokrál Coutinho panovníkovi roku 1620 vysvětlil, že Paravové nejevili o přesun z jižní Indie přílišný zájem a že ti, kteří tak učinili, brzy zemřeli. Podrobnější zdůvodnění však nalézáme již v jednom listu o 9 let dříve. Dozvídáme se z něj, že Paravové nechtěli opustit Rybářské pobřeží, tedy svoji domovinu, protože se obávali, že by se následně stalo snadnou kořistí muslimů nebo jejich hinduistického spojence – *nájaka* z Madurai. Tím by byla nejen ohrožena námořní trasa spojující Malabarské a Koromandelské pobřeží, ale také ztraceny zdroje z Rybářského pobřeží, jež fungovalo jednak jako obilnice Kóćínu a jednak jako základna pro lov perel.³¹¹ Vedle toho pro ně bylo nepřijatelné, aby se usadili na pobřeží mezi přístavy Negombo a Chilaw (Chilão), jak bylo navrhováno, protože tato oblast se nalézala příliš daleko od lovišť perel. Mohli sice být umístěni na ostrově Manár, ale to by pro kolonizaci Šrí Lanky nemělo naprosto žádný efekt.³¹²

Na ostrově Manár navíc někteří Paravové již několik desítek let sídlili. První křesťanská komunita tam vznikla již počátkem 40. let 16. století díky působení jezuitských misionářů, žáků sv. Františka Xaverského, mezi tamějším sinhálským

³⁰⁷ *Arquivo Portuguez Oriental*, sv. VI, s. 805–806.

³⁰⁸ NEWITT, Malyn: *História de Moçambique*, s. 212.

³⁰⁹ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. V, kniha XII, s. 260–263.

³¹⁰ Tamtéž, sv. V, kniha XX, s. 203–204.

³¹¹ Tamtéž, sv. II, kniha IV, s. 130–132.

³¹² ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 63.

etnikem Karava nebo tamilským etnikem Karaiyar.³¹³ Roku 1544 sice nechal král říše Jápané Cankili (Sankili) I. 600 až 700 konvertitů pobít, ale v roce 1560 se ostrova zmocnili Portugalci, opevnili jej a přivezli tam jisté množství christianizovaných Paravů.³¹⁴ Na samotné Šrí Lance bychom však jedinou větší komunitu těchto indických křesťanů našli dislokovanou na poloostrově Kalpitiya, kde se ustavila díky úsilí jezuitů. Nemohla být ale příliš početná, protože poloostrov byl z velké části pokryt džunglí a obydlen dravou zvěří.³¹⁵ Lze to brát jako potvrzení neúspěchu Koruny využít Paravy při kolonizaci Šrí Lanky.

Přestože Portugalcům se opakovaně nedařilo přimět Paravy k odchodu na ostrov, a totéž se vlastně týkalo i křesťanů sv. Tomáše,³¹⁶ panovník se nevzdával. Ve 20. letech 16. století tvrdošijně trval na jejich přesunu a zejména v letech 1626, 1628 a 1629 posílal indickému místokráli do Goy ohledně této záležitosti jeden list za druhým.³¹⁷ K ničemu to však nevedlo. Je evidentní, že Paravům se na Šrí Lanku vůbec nechtělo. Souviselo to především s neochotou změnit svůj dosavadní způsob života, ale také s jejich endogamním způsobem strukturovaným společenstvím, založeným na nesmírně silné kolektivní identitě.³¹⁸ Koncem 20. let 17. století král obdržel doporučení soustředit se při hledání vhodných kolonistů pro Šrí Lanku namísto na křesťany sv. Tomáše a Paravy spíše na christianizované obyvatele z *Velhas Conquistas*, tedy z Goy na ostrově Tiswadi a ze sousedních regionů Bardês a Salsete na Kónkanském pobřeží.

Portugalci obyvatele Kónkanského pobřeží je chybně nazývali *canarins*, ačkoliv to přitom bylo obyvatelstvo ze severněji položeného pobřeží Kanará a v Goi a okolí žili příslušníci kónkansko-maráthského etnika.³¹⁹ Jejich transfer na Šrí Lanku by nejen pomohl při jejím osídlování, ale také by zabránil jejich občasným útěkům na území sousedního muslimského sultanátu Bídžápur.³²⁰ Jediná větší skupina *canarins* však byla na pobřeží Šrí Lanky vysazena v roce 1631, tedy v době velkého hladomoru sužujícího rozsáhlé prostory severní Indie i zázemí Goy. Jednalo se o 1100 jedinců, ale ti se

³¹³ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 94.

³¹⁴ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Jaffnapatam 1543–1658: The Portuguese in Jaffna*, s. 10.

³¹⁵ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 63, 201.

³¹⁶ TT. *Livros das Monções*, kniha XXI, f. 147.

³¹⁷ Tamtéž, kniha XXIII, f. 57; kniha XXV, f. 137, 166; kniha XXVI, f. 84, 351.

³¹⁸ SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e econômica*, s. 375.

³¹⁹ BOXER, C. R.: *Relações Raciais no Império Colonial Português 1415–1825*, s. 85.

³²⁰ TT. *Livros das Monções*, kniha XXV, f. 166; kniha XXVI, f. 351.

nakonec z větší části vrátili zpět do vlasti. K nim se roku 1631 připojilo ještě 300 Kafrů,³²¹ tedy animistických černochoů z východní Afriky, ale ani jejich pravidelný přísun se do budoucna nepodařilo prosadit. Uvažovalo se přitom o každoročních zásilkách 500 černochoů.³²²

Zdá se, že třebaže Portugalci dokázali přijít s nepřeborným množstvím návrhů, jejich realizace jim činila problémy. Otázkou však je, zda to skutečně nebyly nepřekonatelné obtíže. Z reakcí všech domorodých skupin, které se podle portugalského přání měly podílet na kolonizaci Šrí Lanky, totiž vyplývá, že provázanost populace, ať již v Africe, nebo v Asii, s dlouhodobě obývaným územím byla již v raném novověku silnější, než by ještě nedostatečně konstituované národní cítění té doby a povědomí o vlastní identitě mohlo napovídat. Charakter, tradice a zvyky každé společnosti byly příslušným územím určovány a formovány do té míry, že její příslušníci je nebyli ochotni dobrovolně, hromadně a natrvalo opouštět a činili tak pouze z donucení.

Na základě výše řečeného se zdá nepopiratelným, že portugalská Koruna mohla při osídlování Šrí Lanky skutečně spoléhat pouze na své portugalské poddané. Přestože to nebylo pravidlem, opouštěli často Evropu z vlastní vůle, protože Portugalsko bylo v některých regionech při vědomí nedostatečné výkonnosti tehdejšího zemědělství přelidněno a navíc trpělo opakovanými epidemiemi. Kromě toho měli schopnost obdivuhodné adaptace k životu v tropech, což bylo umožněno jak zřejmou benevolencí k problematice míšenectví, tak širokou administrativní autonomií periferie vůči centru v rámci portugalské říše, jež do značné míry postrádala zpevňující centralizační rámec a byla tvořena jakousi heterogenní spleť mocenských vztahů mezi jednotlivými institucemi a vlivnými osobami.

Portugalští kolonisté však na Šrí Lanku přicházeli jen v omezeném počtu. Lze to zjistit z prostého pohledu na počty portugalských *casados* z roku 1635, které zaznamenal kronikář António Bocarro ve své *Knize plánů všech pevností, měst a osad*. V Kolambě bychom našli 350 osadníků, v Gále jich žilo 50 až 70, v Tirikunámále jich přebývalo 20 až 30, v Kalutaře jejich počet dosahoval 10 až 30 a v Negombu 6.³²³ To jsou vskutku nízká čísla. Je nepochybné, že před rokem 1630, tedy před katastrofální porážkou od kandyjského vojska v blízkosti Randeniwely, které se zúčastnilo 100 až

³²¹ Z arab. *káfir*, tedy nemuslim.

³²² SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 84, pozn. 112.

³²³ BOCARRO, António: *Livro das Plantas*, s. 216, 217, 233, 234 a 238; SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 83, pozn. 107.

200 *casados*, musely být tyto počty nepochybně o něco vyšší, ale zřejmě nikterak výrazně.³²⁴ Odhad pro osídlení Kolamby ve 20. letech 17. století se pohybuje okolo 900 portugalských rodin.³²⁵ Mezi ně jsou obvykle počítáni i portugalsko-sinhálští míšenci, kteří se na Šrí Lance začali objevovat již před zahájením portugalské expanzivní politiky v 90. letech 16. století.³²⁶

Půda tak nebyla přidělována ani tak kolonistům, jak bylo původně plánováno, nýbrž převážně státním a vojenským úředníkům pobývajícím na ostrově jen po omezenou dobu. To mělo pro tamější portugalskou populační základnu fatální důsledky. Navíc, ačkoliv měl na distribuci půdy dohlížet král, dělo se tak mnohdy bez jeho vědomí z popudu generálního kapitána. Půda přitom byla fakticky rozdělena ještě předtím, než byl v roce 1615 dokončen její soupis (*tombo*). Jerónimo de Azevedo sice celkem rozumně argumentoval, že přiznávání pozemků nově přichozím je nesprávné, poněvadž by takto měli být odměňováni zvláště zasloužilí vojáci, kteří na ostrově strávili již nějaký čas, ale tím, že celého systému zneužil především k oceňování služeb svých vlastních stoupenců, jen přispěl k tomu, že jeho obrovský potenciál zůstal nevyužit. A netýkalo se to jen populační roviny, ale také vojenské oblasti, neboť portugalská majitelé nebyli schopni, anebo ochotni, poskytnout dostatek bojovníků a naplnit tak počáteční královská očekávání.³²⁷

V tamilském Jápané António Bocarro v roce 1635 napočítal celkem 120 až 140 *casados*, zatímco na ostrově Manár 70 portugalských osadníků.³²⁸ Ani tato čísla nejsou nikterak vysoká, stejně jako v případě sinhálských regionů Šrí Lanky. Jestliže o příchod portugalských kolonistů do Kótté usiloval král až od roku 1607, v případě Jápané se o kolonizaci portugalskými a indickými křesťanskými osadníky (křesťané sv. Tomáše, Paravové) uvažovalo již v roce 1560, kdy se měl tamější stát pokusit dobýt indický místokrál Constantino de Bragança v reakci na protiportugalské kroky krále Cankiliho (Sankiliho) I. Výsledkem tažení však bylo toliko obsazení ostrova Manár, na němž bylo usídleno jisté množství christianizovaných Paravů.³²⁹ Poté se Koruna k podobnému projektu dlouho nevracela. Vždyť oblast si teprve v roce 1619 podmanil Filipe de

³²⁴ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 83.

³²⁵ RIBEIRO, João: *The Historic Tragedy of the Island of Ceylon*, kniha I, kap. XII, s. 34.

³²⁶ COUTO, Diogo do: *Décadas da Ásia*, Déc. X, kniha X, kap. II, s. 534.

³²⁷ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 105–106, 109, 117.

³²⁸ BOCARRO, António: *Livro das Plantas*, s. 214, 241.

³²⁹ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Jaffnapatam 1543–1658: The Portuguese in Jaffna*, s. 5–10.

Oliveira z podnětu generálního kapitána Constantina de Sá de Noronha. Ten ji téhož roku včlenil do své jurisdikce a ukončil tak nad ní svrchovanost kapitána Manáru, která se datovala již od roku 1560. Vzhledem k významu Manárského průlivu pro námořní plavbu mezi západní a východní Indií, stejně jako kvůli bohatým nalezištím perel na Rybářském pobřeží a v okolí Manáru, nebyl sever Šrí Lanky Portugalci zprvu nahlížen jako integrální součást ostrova, ale byl z operativních důvodů administrativně podřízen v místě sídlícímu kapitánovi Manáru. Jeho pravomoci zasahovaly až do jižní Indie.

Teprve v roce 1632 byly v Goi projednávány nové kolonizační návrhy Lançaroteho de Seixas Cabreiry, vrchního kapitána Jápané, a Ambrósia Freitase da Câmara, bývalého vrchního finančního dohlázele na Šrí Lance, kteří požadovali masivní příchod portugalských osadníků na sever ostrova. Belchior Botelho da Silva, člen lisabonské administrativy, však upozorňoval, že „i kdyby se tam (tj. na Šrí Lanku) přemístilo celé Portugalsko, nestačilo by to k její kolonizaci“. Jistě poněkud přehnané tvrzení, jež vycházelo především ze zhodnocení rozlohy ostrova, jenž Botelhovi da Silva připadal na osídlení jako příliš velký. Namísto důrazu na portugalské osadníky navrhoval soustředit se spíše na vzájemné prolínání portugalského a tamilského elementu, které král v sinhálských regionech žádal již od roku 1607 v rámci plánu na kolonizaci Šrí Lanky.³³⁰ Tamilové byli pokládáni za poměrně pasivní a vojensky málo zdatné, takže se očekávaly lepší výsledky, než jakých bylo dosaženo v Kótté a o nichž se ještě zmíníme dále.³³¹ Výsledky však byly nevalné.

Podívejme se nyní, kolik obyvatel vlastně Portugalsko v době, jež nás zajímá, tedy na přelomu 16. a 17. století, mělo a kolik Portugalců odplouvalo do Asie, abychom získali alespoň rámcovou představu o tom, kolik jich tam mohlo být k dispozici pro odchod na Šrí Lanku. Podle prvního sčítání obyvatelstva z let 1527–1532 žilo v Portugalsku jen okolo 1 250 000 až 1 500 000 lidí. Do konce 16. století se tento počet zvýšil jen nepatrně a rozhodně nepřesáhl hranici 2 miliónů. V období let 1580–1640 odjíždělo do zámoří obecně průměrně 5500 Portugalců za rok, přičemž celkem opustilo vlast na 330 000 lidí.³³² Do indické Goy, jež v této době (od roku 1584) fungovala jako jediný asijský příjemce plachetnic z Portugalska, mířilo mezi lety 1580–1630 v průměru

³³⁰ ABEYASINGHE, Tikiri: *Jaffna under the Portuguese*, s. 24–27.

³³¹ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 237.

³³² SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e econômica*, s. 307; SUBRAHMANYAM, Sanjay; THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Evolution of Empire: The Portuguese in the Indian Ocean during the sixteenth century*, s. 318.

2300 až 2400 Portugalců ročně.³³³ Jednalo se především o svobodné mladé muže ve službách Koruny, ať již o vojáky, důstojníky nebo úředníky.

Kolonistů bychom ale na lodích mnoho nenašli, protože ti se rekrutovali převážně z řad vojáků, zatímco jen výjimečně ze šlechticů, kteří se rozhodli se v Asii oženit a usadit. Ačkoliv první církevní koncil v Goi v roce 1567 zakázal sňatky mezi Portugalci a indickými nekřesťany,³³⁴ Portugalci si své manželky obvykle hledali mezi domorodými ženami, protože jejich krajankám se do vlhké a horké tropické Asie příliš nechtělo. Výsledkem bylo zformování míšenecké luso-asijské populace, jejíž příslušníci se sice plně integrovali do asijského prostředí a přijali místní stravovací zvyklosti, styl oblékání a hygieny i způsoby léčení, ale současně si zachovali i některé vnější znaky portugalské společnosti, jako byla portugalská jména a křesťanské náboženství, což jsou hlavní atributy, skrze něž byla definována portugalská identita. Z kulturního a společenského hlediska tak zůstávali Portugalci, avšak silně orientalizovanými. Díky tmavší kůži byli navíc lépe chráněni před ostrým rovníkovým sluncem a získali také lepší obranné látky proti tropickým nemocem.

Indická rada podporovala rovnoprávné postavení míšenců, když prohlásila, že „ten, kdo se narodil a žije v Goi, v Brazílii nebo v Angole je právě tak Portugalcem jako ten, kdo se narodil a žije v Lisabonu“.³³⁵ Ve skutečnosti však v portugalské říši fakticky nikdy nebyla zpochybněna dominance bílé rasy³³⁶ a až do roku 1761 panovala nerovnost mezi křesťanskými Asiaty a Portugalci. V každém případě se počátkem 17. století v Asii vyskytovalo na 60 000 Portugalců a luso-asijských míšenců, avšak většina bělochů se zanedlouho zase vrátila zpět do Evropy, neboť Orient nepovažovali za svoji vlast.³³⁷ V poslední čtvrtině 16. století se tak celkový počet Portugalců a luso-asijských

³³³ VAN VEEN, Ernst van: *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*, s. 109; BOXER, C. R.: *Império Colonial Português*, s. 74.

³³⁴ OLIVEIRA, Luís Filipe: *Miscigenação*, in: ALBUQUERQUE, Luís de a kol.: *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, sv. II, Lisboa 1994, s. 744.

³³⁵ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 325–326.

³³⁶ BOXER, C. R.: *Relações raciais no império colonial português 1415–1825*, s. 59, 67, 124.

³³⁷ EMMER, Pieter C.: *The first global war: The Dutch versus Iberia in Asia, Africa and the New World 1590–1609*, in: *E-journal of Portuguese History*, 2003, sv. 1, č. 1, s. 2.

míšenců v Asii dohromady pohyboval okolo 14 000 až 16 000,³³⁸ ve 30. letech 17. století pak již jen kolem 12 000.³³⁹

Toto množství je velmi nízké, pokud je srovnáme se španělským osídlením Ameriky. To v 70. letech 16. století dosahovalo asi 118 000 bílých kolonistů. Ještě výrazněji pak rozdíl mezi portugalskou Asií a španělskou Amerikou vyvstane, jakmile se ukáže, že ze zmíněných 14 000 až 16 000 obyvatel portugalského původu bylo jen 5500 až 6000 představováno bílými *casados*, mezi něž byli navíc řazeni i luso-asijsí míšenci světlejší pleti.³⁴⁰ Zbytek byl tvořen portugalskými duchovními, vojáky, žoldněři a také *topazes*, neboli černými *casados* či *černými Portugalci*. To byli jak míšenci tmavší barvy kůže, tak potomci domorodých křesťanských konvertitů a asijských i afrických otroků, kteří přijali portugalskou identitu, ale o Portugalsku mnohdy nevěděli skoro nic a za svůj domov pokládali Asii.

Ačkoliv tak byli mezi Portugalce počítáni i svým původem rodilí Asiaté, portugalský element zůstal početně na velmi nízké úrovni a na celém území *Estado da Índia* se nalézal v menšině. Skutečně tristní výsledek stoleté portugalské přítomnosti v Orientu, jenž má však poměrně snadné vysvětlení. Portugalci se na Východě soustředili převážně na rozvoj námořního obchodu, zatímco Španělé se věnovali zemědělské a důlní činnosti. Jestliže portugalská asijská říše byla jen roztráštěným konglomerátem opevněných měst a pevností ležících na pobřeží s těžištěm v Indickém oceánu, španělské americké impérium bylo kompaktním pevninským celkem. Počty Portugalců byly navíc snižovány tropickými nemocemi, jako byly malárie a žlutá zimnice, či infekčními onemocněními, jako byly například tyfus a úplavice, jejichž příčiny tehdy lidé neznali, a proto se jim ani nedovedli účinně bránit. Zemřelo na ně více lidí než v bitvách.³⁴¹

Jak si lze vysvětlit, že s pověstmi o pohádkovém bohatství tak úzce svázaná Indie přilákala tak málo lidí? Hlavní problém představoval fakt, že většina Portugalců, především pak královských úředníků, často z řad nižší šlechty, tam připlouvala s cílem toliko se obohatit a co nejrychleji se zase vrátit zpět do vlasti. Proto si s sebou většinou

³³⁸ VAN VEEN, Ernst van: *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*, s. 109; RUSSELL-WOOD, A. J. R.: *Um Mundo em Movimento. Os Portugueses na África, Ásia e América (1415–1808)*, Algés 1998, s. 95.

³³⁹ SUBRAHMANYAM, Sanjay; THOMAZ, Luís Filipe F. R.: c. d., s. 322–323.

³⁴⁰ SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e econômica*, s. 313.

³⁴¹ PEARSON, M. N.: *Os Portugueses na Índia*, s. 106, 154.

ani nebrali manželky. Ideálem pro ně byl bezstarostný život na evropské půdě a ne kdesi v tropické divočině monzunové Asie, jež pro ně byla synonymem nebezpečí a v níž se mnohdy dokázali jen s obtížemi přizpůsobit tamějším stravovacím zvyklostem. Často nadále lpěli na středomořské stravě, založené na pšeničném chlebu, olivovém oleji a víně, stejně jako na iberském systému hodnot.³⁴² Pokud již pšeničný chléb ze svého jídelníčku vypustili, nebyl to v tomto případě ani tak důsledek jejich přizpůsobivosti, jako spíše neschopnosti zajistit v uspokojivé míře dovoz pšenice.³⁴³

Ti, kteří se rozhodli zůstat v Orientu, k tomu obvykle museli mít nějaký pádný důvod. Jednalo se nejen o *casados*, kterými se stávali vysloužilí portugalská vojáci, již se rozhodli se oženit a začít se věnovat lokálnímu obchodu nebo řemeslům, ale také o nespokojence všeho druhu, kteří se jakožto přestupníci zákona, dezertéři nebo obyčejní dobrodruzi bez prostředků odhodlali zkusit štěstí jako nezávislí kupci, piráti nebo žoldnéři ve službách domorodých vládců. Pokud zvolili poslední možnost, stávali se v očích portugalské administrativy renegáty (*arrenegados*, *alevantados*), i když se třeba nevzdali křesťanské víry. Vytvořili postupně skutečnou *říši ve stínu* či *stínové impérium* (*império-sombra*), tj. jakési neoficiální impérium, jehož těžiště leželo na březích Bengálského zálivu, tedy v oblastech vně politické kontroly a ekonomického dohledu *Estado da Índia*, jenž byl především výsledkem aktivit portugalské Koruny a šlechty.

Namísto do Indie směřovala většina portugalských emigrantů do Brazílie. Již od poslední třetiny 16. století, do kdy se datuje tzv. první atlantská revoluce, během níž se atlantský prostor stával centrem světového hospodářství, odjíždělo z Portugalska do Brazílie z dlouhodobého hlediska více lidí než na Východ. Nalézalo se mezi nimi i mnoho kolonistů, včetně rodin s dětmi a svobodných žen, čehož se Šrí Lanka nikdy nedočkala. Jestliže v polovině 16. století žilo v Brazílii, jež první kolonisty přivítala již v roce 1516, ale systematicky začala být kolonizována tváří tvář nevíтанé francouzské penetraci až v roce 1530, ještě pouhých 2000 bílých osadníků, počátkem 80. let 16. století jejich počet stoupl na 20 000 až 25 000 a koncem 16. století již na 30 000.³⁴⁴ To představuje necelý dvojnásobek množství, jaké se v téže době nacházelo na obrovském prostoru od svahilského pobřeží východní Afriky až po Moluky. Jestliže Asie v první čtvrtině 17. století vítala každoročně v průměru 2300 až 2400 Portugalců, do Brazílie

³⁴² Tamtéž, s. 118.

³⁴³ MELLO, Evaldo Cabral de: *Olinda Restaurada (1630-1645): Guerra e Açúcar no Nordeste*, s. 223.

³⁴⁴ SUBRAHMANYAM, Sanjay; THOMAZ, Luís Filipe F. R.: c. d., s. 323.

jich směřovalo průměrně 3000 až 5000.³⁴⁵ Přitom Brazílie byla v té době reprezentována jen úzkým pruhem pobřeží mezi São Vicente na jihu a Paraíbou do Norte na severu. Další Portugalci odcházeli ve španělských službách do Střední a Jižní Ameriky. A populační základna se navíc tenčila, protože ve 20. letech 17. století se růst portugalského obyvatelstva vzhledem k sérii epidemií z let 1598–1603 zastavil. Celkový počet Portugalců žijících okolo roku 1600 v zámoří se odhaduje na 100 000 až 150 000, přičemž plná třetina z nich se usadila v této geograficky značně omezené Brazílii, pouhá pětina v Orientu a zbytek v západní Africe a na atlantských ostrovech.³⁴⁶

Brazílie disponovala oproti Šrí Lance především jednou nepopiratelnou výhodou, a tou byla mnohem snazší dosažitelnost z Portugalska. Vždyť cesta tam a zpět zabrala v závislosti na tom, jaký jihoamerický přístav byl využit, zhruba 7 až 12 měsíců, zatímco do Indie a nazpět bylo potřeba nějakých 18 měsíců.³⁴⁷ Plavba do Brazílie tak byla nejen kratší, ale také mnohem pohodlnější. Naopak vysoká úroveň mortality, způsobená nedostatečnou hygienou na palubách lodí a následným propuknutím infekčních a průjmových onemocnění, dodávala *Carreire da Índia* nepřilíš lichotivou pověst, a to až do 18. století. Nebylo neobvyklé, když při cestě na Východ zemřela až polovina posádky.³⁴⁸ Portugalská Amerika se však mohla pochlubit i dalšími výhodami, a to od poloviny 16. století se prudce rozvíjející produkcí cukrové třtiny a vyjma střetů s indiánskými kmeny na periferii také životem v míru, zatímco na Šrí Lance panoval takřka permanentní válečný stav. Jako důležitý faktor se jeví i poměrně řídké osídlení brazilského teritoria, kde indiánské obyvatelstvo žilo ve faktické izolaci zhruba na úrovni doby kamenné. Šrí Lanka byla naproti tomu obydlena starobydlou, kosmopolitní (tedy otevřenou tamilským i jiným vlivům) a patřičně hrdou sinhálskou kulturou.

Uvádí se také, že mezi brazilské přednosti patřily i příjemné klima a svobodný obchod, avšak to platí spíše při srovnání Brazílie s Asií obecně. Naopak v porovnání se Šrí Lankou nepanoval až tak zásadní rozdíl. Obě oblasti jsou totiž na pobřeží ovlivňovány tropickým podnebím, a i když je Šrí Lanka v severní, východní a jihovýchodní části relativně suchou zemí, kde sice prší mnoho, ale jen během krátkého

³⁴⁵ NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 217.

³⁴⁶ SUBRAHMANYAM, Sanjay; THOMAZ, Luís Filipe F. R.: c. d., s. 318; SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e económica*, s. 307.

³⁴⁷ RUSSELL-WOOD, A. J. R.: *Um Mundo em Movimento. Os Portugueses na África, Ásia e América (1415–1808)*, s. 56–59.

³⁴⁸ VAN VEEN, Ernst van: *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*, s. 17.

časového období, a vlhké podnebí lze nalézt toliko na jihozápadě, až dvě třetiny jejího území jsou skrápěny v průměru vyšším množstvím srážek za rok než pobřeží Brazílie i většina Portugalska. Zemědělství bylo životaschopné i ve zmiňovaných aridních regionech, a to prostřednictvím irigačních systémů. Co se týče obchodu, v obou regionech si král ponechal kontrolu nad některými komoditami – v Brazílii byly královským monopolem vyhlášeny pernambukové dřevo³⁴⁹ a drahé kovy, zatímco na Šrí Lance to byly skořice (od roku 1615), sloni, drahé kameny a perly. Přestože ne všechny uvedené argumenty vyznívají jednoznačně v její prospěch, nelze popřít, že Brazílie byla pro Portugalce kolem roku 1600 skutečně větším lákadlem než Šrí Lanka, byť ještě roku 1607 přinášel větší zisky obchod s Orientem nežli s Brazílií. Proces *atlantizace* portugalské říše, jehož počátek je nutno hledat již v 70. letech 16. století, nakonec z Brazílie učinil skutečnou perlu v koruně portugalského impéria, skutečnou „dojnou krávu“ evropského Portugalska.³⁵⁰

Při vědomí této situace je třeba přijmout slábnoucí proud emigrantů směřující do Asie jako nevyhnutelný následek. Koruna se sice mohla pokusit přinejmenším o částečnou regulaci vystěhovalecké politiky, ale její celkově nekoncepční politika vůči zamoří něco takového neumožnila. Zarážející je však to, že Portugalci přijíždějící do Indie nejevili ochotu pokračovat dále na Šrí Lanku, ačkoliv byla prezentována jako rajský ostrov, „princezna orientálních rozkoší“.³⁵¹ Kapitán Ribeiro uvádí, že „obyvatelé se tam dožívají velmi vysokého věku. Mluvil jsem se dvěma z nich, otcem a synem, přičemž první měl 120 let a druhý 90 let...Znal jsem i další stejného věku“.³⁵² Dále píše, že když se po vzoru domorodců každé ráno a odpoledne myl, nebyl po celých 16 let nemocný.³⁵³ Otázkou je, zda to nebyl spíše výsledek kapitánovy propagandy využívající legend kolujících po Asii³⁵⁴ a také odraz úrovně, do jaké mu Šrí Lanka přirostla k srdci, než popis reality. Vždyť sám zmiňuje, že jeho krajané trpěli na ostrově průjmovými onemocněními, horečkami a chorobou beri-beri,³⁵⁵ která byla způsobována jednostrannou konzumací loupané a očištěné rýže, hlavní asijské potraviny, zbavené

³⁴⁹ Též brazilové dřevo. Získávalo se ze stromu *Caesalpinia Echinata*, tedy sapan ježatý.

³⁵⁰ BOXER, C. R.: *Salvador Correia de Sá e Benevides and the Reconquest of Angola in 1648*, in: *The Hispanic American Historical Review*, 1948, č. 4, s. 512.

³⁵¹ FARIA E SOUSA, Manuel de: c. d., sv. IV, kap. XIX, s. 388.

³⁵² RIBEIRO, João: *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão*, kniha I, kap. XVI, s. 42.

³⁵³ Tamtéž, kniha I, kap. XIX, s. 49.

³⁵⁴ BARBOSA, Duarte: *Livro em que dá relacao do que viu e ouviu no Oriente Duarte Barbosa*, s. 177.

³⁵⁵ RIBEIRO, João: *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão*, kniha I, kap. XIX, s. 49.

vitamínu B1 (tiaminu). Lze doložit, že tam propukaly také epidemie malárie, neštovic a cholery.³⁵⁶ Ani údajný „nejkrásnější kus země, jaký Stvořitel umístil na tento svět“,³⁵⁷ tak nebyl prost nemocí. Kromě toho byli Portugalci odrazováni dlouhotrvajícím otevřeným, nebo alespoň latentním válečným konfliktem, jenž ze Šrí Lanky činil slovy kronikáře Manuela Farii e Sousa „vzkvétající školu Martovu“,³⁵⁸ která měla do roku 1609 stát život údajně až 12 000 portugalských vojáků.³⁵⁹

Jestliže na ostrov nepřicházel dostatek portugalských kolonistů a ani počet portugalských vojáků se tam nepohyboval na uspokojivé úrovni, počátkem 17. století většinou obvykle pouze mezi 400 a 700 muži,³⁶⁰ o čemž jsem podrobněji pojednal již výše, ukazovalo se, že bude třeba vystačit si s málem. To však předpokládalo udržování přátelských vztahů se sinhálskou a tamilskou populací, jež by umožnily vytvoření početné míšenecké populace a jež by učinily domorodé obyvatelstvo loajální portugalskému králi. Na nutnost spolupráce s domorodým obyvatelstvem upozorňoval již kronikář António Bocarro.³⁶¹ Obrátme proto nyní pozornost k tomu, jak vlastně Portugalci nahlíželi na domorodce na Šrí Lance a naopak a pokusme se následně zjistit, měli-li vůbec šanci se na ostrově z dlouhodobého hlediska nejen udržet, ale také vybudovat silnou a životaschopnou kolonii a do budoucna snad i nový národ.

Při pročítání stránek portugalských kronik z přelomu 16. a 17. století, či ještě pozdějších, nás zarazí až příliš časté narážky na sinhálskou nestálost, podlost, proradnost a zbabělost. Dalo by se z toho usuzovat, že Portugalci pokládali Sinhálce za někoho, komu není radno důvěřovat. Jde nepochybně o doklad přesvědčení o výlučnosti portugalského národa, ať již na základě Boží přízně svěřivší mu úkol vpravdě univerzálního rozsahu – christianizaci obyvatel z celého světa,³⁶² nebo založeném na víře v prostou rasovou nadřazenost etnik s bílou barvou pleti.³⁶³ Ta v portugalské společnosti latentně přežívala, ale čas od času její projevy pronikly otevřeně na povrch. Například Ribeiro byl tak znechucen zradou čtyř sinhálských *mudaliyars*, vychovaných

³⁵⁶ PETER, W. L. A. Don: *Lusitanian Links with Lanka*, Colombo 1997, 26–27.

³⁵⁷ RIBEIRO, João: *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão*, kniha II, kap. I, s. 63.

³⁵⁸ FARIA E SOUSA, Manuel de: c. d., sv. VI, s. 19.

³⁵⁹ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 322.

³⁶⁰ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XV, s. 495, kniha III, kap. XXIX, s. 612; *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, s. 57–61, sv. II, s. 342; RIBEIRO, João: *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão*, kniha I, kap. XIII, s. 35.

³⁶¹ BOCARRO, António: *Livro das Plantas*, s. 220.

³⁶² THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *A idéia imperial manuelina*, s. 88–91.

³⁶³ BOXER, C. R.: *Relações raciais no império colonial português 1415–1825*, s. 124.

a vzdělaných v portugalském prostředí, která v roce 1630 způsobila katastrofální portugalskou porážku v bitvě u Randeniwely, že prohlásil: „Černí jsou nakonec všichni našimi nepřáteli“.³⁶⁴

Augustinián Agostinho de Azevedo již v 80. letech 16. století v díle *Estado da Índia a kde má svůj počátek* napsal, že se jednalo o „nejfalešnější a nejzrádnější (obyvatele), kteří žijí v celé Indii (ve smyslu Asie)“.³⁶⁵ S tímto názorem se ztotožňovali i pozdější kronikáři Diogo do Couto, António Bocarro a Fernão de Queirós. Mezi Portugalci byl tak rozšířen, že když se kandyjský král Senarat roku 1617 snažil navázat mírová jednání s Portugalci, ti mu nevěřili a považovali to za lest. Král proto musel násilím obsadit tvrz Balana (Balane) a mírným zacházením s tamější posádkou je přesvědčit o opaku. Queirós ve svém díle zmiňuje mimo jiné sinhálskou „přirozenou věrolomnost“.³⁶⁶ Vždyť jak jinak si bylo možné vysvětlit, že se neustále opakovaly revolty Sinhálců proti jejich legitimnímu panovníkovi a že z jejich strany docházelo k masovému opouštění jednou přijaté křesťanské víry?³⁶⁷ A jak ospravedlnit, že Sinhálci odmítali polní bitvy ve prospěch nečestného a nerytířského napadání ze zálohy?³⁶⁸

Podíváme-li se však pozorněji, zjistíme, že za prvotními odsuzujícími úsudky se skrývá poměrně pozitivní hodnocení. I pokud pomineme absenci užití jedu, jednoho z nejzrádnějších prostředků vůbec, ze strany Sinhálců, jehož aplikace by podle Queirósovy poněkud úsměvné poznámky vedla vzhledem k jejich počtu k úplnému vymizení Portugalců ze Šrí Lanky,³⁶⁹ Sinhálci byli nezřídka nahlíženi jako oběti portugalské vlády. Portugalci se totiž mnohdy domnívali, že Sinhálci jsou vlastně toliko oběťmi nepřístojného a krutého zacházení ze strany jejich vojáků a nespravedlností, příkoří a urážek od jejich administrativy.³⁷⁰ Queirós si nebere žádné servítky a otevřeně

³⁶⁴ RIBEIRO, João: *The Historic Tragedy of the Island of Ceylon*, kniha II, kap. I, s. 90.

³⁶⁵ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 229.

³⁶⁶ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha IV, kap. XX, s. 753.

³⁶⁷ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. I, kniha I, kap. XIV, s. 100, sv. I, kniha II, kap. XX, s. 316, sv. II, kniha III, kap. XVII, s. 507–508; STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 170, 223, 225.

³⁶⁸ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. I, kniha I, kap. XIV, s. 99, sv. III, kniha VI, kap. IX, s. 1062; PERERA, C. Gaston: c. d., s. 40, 157, 166.

³⁶⁹ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. I, kniha I, kap. XIV, s. 100.

³⁷⁰ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, s. 8–10, sv. III, kniha XVI, s. 54–59; AHU, Cx. 3, 23. 4. 1614, f. 2v, 3, Cx. 4, 9. 10. 1615, f. 2v, 3; QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha IV, kap. I, s. 620; STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 222.

říká, že „jedni i druzí způsobili, že jméno Portugalců bylo nenáviděno v důsledku jejich násilí, cizoložství a zhýralosti, jež vedly k velkému utrpení tohoto hrdého národa, který by žil spíše svobodně v džungli a v horách ve společnosti divokých zvířat, než aby se smířil s takovouto brutalitou“.³⁷¹

A třebaže byli Sinhálci zprvu označováni za válečníky nevalné kvality, „rozmařilé a nevěnující žádnou pozornost zbraním“,³⁷² natožpak těm moderním, jak uvádí Duarte Barbosa, postupem času začaly být jejich schopnosti uznávány. Diogo do Couto zaznamenal, že původně se „na celém ostrově nenacházela ani jediná palná zbraň, ale poté, co jsme s nimi (tj. se Sinhálci) vstoupili do války, se v jejich ovládní stali velmi zručnými a nyní již odlévají ta nejlepší děla na světě a vyrábějí lepší palné zbraně, než jsou ty naše“.³⁷³ Věřu mimořádný kompliment! João Rodrigues de Sá e Menezes pak dodává, že „pravidelný výcvik činí i ze zbabělců statečné jedince a z neohrabaných bojovníků disciplinované válečníky“.³⁷⁴ Věděl, o čem mluví, protože jeho otec, generální kapitán Constantino de Sá de Noronha, padl v boji s kandyjskou armádou u Randeniwely. I Queirós uznale pokyvuje hlavou, když se zmiňuje o tom, jak Sinhálci „v pokračující válce vytrvale hájili svoji nezávislost... a nemůže být žádných pochyb o tom, že kdyby se oni chovali vůči nám tak jako Portugalci k nim, a toužili by si nás zcela podrobit, nazývali bychom statečností a odvahou to, co nyní považujeme za zradu“.³⁷⁵ V této krátké výpovědi je řečeno takřka vše. Queirós pochopil samotnou podstatu sinhálského odporu i častých portugalských odsudků, které však na řadě míst svého díla sám uvádí, protože jakožto horlivý křesťan, věřící v Boží prozřetelnost, nemohl jednat jinak.

Ať již byl portugalský pohled na Sinhálce či Tamily pozitivní nebo negativní, nejednalo se v žádném případě o etnický podbarvené soudy, jak by se snad na první pohled mohlo zdát. Jak bylo již několikrát upozorněno, etnicita se v raném novověku formovala jen pozvolna. Byla založena na mýtech o společném původu, společných dějinách, sdílené kultuře, jazyku a náboženství, či na státní ideji. V každém regionu byl akcentován jiný prvek, ale národní vědomí bylo vždy neseno především politickou

³⁷¹ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha IV, kap. I, s. 620.

³⁷² BARBOSA, Duarte: *Livro em que dá relacao do que viu e ouviu no Oriente Duarte Barbosa*, s. 177.

³⁷³ Příloha k *Livro das Cidades e Fortalezas*, s. 123.

³⁷⁴ MENESES, João Rodrigues de Sá e: *Rebellion de Ceylan y los Progresos de su Conquista en el Gobierno de Constantino de Saa y Noronha*, Lisboa 1681, kap. III, s. 44.

³⁷⁵ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. I, kniha I, kap. XIV, s. 100–101.

elitou té které země.³⁷⁶ V Portugalsku se povědomí o vlastní identitě utvářelo již v průběhu středověku vymezováním se vůči muslimským Arabům a Berberům, přítomným na Iberském poloostrově od roku 711, a vykrytalizovalo pak velmi brzy, již koncem 14. století, během střetů se sousední Kastilií, jejíž panovník usiloval o připojení portugalského území na základě dynastických práv vycházejících ze sňatků mezi příslušníky obou panovnických rodin. Portugalská identita se dotvořila v období zámořské expanze stýkáním s etnicky a kulturně odlišným prostředím. Portugalci se i proto stali jedním z prvních evropských národů těžících z výhod moderních raněnovověkých států. Mezi těmi lze nalézt přesné územní vymezení, byť ještě se značně porézními hranicemi, jež byly přesně vedeny jen v konfliktních oblastech, kde vlastně představovaly obranné linie. Dále lze uvést teritoriální integritu, silnou centrální vládu, státní a etnickou homogenitu a jednotné náboženské vyznání. V roce 1640, tedy s rozpadem iberské unie, se Portugalci s konečnou platností přestali označovat jako Španělé ve smyslu celé Hispánie (odsud *Hespanha*, *Espanha*, tj. Španělsko), jak se v antice, za visigótské éry a opět od konce 12. století říkalo Iberskému poloostrovu, a definitivně se emancipovali.

Podobně docházelo k budování pocitu národního uvědomění i na Šrí Lance, kde k němu zásadním způsobem přispěla teprve portugalská přítomnost a šíření křesťanství, díky čemuž si domorodci mohli začít uvědomovat sebe sama. Značný význam v tomto směru sehrál fakt, že vlivem portugalských aktivit zůstala na ostrově jen jediná samostatná domorodá říše – království Kandy. Na ostrově bylo vždy poměrně obtížné prosadit jednotnou centrální moc a nebyl to jen výsledek rozmanité etnické mapy – na severu v Jápané bychom našli drávidské Tamily, jižně od nich pak žili australoidní *Vaddas* (*Veddas*), lovci a sběrači, které jako první Evropan popsal portugalský voják Constantino de Sá de Miranda, a především árijští Sinhálci. Vždyť jen mezi samotnými Sinhálci existovala v polovině 16. století celá řada autonomních států a státeků, jejichž vládci jen nominálně uznávali svrchovanost krále říše Kótté jakožto nositele titulu *čakravarti*. Hranice mezi nimi byly značně rozvolněné a vlastně jen teoretické, nikdo na jejich přesném vymezení netrval.³⁷⁷ Sinhálci byli sice vzájemně etnicky, kulturně, jazykově i nábožensky spřízněni, takže je lze označit za kulturní národ, takže je možné

³⁷⁶ SCHULZE, Hagen: c. d., s. 95–136.

³⁷⁷ BARROS, João de: c. d., kniha II, kap. I, s. 118.

přijmout tezi o rodícím se nacionálním vědomí Sinhálců,³⁷⁸ docházelo k němu jen velmi pozvolna a lidé na Šrí Lance se zprvu hlásili spíše ke svým domovům, tedy příslušným regionům, než ke svému etniku jako celku. Jednalo se tedy o jakýsi omezený pocit patriotismu. Proto není dost dobře možné definovat tehdejší sinhálské etnikum jako celek, a to ani skrze území, které obývalo, ani prostřednictvím politické loajality. K dosažení toho bylo zapotřebí něčeho navíc – společného nepřítele, jehož přítomnost proces sinhálského nacionálního uvědomění urychlila, což je patrné zvláště za vlády Rádžasinhy I. ze Sítávaky a v kandyjském období, tedy od 80. let 16. století.

Na základě výše uvedeného je možné říci, že Portugalci tolik proklínané rebelie byly ve skutečnosti jen tradičními odstředivými silami, jež se projevovaly v jiné formě a byly posilovány poněkud despotichtějším a centralizovanějším způsobem vlády, než jaký Sinhálci měli doposud možnost poznat, rozhodně však ne nějakým promyšleným hnutím uvědomělého národa.³⁷⁹ Vzájemnou etnickou, kulturní, jazykovou i náboženskou příbuznost mezi Sinhálci z říší Kótté, Kandy a dalších pochopitelně nelze popřít,³⁸⁰ ale ideu všeobecné solidarity mezi nimi lze přijmout jen s těžší. Ve skutečnosti to byla toliko směsice příslušníků politické a vojenské elity, kteří na sebe měli navázán jistý počet bezmezně loajálních *lascarins* a bojovali mezi sebou o vliv a moc. Nejlépe to je vidět na vzpourách *lascarins* – vždy v portugalském vojsku dezertovali jen ti, jejichž vůdci tak učinili také, protože prostě následovali jejich příkladu a rozkazu. Se stejnou lehkostí se pak byli schopni opět vrátit do portugalského tábora.³⁸¹ Dále lze v tomto ohledu poukázat na střet zájmů rebelů a kandyjského krále. Rebelové se orientovali na říši Kandy, v níž spatřovali ochránce starých buddhistických tradic. Primárním cílem jejich prvních panovníků (Vímaly Dharmy Súrji I. a Senarata) však nebylo vyhnat Portugalce ze Šrí Lanky, o což usilovali povstalci, nýbrž toliko zabezpečit hranice svého státu a zajistit mu poklidný vývoj, poněvadž si byli velmi dobře vědomi toho, že je mnohem chudší a řidčeji zalidněný než úrodné pláně v nížinách na jihozápadě ostrova ovládaných Portugalci, takže na jinou než defenzivní politiku prostě nemá prostředky.³⁸²

³⁷⁸ ROBERTS, Michael: *Sinhaleseness and its Reproduction 1232–1818*, in: *The Sri Lankan Republic at 40: Reflections on Constitutional History, Theory and Practice*, část I: *Constitutional Theory*, Colombo 2012, s. 258, 268.

³⁷⁹ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 221, 222, 231, 239.

³⁸⁰ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 48.

³⁸¹ PERERA, C. Gaston: c. d., s. 73.

³⁸² STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 225.

Pozitivní soudy lze v portugalských textech vystopovat nejen o sinhálském válečnickém umění, ale i o dalších aspektech života. Tedy s výjimkou náboženství, neboť Portugalci pokládali buddhismus a hinduismus za pouhé pověry a slepé modloslužebnictví, ba co více, za ďábelské výtvořiny, byť si povšimli, že stoupenci obou náboženských směrů nepopírají, že existuje Bůh. Odpadlictví od křesťanství, ke kterému docházelo zvláště mezi konvertity pokřtěnými až v dospělosti, jimi bylo považováno za neodpuštělný hřích, byť je pravdou, že omezený lidský potenciál je mnohdy nutil přijímat zpět do svých řad křesťanské renegáty, kteří o to projeví zájem. Tak Queirós poukazuje alespoň na obdivuhodně vysokou morálku Sinhálců, jež jim umožňovala neuzívat klíčů k uzamčení svých obydlí, neboť se nemuseli obávat jejich vyloupení.³⁸³ Přestože to byl především výsledek až nelidsky krutých trestů vyměřovaných pro lupiče a zloděje, nic to nemění na tom, že byl hoden uznání. Ribeiro zase připomíná jejich výtečné lékařské dovednosti Sinhálců, když uvádí, že byli údajně schopni vyléčit rakovinu za pouhých 8 dní, a zmiňuje se o jejich čistotnosti a kráse místních žen.³⁸⁴

Z předcházejících odstavců je zřejmé, že čím více Portugalci Šrí Lanku poznávali, tím více se množily jejich povrchní negativní soudy o tamějších obyvatelích. Byl to především důsledek frustrace, jež vyvěrala z jejich neúspěšné snahy podmanit si vojensky celý ostrov, a kandyjské snahy vyrovnávat portugalskou vojenskou převahu prostřednictvím partyzánské taktiky boje, tedy řady lstí, léček a pastí.³⁸⁵ Kromě toho vycházely z nepochopení odlišností sinhálské civilizace a kultury. Vezměme si například zemědělství. Ačkoliv to portugalské nebylo nikdy příliš rozvinuté a péče o vinnou révu, citrusové plody či olivovníky není příliš obtížná, sinhálští rolníci těžili především z plodů naprosto nenáročných stromů a palem, jako jsou skořicovníky a arekové nebo kokosové palmy, zatímco většina rýže byla dovážena. Proto mohl Ribeiro napsat, že „v zemědělství byli poměrně leniví, protože potraviny jim v dostatečné míře poskytoval prales. Jediným produktem, který jim chyběl, byla sůl“.³⁸⁶ Totéž má na mysli i Queirós, když poznamenává, že „v důsledku klimatu a bohatství půdy, jež byla velmi úrodná..., se vůbec nestarají o zemědělství“.³⁸⁷ Podle názoru portugalských

³⁸³ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. I, kniha I, kap. III, s. 23.

³⁸⁴ RIBEIRO, João: *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão*, kniha I, kap. XIX, s. 42, 49.

³⁸⁵ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. III, kniha VI, kap. IX, s. 1062–1063.

³⁸⁶ RIBEIRO, João: *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão*, kniha I, kap. XIX, s. 42.

³⁸⁷ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. I, kniha I, kap. III, s. 22.

autorů mohlo místní horké a vlhké klima a mimořádná úrodnost tamější půdy způsobovat nejen lenost,³⁸⁸ nýbrž dokonce i nestálost a zakalenost mysli a mohlo kazit lidskou povahu jako takovou.³⁸⁹ Tento názor již ve 40. letech 16. století zastávali i obháje portugalské expanze v severní Africe, když prohlašovali, že v Indii (ve smyslu Asie) se z Portugalců stávají zkorumpovaní a zženštilí muži.³⁹⁰

Portugalci nebyli ochotni přijmout, že by se jim některé asijské etnikum mohlo svými starobylými kořeny a kulturou rovnat. Sami se pokládali za potomky mytologického Lusa, společníka římského boha vína Bakcha. Portugalský král se tak troufale stavěl naroveň čínskému císaři, jenž se sám pokládal za samotného *Syna nebes* a svůj stát považoval za střed světa, a Sinhálci byli odsuzováni jako příliš domýšliví a pyšní, když se odvažovali tvrdit, že jejich vládce je nebeského původu, že vznik jejich království je kladen do dávných dob a že jejich lid je zvyklý na staletý život ve svobodě.³⁹¹ Sinhálské přání nepodřizovat se žádné cizí vládě, tedy alespoň ne té přímé, nikoliv z hlediska nepřímé svrchovanosti,³⁹² svým tvrzením dokládá Bocarro, když v *Knize plánů všech pevností, měst a osad* říká, že „touha po domorodém králi a vládě je přirozeným požadavkem všech těchto lidí“.³⁹³ A na jiném místě, tentokrát však ve své *Dekádě*, dodává: „Tento lid je tak chudý, že si váží a opatruje i kousek ze starého rozbitého hrnce, ale současně je hrdý a pohanský, takže není možné si jej snadno podrobit“.³⁹⁴ Kronikář Queirós zase hovoří o „statečném duchu (tj. odvaze) tohoto lidu proti cizí nadvládě“.³⁹⁵

Přežívající sinhálská touha po svobodě naznačuje portugalské selhání v úsilí zajistit na Šrí Lance poklidný kontinuální přechod od domorodé vlády k té, jež byla řízena z dalekého Lisabonu. Je na místě se ptát, proč k tomu nakonec došlo a proč portugalský plán neuspěl. Vždyť portugalský náboženský i kulturní vliv na ostrově dosáhl nepopíratelně značné šíře. K roku 1607 je tam zmiňováno na 30 000 křesťanů, zvláště z řad příslušníků politické elity a úředníků, kteří byli nuceni spolupracovat

³⁸⁸ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. II, kniha IV, s. 81–86.

³⁸⁹ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 230.

³⁹⁰ PEARSON, M. N.: *Os Portugueses na Índia*, s. 152.

³⁹¹ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. I, kniha I, kap. III, s. 21.

³⁹² Panovníci království Kótté totiž bývali vazalsky podřizeni vládcům říše Čólů a Vidžajanagar, čínským císařům i rádžům z Kóllamu.

³⁹³ BOCARRO, António: *Livro das Plantas*, s. 220.

³⁹⁴ BOCARRO, António: *Década XIII*, kap. XCII, s. 409.

³⁹⁵ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XXI, s. 540.

s Portugalci, a rybářských komunit. Uvedené číslo rozhodně není nízké, obzvlášť když k jeho dosažení většinou ani nebylo užito násilí. Mnozí domorodci přijali křesťanství skutečně za svoji víru, jak dokládá vysoký počet katolických křesťanů na Šrí Lance i celá staletí po portugalském odchodu,³⁹⁶ stejně jako příklady loajálních portugalských spojenců z řad Sinhálců (Fernando Samarakone, Simão Correia). Christianizace byla nepochybně usnadněna jednak vybudováním početné sítě farních škol a jednak oddělením kastovního systému od buddhistického náboženství, což naopak neplatilo pro hinduistickou Indii.

Nalézáme však i další stopy intenzivního portugalského vlivu na ostrově. Podle Queiróse se Sinhálci oblékali do kabátů portugalského typu³⁹⁷ a příslušníci kandyjské královské rodiny, včetně Vímalý Dharmy Súrji I. a jeho manželky Kateřiny, se odívali jako portugalští křesťané.³⁹⁸ Králové Dharmapála z Kótté, stejně jako Vímalá Dharmá Súrja I., Senarat a Rádžasinha II. z Kandy navíc plyně hovořili, psali i četli portugalsky. Počet portugalských a míšeneckých kolonistů byl sice nevelký, ale měl značnou perspektivu dalšího růstu. Pokud totiž osadníci mohli počítat s příznivými klimatickými podmínkami, úrodnou půdou, dostatkem přírodních zdrojů a nepříliš rozšířenými nemocemi, což Šrí Lanka v zásadě splňovala, kolonizační proces býval obvykle poháněn kupředu svou vlastní silou, aniž by bylo nutné spoléhat na stále nové a nové osadníky z mateřské země.³⁹⁹ To dokládá i portugalský úspěch, jakého bylo dosaženo v údolí Zamebzi. V případě Šrí Lanky navíc pozitivnímu vyústění nahrával její ostrovní charakter.

Prostřednictvím dosavadního administrativního systému navíc Portugalci kontrolovali prakticky celý ostrov s výjimkou jeho hornatého středu a zdálo se, že bude jen otázkou času, kdy se jim poddá i tato poslední výspa. Roku 1617 podepsal generální kapitán Nuno Álvares Pereira s kandyjským králem Senaratem mírovou dohodu, jíž se obě strany poprvé vzájemně uznávaly. Ačkoliv je pravdou, že pro oba muže měla dohoda cenu především proto, že jim umožnila vypořádat se s mohutnou rebelií

³⁹⁶ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, s. 57–61. V polovině 16. století a znovu v době nizozemské vlády se počet katolických křesťanů pohyboval dokonce okolo 70 000. Katolickou komunitu pomohli udržet životaschopnou misionáři z řad oratoriánů z Goy. Srv. FLORES, Jorge Manuel: *Hum curto historia de Ceylan*, s. 102–111.

³⁹⁷ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. I, kniha I, kap. III, s. 22.

³⁹⁸ STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 217, 241.

³⁹⁹ BACCI, Massimo Livì: *Populace v evropské historii*, Praha 2003, s. 37–38.

v nížinách (1616–1620), již se oba cítili ohroženi, a že portugalské úsilí zamezit do budoucna kandyjským kontaktům s Nizozemci bylo ošetřeno jen frází, podle níž se král říše Kandy stával „přítelem našich (tj. portugalských) přátel a nepřitelem našich (tj. portugalských) nepřátel“, představovala smlouva významný krok k normalizaci portugalsko-kandyjských a potažmo portugalsko-sinhálských vztahů.⁴⁰⁰

Musíme si však uvědomit, že to byl právě tvrdý portugalský postup vůči říši Kandy, tvrdošíjně lpění na jejím podrobení a odmítání jakékoliv trvalé dohody či ochoty přistoupit na nějaký *modus vivendi*, co portugalsko-sinhálské vztahy nenapravitelným způsobem poškozovalo a znemožnilo tak kolonizační úsilí. Portugalská neústupnost nepochybně pramenila z obavy, že by nezávislého Kandyjského státu mohli využít Nizozemci jako spojence k vytačení Portugalců z ostrova.⁴⁰¹ K tomu nakonec skutečně došlo, ale je to možné pokládat jen za pouhý následek portugalského agresivního postupu. V případě nastolení portugalsko-kandyjských korektních vztahů něco takového nemuselo vůbec hrozit. Vždyť kandyjský král nebyl muslim, nýbrž buddhista, a s hinduistickými rádži na Malabarském pobřeží Portugalci udržovali celkem přátelské vztahy. Ribeiro se zase domnívá, že by se zmíněný panovník choval umírněněji, když by byl konfrontován s masovou portugalskou kolonizací.⁴⁰²

Portugalských kolonistů však bylo k dispozici pramálo a portugalská mentalita, jež ještě do značné míry tkvěla ve středověku a byla silně prodchnuta náboženskou vírou, však dohodě s křesťanským odpadlíkem či jeho potomky nepřála. Křesťanská církev navíc díky Královskému patronátu (*Padroado Régio*), tedy souboru privilegií udělených mezi lety 1455–1514 papeži velmistřům Kristova řádu (fakticky portugalským králům, kteří vystupovali v roli jeho administrátorů) a poskytujících jim kontrolu nad dosazováním biskupů či nad výběrem církevních desátků, úzce spolupracovala s Korunou.⁴⁰³ Mírová dohoda z roku 1617, jež byla podepsána pro značné vyčerpání obou stran, z nichž ani jedna nedokázala získat nad tou druhou rozhodující převahu, a která z kandyjského krále učinila formálně vazala portugalské

⁴⁰⁰ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 33.

⁴⁰¹ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. I, kniha I, s. 57–61, sv. II, kniha VI, s. 465, sv. III, kniha VII, s. 109–113; PERERA, C. Gaston: c. d., s. 322.

⁴⁰² RIBEIRO, João: *The Historic Tragedy of the Island of Ceylon*, kniha III, kap. VII, s. 248.

⁴⁰³ Tento těsný vztah státu a církve a její vliv na obchod vedl často k negaci již dosažených výsledků ve sbližování se s domorodými komunitami, jak ukazuje např. vývoj událostí v Etiopii nebo Japonsku. Srv. NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 227.

Koruny (za symbolické dva slony ročně jako výraz úcty), se tak ukázala být jen dočasným příměřím.

Za sérii krutostí a násilností, konkrétně plenění polí a zahrad, vypalování vesnic a znásilňování žen na kandyjském území, kritizuje Portugalce sinhálská buddhistická kronika *Culavamsa*, pokračování kroniky *Mahavamsa* z 6. století.⁴⁰⁴ Tyto aktivity zahájil generální kapitán Jerónimo de Azevedo poté, co král roku 1607 obnovil dobovačnou válku na Šrí Lance, ale neposkytl mu k tomu dostatek zdrojů. Azevedo nemohl provést jednorázový vpád do říše Kandy a vojensky ji anektovat, a proto místo toho přikročil k náhradnímu řešení. Jeho záměrem bylo systematicky ničit kandyjskou ekonomickou a populační základnu a zemi tak postupně oslabovat, aniž by bylo nutné sáhnout k nákladnému vojenskému útoku. Na tomto postupném přiškrcování království Kandy se měla podílet i námořně-obchodní blokáda jeho pobřeží. Azevedo v Instrukcích (*Regimentos*) svým nástupcům, Manuelovi Mascarenhasovi Homemovi a Nunovi Álvaresovi Pereirovi, píše: „Pokračujte ve válce s touto říší (tj. Kandy), podnikajte na její území vpády dvakrát do roka, aby bylo poničeno, zanecháno bez potravin i obyvatel následkem jejich pobití a zajetí a zbaveno dobytka, odvedeného na naše území“.⁴⁰⁵ Zmíněné nájezdy měly být realizovány jednak v období od ledna do března a jednak od srpna do září. Tyto části roku byly zvoleny záměrně – jednalo se totiž o období, během nichž dozrávala rýže,⁴⁰⁶ jež tak mohla být zničena. Kromě toho byly káceny ovocné stromy.⁴⁰⁷

Není divu, že kandyjský král Senarat musel mnohdy hledat útočiště v horách či džungli a jeho popularita tím trpěla a postupně klesala. Již Vímala Dharma Súrja I. v době před Azevedovým tažením z roku 1603 podle Queiróse hřímal v obavách směrem ke svému lidu: „Vidím naprostou zkázu tohoto ostrova, sinhálského jména a národa, tak bezprostřední a zjevnou, a jsem vytlačen do tak okrajových oblastí, že jsem nucen žít jako divoké zvíře v džungli mezi zvířaty, aniž bych po mnoho let dosáhl pro svou říši míru...Nemůže být větší neštěstí než vidět národ tak slavný svojí starobylostí a tak obávaný svými zbraněmi porobený národu tak podivnému, že ani nevíme, zda není

⁴⁰⁴ *The Mahavamsa*, sv. II, New Delhi, Madras 2000, s. 329.

⁴⁰⁵ AHU, Cx. 3, 23. 4. 1614, f. 1–6, Cx. 4, 9. 10. 1615, f. 1–6.

⁴⁰⁶ Na Šrí Lance, podobně jako v řadě míst Indie, je možné sklízet úrodu dvakrát do roka. Srv. RIBEIRO, João: *The Historic Tragedy of the Island of Ceylon*, kniha III, kap. VIII, s. 253.

⁴⁰⁷ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 66.

osvětlován jiným sluncem, odlišným od toho našeho“.⁴⁰⁸ Výše popsané kruté portugalské činy sice způsobovaly pokles reputace kandyjského krále, avšak současně rozhodně nezvyšovaly portugalskou popularitu. Bylo tomu spíše naopak, takže přímá úměra tu neplatila.

Vedle jejich krutosti přispívalo k sinhálské nespokojenosti i to, že si Portugalci mezi sebe zhruba během 15 let po roce 1597 rozdělili nejvyšší správní posty v jimi ovládané části Šrí Lanky. Sinhálcům tak bylo k ničemu, že nebyl změněn systém správy země, protože z jeho nejvyšších pater byli takřka úplně vytlačeni. Okolo roku 1615 nalézáme mezi vyššími úředníky pouze lusitanizovaného Sinhálce Simãa Correiu, jenž byl *dissavou* (správcem) provincie Sedm korales.⁴⁰⁹ Jerónimo de Azevedo před tímto překotným vývojem, sankcionovaným a vyžadovaným králem v roce 1608, varoval. Král tím chtěl omezit politický vliv Sinhálců a tím snížit nebezpečí propuknutí vzpoury. Azevedo však tozumně upozorňoval na to, že portugalští úředníci jsou neznalí sinhálských zvyklostí a způsobu života, jehož pravidla často nerespektují, a proto bude potřeba více času k lusitanizaci sinhálské administrativy.⁴¹⁰ Ačkoliv se mu proces podařilo zbrzdit, nebylo to zřejmě dostatečné. Návrh na zrušení domorodého administrativního systému jako celku byl však panovníkem v roce 1625 raději odmítnut z obavy před vyvoláním sinhálské revolty.⁴¹¹ S dosazováním portugalských úředníků je spojen i účinnější výběr poplatků a dávek, využívající soupisu půdy (*tombo*) z let 1613–1615, což mezi sinhálským obyvatelstvem vyvolávalo značnou nelibost.

Vždyť podíváme-li se na vůdce protiportugalských rebelií na Šrí Lance, až příliš často mezi nimi nalézáme muže ovlivněné portugalskou kulturou, vychované v portugalském prostředí a pokřtěné, zkrátka lusitanizované.⁴¹² Jde o Vidiyeho Bandaru (1553–1555), Domingose Correiu (Edirilleho Ralu; 1595–1596), muže vydávajícího se za Nikapitiyeho Bandaru (1616–1617), Antónia Barreta (Kuruwitu Ralu; 1601, 1617–1620), Konappua Bandaru (pozdější kandyjský král Vimala Dharma Súrja I.) či čtyři *mudaliyars* Teodósia (Kattota Mantri), Aleixa (Amarakoon Mantri), Cosmeho (Kulatunga Wickremasinghe) a Baltasara (Siyane Korale Bandara), kteří roku 1630 zradili generálního kapitána Constantina de Sá de Noronha a zavedli portugalské vojsko

⁴⁰⁸ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha III, kap. XXIII, s. 561.

⁴⁰⁹ ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 78–81.

⁴¹⁰ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. III, s. 222.

⁴¹¹ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 158.

⁴¹² STRATHERN, Alan: *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*, s. 238–239.

do záhuby u Randeniwely. Není snadné to vysvětlit. Máme snad Sinhálce skutečně pokládat za ze své podstaty zrádné jedince? Vskutku nikoliv. Jako poměrně přijatelné vysvětlení se jeví, že dominance portugalského elementu ve správní struktuře ostrova byla jednoduše tak veliká, že bránila domorodcům v prosazení se, třebaže ti za to byli ochotni značných obětí, včetně přijetí portugalské identity. K tomu musíme přidat následky osobních sporů, stejně jako již jednou zmiňovaný postřeh, podle něhož si Sinhálci byli schopni dostatečně uvědomit svoji příslušnost k jednotnému etniku až díky tomu, že byli konfrontováni s cizorodým portugalským prvkem.

Portugalce lze skutečně označit za výrazně cizorodý element. Zejména to, že se chovali neadekvátně šrilanskému prostředí, jim totiž zabránilo v úspěšné kolonizaci ostrova. Nešťastné oddělování buddhistických náboženských prvků od posvěceného královského důstojenství, s nímž se tyto pozvolna propojovaly již od 10. století, a snaha o vymýcení buddhismu (byť v praxi jen na veřejnosti) ve velmi tolerantním prostředí Šrí Lanky a jeho nahrazování nesnášenlivým křesťanstvím, což bylo (mezi 50. lety 16. století a rokem 1600) spojeno s bořením buddhistických chrámů, představují nejmarkantnějšími dopady portugalského působení na šrilanskou společnost. Dále lze zmínit nerespektování zásad příslibených v *konvenci z Malvány* a z toho vyplývající porušování kastovních pravidel, které se Portugalcům přesto nikdy nepodařilo zcela vymýtit. Ve srovnání se španělským postupem v Americe, kde pozorujeme snahu začlenit každého jednotlivce do nově budované společenské struktury, se však kroky portugalské správy na Šrí Lance jeví jako mimořádně ohleduplné vůči domorodé společnosti.

V neposlední řadě je nutné připomenout absenci krve sinhálských předků v žilách portugalských králů, kteří ochotně přijali dědictví trůnu v Kótté, ačkoliv na ostrově se kladl důraz více než na cokoli jiného na příslušnost ke starobylé panovnické dynastii pocházející údajně od samotného Slunce, tedy ze sluneční (solární) linie. Její členové jako jediní reklamovali svoji příslušnost ke kastě *súrjavamsa*, spadající do druhé nejvyšší a velmi prestižní varny panovníků a válečníků – varny kšatrijů, k níž náležel i Buddha a z níž se v hinduistické Indii rekrutovali vládci. Tomuto výjimečně vznešenému původu se strohé právníkové definice obsažené v donaci z Kótté nemohly rovnat. Toto vše dále přispělo k prohlubování neshod mezi Portugalci a Sinhálci. Obyvatelstvo Šrí Lanky zkrátka nebylo připraveno přijmout tak radikální rozchod s dosavadní tradicí, který s sebou přinášely lusitanizace a christianizace. Nejednalo se

tedy o nějaký prostý protonacionální xenofóbní postoj vůči Portugalcům jako celku, který zuřivě propaguje válečná poéma *Sitavaka Hatana*, pocházející z doby kolem roku 1585,⁴¹³ tedy z doby vrcholícího boje mezi vládcem říše Sítávaka Rádžasinhou I. a Portugalci, nýbrž jen o obranu stávajících obyčejů a zvyklostí.

Zmíněná poéma a jí podobné *hatanas* ze 17. století velebily vše sinhálské a naopak odsuzovaly portugalské uchvatitele i jejich šrilanské spojence. Portugalci jsou jako ukrutní a nelítostní častování urážlivými označeními, jako třeba démoni, zloději, pojídači vepřového masa, nadměrní pijani alkoholu a konzumenti opia.⁴¹⁴ Jak je vidět, zdrojem urážek byly vzájemné kulturní odlišnosti mezi oběma etniky. Portugalci sinhálskou kulturu nepokládali za hodnou obdivu a uznání a na Sinhálce pohlíželi s despektem a opovržením. Zakazovali jim dokonce cestovat v nosítkách,⁴¹⁵ což lze srovnat s evropským ekvivalentem, tedy s vyhrazením koní pro urozené a oslů, mul a mezků pro poddané. S tím, jak se tyto názory množily a šířily, jevila se možná koexistence portugalského a sinhálského obyvatelstva jako stále více utopická záležitost, pouhá představa mizející kdesi v dáli. Toto přesvědčení sdíleli i samotní Portugalci, tedy přinejmenším někteří z nich. João Ribeiro, že rozdíl mezi Portugalci a Sinhálci jsou přílišné na to, aby mohli spadat pod vládu téhož panovníka – „my jsme křesťany, oni pohany, my jsme bílí, oni zase černí“.⁴¹⁶

Zmiňovaný portugalský neúspěch dosáhnout vzájemného kulturně-etnického splývání portugalského a sinhálského elementu je možné doložit nejen vzájemnými ostrými slovními výpady, ale také naprostým nezdarem portugalského úsilí usídlit sinhálské rodiny v portugalských městech, pevnostech i v jejich okolí. Tento plán pocházel již z roku 1607, ale realizovat se začal až v roce 1625–1626 za působení Constantina de Sá de Noronha, a navíc s jistými změnami. Hlavní problém představoval fakt, že půda, jež měla být sinhálským kolonistům přidělena, byla jako lukrativní v držení portugalských *casados*, kteří se ji nemínili vzdát. Radnice v Kolambě, v níž *casados* zasedali, proto v roce 1615 navrhla, že portugalsští osadníci umožní žít těm sinhálským na části své půdy. Za to však žádala postoupení dalších pozemků. Indický guvernér Fernão de Albuquerque to však zamítl, poněvadž by z toho těžili především

⁴¹³ Tamtéž, s. 177–180.

⁴¹⁴ Tamtéž, s. 239–240.

⁴¹⁵ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 149.

⁴¹⁶ RIBEIRO, João: *The Historic Tragedy of the Island of Ceylon*, kniha III, kap. X, s. 264.

casados, kterým by se dostalo jak nové půdy, tak i svého druhu poddaných, byť osobně svobodných.⁴¹⁷

Věci se daly do pohybu teprve za agilního Constantina de Sá de Noronha, jenž se snažil vycházet Sinhálcům všemožně vstříc. Poté, co byla část portugalských pozemků v okolí Kolamby s královským souhlasem vyvlastněna, byli na ní usídleni první sinhálští kolonisté. Celkem se počítalo až s 10 000 lidmi, ale celkový výsledek byl nakonec mnohem skromnější – vznikly jen dvě opevněné osady (1626) v blízkosti Kolamby. Pro odpor portugalských osadníků se totiž patřičné změny nepodařilo uvést do praxe. I to málo, čeho bylo dosaženo, bylo navíc jen torzem původních královských záměrů. Obě zmiňované osady totiž byly obývány pouze domorodou populací, nikoliv současně i Portugalci, míšenci a indickými křesťany. Portugalská správa v Goi a v Kolambě se totiž obávala, aby případná další sinhálská rebelie, podobná té z let 1616–1620, nevedla k povraždění portugalských obyvatel, kteří raději zůstávali skryti za hradbami měst a kulturně i společensky tak byli odděleni od okolní sinhálské většiny. První z osad se nalézala v Peliyagodě, druhá pak zřejmě v Mulleriyawě. V té první v roce 1628 žilo pouhých 200 sinhálských křesťanských konvertitů.⁴¹⁸

Z velkolepého projektu tak po pouhých 20 letech nezbylo takřka nic. Nabízelo by se hledat vinu toliko na portugalské straně a jmenovat portugalskou tvrdost, krutost, netrpělivost, příliš širokou zájmovou sféru, zahrnující rozsáhlý prostor od východní Afriky až po Japonsko,⁴¹⁹ a v neposlední řadě také neochotu ke kompromisům. Portugalci se v obavě ze ztráty prestiže odmítali vzdát svého monopolu na obchod s Východem i jakékoliv tamější državy, spoléhajíc na podporu Španělska, tedy partnera, s nímž si v roce 1494 v Tordesillasu rozdělili sféry vlivu ve světě. Tato neústupnost vedla od 20. let 16. století k jejich sporům s Francouzi a od přelomu 16. a 17. století ke zdoluhavé a vyčerpávající válce s Nizozemci.

Současně Portugalci také nemínili přistoupit na mírové řešení sporu s králem říše Kandy, což je nepochybně důsledkem samotné povahy portugalské expanze, jež byla vedena příslušníky šlechty, pro něž byl boj jedním ze smyslů života a nejdůležitějším prostředkem seberealizace. Království Kandy se od konce 16. století pokusili pokořit

⁴¹⁷ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 78–79.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 79–80.

⁴¹⁹ Kronikář Ribeiro zpětně litoval toho, že se Portugalci nerozhodli podržet si pod kontrolou jen klíčové námořní uzly v Indickém oceánu, jak doporučoval Afonso de Albuquerque, a to Gou, Ormuz a Malakku. Srv. RIBEIRO, João: *The Historic Tragedy of the Island of Ceylon*, kniha III, kap. V, s. 220, 222, 238–245.

celkem čtyřikrát (1594, 1603, 1630 a 1638), avšak jejich invaze vždy skončila neúspěchem, byť ani jedna z portugalských porážek nebyla ani tak následkem sinhálského vojenského umu, jako spíše mistrného využití taktiky vyhýbání se boji a využívání znalosti krajiny. K sinhálským vítězstvím nepochybně přispělo, že Portugalci byli nuceni vést válku v hornatém a hustě zalesněném terénu plném strží a roklí a protkaném četnými řekami a říčkami, přes něž většinou nevedly žádné mosty a které se následkem prudkých monzunových dešťů mohly snadno rozvodnit. Pohyb a zásobování byly v takovýchto podmínkách nesmírně obtížné, ne-li nemožné, a Portugalci tam navíc ani nemohli využít své technologické a organizační převahy v podobě palných zbraní, ani o něco lepšího výcviku.⁴²⁰ Proto nelze přijmout tvrzení, dle kterého by byli ve svých výbojích na Šrí Lance úspěšnější, pokud by je zahájili již na počátku 16. století, kdy ještě Sinhálci nedisponovali prakticky žádnou palnou zbraní.⁴²¹

Stejně tak hrály roli i časté dezerce *lascarins*, o nichž již byla řeč výše a na jejichž podpoře byli Portugalci na Šrí Lance zcela závislí. Queirós k tomu výstižně napsal: „Každý chápe, že bez *lascarins* by válka na Cejlonu nemohla být vedena a ani bychom neudrželi to, co vlastníme“.⁴²² Značně egoistická politika řady indických guvernérů a místokráľů, kteří vzhledem k velmi krátkému funkčnímu období tří let nejevili přílišnou ochotu ztrácet čas nezáviděníhodným vojenským angažmá na Šrí Lance a raději se věnovali osobnímu obohacení, bezpochyby také sehrála svoji roli. Vždyť při vědomí obrovské vzdálenosti dělící Indii a Šrí Lanku od Lisabonu je naprosto zřejmé, že navzdory královským příkazům a nařízením o portugalské politice v Asii skutečně rozhodovali právě indiští guvernéri a místokráľové.⁴²³

Mnohdy až fanatické christianizační úsilí Portugalců, zahájené ve 40. letech 16. století a nerespektující dosavadní tradice a společenský vývoj, taktéž nutně vyvolávalo odpor, stejně jako neochota umožnit zformování domorodého kléru, na jehož vznik byl v rámci Orientu kladen důraz toliko v Japonsku, Číně a Indii, tedy v oblastech s vyspělou civilizací a obyvatelstvem světlejší pleti. Možnosti misionářů byly navíc

⁴²⁰ PERERA, C. Gaston: c. d., s. 3–16.

⁴²¹ PERERA, Simon Gregory: *A History of Ceylon for Schools: The Portuguese and the Dutch Periods 1505-1796*, Colombo 1932, s. 69.

⁴²² QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. III, kniha VI, kap. V, s. 1031.

⁴²³ Šrí Lanku navštívili pouze dva šéfové *Estado da Índia*, nejprve guvernér Afonso de Noronha a posléze místokráľ Constantino de Bragança. Cílem prvně jmenovaného však byly, kulantně řečeno, toliko partikulární finanční zájmy, zatímco ten druhý zase postrádal větší rozhodnost a vytrvalost, aby svůj vpád do říše Jápané dovedl roku 1560 do vítězného konce.

limitovány faktem, že většina z nich neovládala sinhálštinu ani tamilštinu. Jestliže zpočátku křesťanství díky oddělování náboženství od kastovního systému a také nesprávnému pochopení jeho exkluzivistického charakteru, jemuž se přičilo zařazení jeho Boha po bok ostatních v místním panteonu, pronikalo mezi šrílanskou populaci relativně snadno, brzy se dostavilo vystřízlivění. Zejména dospělí lidé nebyli dostatečně poučeni o věrouce, takže mnozí se stali jen povrchními křesťany a při nejbližší vhodné příležitosti se zase vrátili k tradiční víře svých předků.

Na druhou stranu je třeba poukázat na to, že vina na neúspěchu kolonizace neleží jen na bedrech Portugalců. Domorodá populace Šrí Lanky v sobě totiž našla obdivuhodnou sílu k odporu a odmítla přijmout roli podřízeného obyvatelstva, jehož kulturní projevy, navazující na starobylé kořeny, by dlouhá léta vazalství mohla nenapravitelným způsobem poškodit, ne-li zcela zadusit. Odvrhla však současně i možnost navázání plodné spolupráce se vzdáleným evropským etnikem, Portugalci, kteří z dlouhodobého hlediska nešířili ani tak oheň a válku, jako spíše rovnostářskou křesťanskou víru a ideu mísení ras a formování hybridních kultur, což se ukázalo být dějinným posláním jejich zámořského impéria. Portugalci potřebovali více času než pouhých 20 let, aby jejich smělý záměr mohl na Šrí Lance přinést očekávané ovoce a aby ztratilo platnost ono tvrzení Jerónima de Azevedo, že „křesťanství na tomto ostrově následuje zbraně“,⁴²⁴ i když cíleně tam násilím v žádném případě šířeno nebylo. Jako reálnou ukazují eventualitu změny dosavadního přístupu k domorodcům nařízení z Pombalovy éry, jakkoliv zprvu obtížně prosazovaná, zatímco možnost poklidného šíření křesťanství dokládá působení oratoriánů z Goy, které na ostrov v roce 1687 přivedl pokřtěný indický bráhmaň bl. José Vaz, nazývaný *Apoštol Cejlonu*. Oratoriáni až do roku 1834, kdy byly v Portugalsku zrušeny církevní řády, pečovali na Šrí Lance o zachování křesťanské katolické komunity, trpící pod tlakem nizozemského kalvinismu.

Takřka trvalý válečný stav poklidnému osídlování Šrí Lanky taktéž příliš nepřál. Ribeiro byl přesvědčen, že kolonizace ve velkém měřítku by kandyjského krále donutila k ústupkům,⁴²⁵ což ukazuje přinejmenším na to, že s oficiální královskou politikou ve vztahu ke Šrí Lance nebyli spokojeni ani současníci. Otázkou samozřejmě je, do jaké míry byla kolonizace při vědomí výše popsaných problémů realizovatelná. Přes vzájemnou souvislost mezi ní a úsilím o vojenské podmanění říše Kandy pokládám za

⁴²⁴ AHU, Cx. 3, 23. 4. 1614, f. 2.

⁴²⁵ RIBEIRO, João: *The Historic Tragedy of the Island of Ceylon*, kniha III, kap. VII, s. 248.

nutné jejich vzájemné oddělování, protože se jednalo o dvě odlišné koncepce. Pokud se totiž zcela oprostíme od válečných výprav, které vedly jen k porážkám a následným rebeliím, je možné říci, že změna povýšeneckého vystupování a koncentrace sil a zdrojů, čehož mohlo být nepochybně dosaženo, byť v delším časovém horizontu, mohly Portugalcům zaručeně přinést kolonizační úspěchy. Byla to otázka pouhého stanovení priorit jak Korunou v Lisabonu, tak indickým guvernérem či místokrálem v Goi.

Dokonce i nepříliš početná portugalská komunita měla, dle mého názoru, velmi dobré vyhlídky na vytvoření stabilní a životaschopné míšenecké populace na Šrí Lance, pokud by měla k dispozici delší mírové období. Jsem přitom přesvědčen, že to mohlo skutečně nastat, poněvadž ani jedna z válčících stran, tedy Portugalci ani říše Kandy, nebyla schopna získat rozhodující převahu nad svým soupeřem. Výsledkem byla rovnováha sil, se kterou by se dříve nebo později museli spokojit všichni, neboť dlouhotrvající válka příliš vyčerpává. Šanci na kolonizaci ostrova, jež se na přelomu 16. a 17. století jevila velmi nadějně, se však Portugalcům nepodařilo využít a po roce 1630–1638 pak s definitivní platností zmizela. Pozdější ospravedlňování se starobylými proroctvími,⁴²⁶ hledání viníka v Božím hněvu⁴²⁷ ani lkaní nad přílišnou preferencí obchodu před kultivací půdy již promarněnou šanci za změněné politické situace navrátit nemohly, i když někteří snílci si to odmítali připustit.⁴²⁸

Navzdory rozpačitému konci ambiciózního kolonizačního plánu zůstávají stopy portugalské éry na Šrí Lance dodnes patrné, i když už tam takřka žádní čistokrevní Portugalci nežijí. Ba co více, tyto stopy jsou silnější než ty nizozemské a britské, byť je třeba přiznat, že angličtina na ostrově v současnosti patří mezi oficiální jazyky. Nejedná se jen o příklady pevnostní architektury, mezi nimiž vyniká tvrz v Gále na jižním pobřeží, církevního stavitelství a nové konstrukční techniky. Hovoříme také o příkladech prolínání portugalského a sinhálského umění, jehož výsledkem jsou například zdobené prachovnice a přibory, slonovinové hřebeny a sošky světců nebo překrásné slonovinové skříňky vyrobené dle evropských modelů, ale vyzdobené v souladu se sinhálskou stylistikou a na základě sinhálského uměleckého vkusu.⁴²⁹ Připomenutí zaslouží i řada prvků duchovní kultury. Jedním z nich je druh taneční

⁴²⁶ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha IV, kap. XIX, s. 746–747.

⁴²⁷ RIBEIRO, João: *The Historic Tragedy of the Island of Ceylon*, kniha III, kap. I, s. 219.

⁴²⁸ FLORES, Jorge Manuel: *Hum curto historia de Ceylan*, s. 99–100.

⁴²⁹ DIAS, Pedro: *Os Portugueses no Ceilão*, in: *História da Arte Portuguesa no Mundo (1415–1822). O Espaço do Índico*, Lisboa 1999, s. 352–353.

hudby *baila*, jenž vznikl smísením portugalských, afrických a šrílanských tradic. Dalším prvkem je divadlo, které se konstituovalo pod portugalským vlivem. Hovoří se také o portugalském importu umění paličkování krajek. Portugalský vliv se projevil i ve stravování, neboť právě na portugalských lodích se na Šrí Lanku dostaly některé americké plodiny, jako jsou maniok (kasava), ananas, guava, tabák nebo chilli papričky, které jsou dnes jedním u charakteristických znaků tamější kuchyně. Tradiční struktura šrílanského zemědělství však přesto zůstala nezměněna.

Zřejmě nejvýraznějším dokladem portugalského působení na Šrí Lance jsou luso-sinhálská eurasijská komunita, kreolizovaná portugalština, kterou její příslušníci (byť stále méně a méně) používají, a křesťanské náboženství,⁴³⁰ jež (nejen oni) vyznávají. Portugalsko-sinhálští míšenci (*topazes*, za nizozemského působení *burghers*, eventuálně *mardijkers*) si udrželi svoji identitu i v době nizozemské a britské vlády, avšak byli vytlačeni na okraj společnosti, která začínala hovořit anglicky, a tak je tomu doposud. Zachovali si svoji identitu i proto, že uplatňují endogamní manželství a zaměstnání si předávají z otce na syna. Dodnes přežívají v okolí měst Batticaloa a Tirikunámalé, a to v počtu zhruba 40 000 osob (tj. 0,26 % populace), což je méně než v minulosti, protože značná část jich emigrovala do Austrálie. Jejich jazyk, kreolizovaná varianta portugalštiny, fungovala od 16. století až do poloviny 19. století na ostrově jako jakási *lingua franca*, a to díky rozsáhlé síti farních škol a kolejí řízených církevními řády. V současnosti však nemá oficiální psanou formu a pod tlakem angličtiny pomalu skomírá a mizí. Dnes je používána již jen 100 rodinami evropského a 80 rodinami afrického původu.⁴³¹

Portugalština nicméně zanechala v sinhálském i tamilském jazyce silný otisk – sinhálštině poskytla asi 1000 slov označujících náboženské termíny, požívatinu, oblečení a vybavení domácnosti, stejně jako výrazy z tiskařství, architektury a vojenství, tedy z oblastí, v nichž měli Portugalci největší vliv.⁴³² Řadu předmětů, které jsou označovány termínem přejatým z portugalštiny, se dostala na Šrí Lanku právě na portugalských lodích. Jedná se o inkoust, papír, chléb, suchary atp. Portugalský odkaz

⁴³⁰ V současnosti se podíl křesťanů na Šrí Lance pohybuje okolo 7,4 až 8%, z čehož 82 % tvoří římskí katolíci. Jejich počet dosahuje asi 1 miliónu.

⁴³¹ JAYASURIYA, Shihan de Silva: *The Portuguese Cultural Imprint on Sri Lanka*, in: *Lusotopie*, 2000, s. 253–259.

⁴³² PETER, W. L. A. Don: c. d., s. 40–49.

na Šrí Lance dokumentují i křestní jména a příjmení portugalského původu, která již v současnosti nenesí jen portugalští potomci, ale i ostatní Sinhálci.⁴³³

⁴³³ Tamtéž, s. 51–56.

5. VÝSLEDKY KOLONIZAČNÍHO ÚSILÍ V PORTUGALSKÉ ZÁMOŘSKÉ ŘÍŠI

V této kapitole se pokusím porovnat výsledky, jakých Portugalci dosáhli při svém pokusu o kolonizaci Šrí Lanky, s výsledky kolonizačních aktivit v dalších částech jejich impéria. Primárně budu využívat ke srovnání údajů z 1. poloviny 17. století, tedy z té epochy, ve které jsou k dispozici nejpresnější a nejúplnější čísla pro Šrí Lanku. Srovnání podrobíme i přístupům, jaké Portugalci zvolili v jednotlivých teritoriích. Věnovat se budeme všem oblastem, které se Portugalci pokusili osídlit. Jmenovitě jde o Brazílii, atlantské ostrovy Madeiru, Azory, Kapverdy a ostrov sv. Tomáše s Princovým ostrovem, Angolu, Mosambik, tzv. Severní provincii (*Província do Norte*) v severozápadní Indii a okolí Goy. Pomineme regiony, kde se o kolonizaci uvažovalo, ale nakonec k ní nedošlo, jako je Zlaté pobřeží v dnešní Ghaně, stejně jako ta území, kde se Portugalci usadili, ale jen proto, aby se tam věnovali toliko obchodu.

Je nasnadě, že zahájení kolonizace musela předcházet územní expanze, o níž bylo obsáhle pojednáno již dříve. Proto se zde vyhnu podrobnějšímu popisu prosazení portugalské moci v té které oblasti a zaměřím se výlučně na kolonizační otázku. Celkově lze říci, že k osídlování se Portugalci uchýlovali převážně tam, kde našli neobydlené nebo jen řídky obydlené území, jehož populace jim z obchodního hlediska neměla příliš co nabídnout. Tak tomu bylo na atlantských ostrovech a v Brazílii. V Angole byly první pokusy spojeny s vírou v existenci bohatých stříbrných dolů. V Mosambiku se celý proces odvíjel samovolně, nezávisle na nařízeních Koruny, přičemž impuls k němu dalo opět pátrání po nalezištích stříbra. V severozápadní Indii bylo využito stávajícího systému exploatace půdy. Specifickým příkladem je i Goa, centrum *Estado da Índia*, kde si Portugalci obsazením zázemí hodlali zajistit dostatek potravin a také dostatečně zabezpečit obranu města.

Osídlování nebylo tím, oč by Portugalci v zámoří primárně usilovali. Jejich cíle směřovaly především k dosažení ekonomického zisku. Portugalská říše tak byla více než čímkoliv jiným zejména námořním obchodním impériem. Christianizační úsilí a výlučnost portugalského národa, stejně jako papežské buly ospravedlňovaly expanzi ideologicky. Ony zmiňované buly ji navíc spolu s dohodami, uzavřenými se sousední Kastilií, právně podpíraly. Osídlení mohlo zabránit, aby se z těchto dohod staly v budoucnu jen pouhé cáry papíru. Reálná přítomnost totiž vždy fungovala jako pádný

argument, proti kterému nemohl nikdo nic namítat. Kromě toho se osady mohly stát rezervoárem lidských sil, jež Portugalsko, země se slabou populační základnou, postrádalo. Při vědomí nezměrné diferencovanosti portugalské zámořské politiky a heterogenního charakteru portugalské říše s mnoha autonomními centry by však bylo bláhové předpokládat, že by byl na portugalském dvoře vypracován nějaký jednotný a dlouhodobě platný kolonizační projekt. Samotná rozlehlost portugalského impéria to činila prakticky nemožným. Naopak, portugalské králové neváhali experimentovat hned s několika modely, jejichž konečný úspěch závisel jak na místních podmínkách, tak na reakci domorodého obyvatelstva. Každá oblast vyžadovala specifický a individuální přístup.⁴³⁴

Kolonizace jakéhokoliv území potřebovala nezbytný počáteční impuls v podobě emigrace dostatečného množství osadníků z mateřské země. Ti hledali příznivé podmínky ke svému usídlení. Portugalskému pronikání do vnitrozemí napomáhala především přítomnost vodních toků, jako byla v Brazílii řeka sv. Františka, v Angole řeka Kwanza a v Mosambiku tok Zambezi. Vedle toho hrálo roli místní klima a epidemiologická situace. Zejména tropické oblasti Afriky a Asie trpěly častým výskytem malárie a žluté zimnice, jejichž příčiny Evropané až do 19. století neznali, a proto se jim ani nedovedli účinně bránit. Po vzniku osad bylo důležité k zajištění jejich stability, aby mezi sebou navzájem udržovaly pravidelné kontakty. Portugalské državy se však nalézaly ve značných vzdálenostech od sebe a komunikace mezi nimi byla ještě dále ztěžována sezónními změnami pasátových či monzunových větrů, které měly v éře plachetních lodí na dopravu zcela zásadní vliv. Výsledkem pak bylo, že některé osady se na omezenou dobu ocitly doslova v izolaci. To strukturu portugalské říše činilo nesmírně zranitelnou, zvláště když si uvědomíme, že se jednalo o převážně námořní impérium. Masivnější kolonizace mohla tento problém alespoň částečně vyřešit, protože vytvářela politicky a socio-ekonomicky autonomní jednotky, schopné podpořit říši zevnitř.⁴³⁵

Nyní se zaměřím na jednotlivé oblasti portugalského zájmu a zkusím zhodnotit, jak v nich byli Portugalci úspěšní. Atlantská souostroví Madeira a Azory se stala prvním cílem portugalských kolonizačních tužeb. Jde o ostrovy sopečného původu, takže

⁴³⁴ RUSSELL-WOOD, A. J. R.: *Patterns of settlement in the Portuguese empire 1400–1800*, in: BETHENCOURT, Francisco; CURTO, Diogo Ramada (org.): *Portuguese oceanic expansion 1400–1800*, New York 2007, s. 163–165.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 167–170.

nesmírně úrodné, a proto se mohly stát skutečnou obilnicí evropského Portugalska, jehož zemědělská půda vzhledem ke kopcovitému terénu a vyprahlým zónám nikdy nepůsobila lákavě. Po vykácení značné části vavřínového pralesa (*laurisilva*) se Madeira změnila v přitažlivou obdobu v rozumné vzdálenosti ležícího Portugalska s celoročně příznivým klimatem a současně dostatkem vlhkosti. To svědčilo cukrové třtině, která se na Madeiře prosadila poprvé v atlantském prostoru vůbec a jež v 60. letech 15. století nahradila pšenici. Hospodářský rozvoj byl základem demografického nárůstu na ostrově, který se dočasně zastavil kolem roku 1600 následkem odchodu části osadníků a hospodářského přerodu, kteréžto jevy byly zahájeny zhruba v polovině 16. století. Během onoho procesu přeměny se dominantní plodinou stávala namísto cukrové třtiny vinná réva.⁴³⁶ V 1. polovině 17. století se počet obyvatel ostrova pohyboval mezi 25 000 a 30 000 lidmi.⁴³⁷

Azorské ostrovy nejsou tak teplé jako Madeira, a proto nejen tolik nepřitahovaly kolonisty, ale ani se tam příliš nevedlo cukrové třtině. Archipelag tak vynikl spíše pěstováním pšenice, chovem dobytka a produkcí přírodních barviv (zejména modré barvivo poskytující boryt barvířský). Přítomnost barviv nepochybně lákala vlámské osadníky, v jejichž vlasti tehdy vzkvétala řemeslná výroba látek i jejich barvení. Vlámové se usadili na ostrovech Faial, Terceira, Pico a São Jorge v takovém počtu, že ještě koncem 16. století zcela nesplynuli s okolním portugalským prostředím.⁴³⁸ Díky nim i dalším zahraničním kolonistům dosáhl počet obyvatel ostrovů počátkem 17. století okolo 65 000.⁴³⁹

Naskýtá se zde otázka, zda Portugalci mohli využít zkušeností z Madeiry a Azorských ostrovů při svém postupu na Šrí Lance. Při nedostatku vlastních kolonistů se nabízelo hledat je jinde v Evropě. Portugalci by možná mohli sáhnout opět po Vlámeh, jejichž vlast byla zpustošena válkami mezi Španěly a nizozemskými rebely. Celá situace mohla být usnadněna faktem, že Portugalsko se mezi lety 1580–1640 nalézalo v personální unii se Španělskem, jemuž správa Flander náležela. Avšak na počátku 17.

⁴³⁶ DISNEY, Anthony R.: *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, sv. 2: *The Portuguese Empire*, s. 87–91.

⁴³⁷ RODRIGUES, Teresa: *Portugal nos séculos XVI e XVII. Vicissitudes da dinâmica geográfica*, s. 101, dostupné na <http://www.cepese.pt/portal/investigacao/working-papers/populacao-e-prospectiva/portugal-nos-seculos-xvi-e-xvii.-vicissitudes-da-dinamica-demografica/Portugal-nos-seculos-XVI-e-XVII-Vicissitudes-da.pdf>.

⁴³⁸ NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 43.

⁴³⁹ MENDONÇA, Luís: *História dos Açores. Visão Geral*, Ponta Delgada 1996, s. 33.

století se portugalská expanze profilovala již jako výrazně národní podnik. Tím byla sice do značné míry již expedice proti Ceutě z roku 1415, ale mimo vojensko-politickou rovinu se tehdy na ostrou profilaci ještě nekladl takový důraz. Vždyť portugalská zámořská říše se uzavřela cizincům teprve v letech 1591–1605 jako důsledek zapojení Portugalska do evropských konfliktů v rámci iberské unie.

Využití na Šrí Lance přinejmenším systémem dědičných kapitanátů v čele s *donatários*, tedy soukromníků, kterým správu a exploataci země postoupil do dědičné držby král, aby se tak zbavil zbytečných nákladů, se nepochybně dalo. V roce 1530 to koneckonců bylo navrhováno.⁴⁴⁰ Vždyť kolonizace na principu dědičných kapitanátů slavila úspěchy na atlantských ostrovech a do jisté míry i v Brazílii. Využita byla i v Angole, jejíž část byla prohlášena kapitanátem v roce 1571, a roku 1606 také v Sieře Leone. V průběhu 17. století vznikaly stále nové kapitanáty i v Brazílii, byť již pod centrálním dohledem Koruny. Je si však třeba uvědomit, že na přelomu 16. a 17. století usilovali španělští Habsburkové, sedící současně na portugalském trůně, o co nejefektivnější centralizaci moci. Tento systém nikterak nesouzněl s ideou silné královské moci, vykonávané skrze přímé zástupce Koruny, a proto se k němu panovníci uchýlovali jen tehdy, když bylo potřeba položit základy koloniálního panství v dosud netknutém regionu. To rozhodně nebyl případ Šrí Lanky. Navíc je nutné mít na paměti pravděpodobnou řevnivost a neochotu ke spolupráci mezi jednotlivými kapitány, která je známa z Brazílie.

Nelze však říci, že by naznačené potíže měly pro portugalskou kolonizaci Brazílie nějaké fatální důsledky. Vždyť v době existence autonomních kapitanátů (1534–1549) byly položeny základy portugalské kolonizace a ta byla plantážním charakterem svého hospodářství pevně napojena na mezinárodní trh, díky čemuž byla držba území pro Portugalsko pevně zajištěna a slibovala do budoucna značné zisky.⁴⁴¹ Portugalský element postupně v Brazílii zapustil kořeny do té míry, že i kdyby se Nizozemcům v 1. polovině 17. století podařilo zachytit se v Brazílii trvaleji a ne jen v letech 1630–1654, s největší pravděpodobností by stejně vládli toliko populaci většinově portugalského původu. K výraznější nizozemské kolonizaci totiž v rámci expanze Nizozemské republiky došlo jen v Kapsku, kde se navíc nejednalo o výsledek

⁴⁴⁰ FLORES, Jorge Manuel: *Olhos do Rei. Desenhos e descrições portuguesas da ilha de Ceilão (1624, 1638)*, s. 18.

⁴⁴¹ NIZZA DA SILVA, Maria Beatriz; JOHNSON, Harald: c. d., s. 135.

oficiální politiky, a v povodí řek Hudson, Connecticut a Delaware, kde mohlo Nové Nizozemí těžit z podobnosti tamějšího a evropského klimatu.

V polovině 16. století se stále jasněji ukazovalo, že budoucností Brazílie bude cukrová třtina, jež se pěstovala hlavně v Pernambuku a Bahii na severovýchodě. Založení cukrových plantáží však vyžadovalo relativně vysoký počáteční kapitál na nákup strojů, měděných kotlů, dobytka a otroků, což si nemohl dovolit každý. Navíc se sklízí až po 18 měsících. Brazílie však především lákala ty méně majetné, kteří se tam věnovali kultivaci tabáku, jenž rodí již po necelém roce, nebo chovu dobytka. Země jim nabízela dostatek kvalitní půdy, což spolu s příznivým podnebím a relativní blízkostí od Portugalska stačilo k prudkému nárůstu počtu osadníků. Mezi nimi bychom našli i mnoho nových křesťanů, tj. pokřtěných židů, neboť tam nikdy nebyl založen inkviziční tribunál a země zažívala jen dočasné návštěvy inkvizičních vizitátorů.⁴⁴² O těchto pozitivěch již byla řeč, když jsme rozebírali, proč většina portugalských vystěhovalců mířila kolem roku 1600 místo na Šrí Lanku do Brazílie. Nepřekvapí proto, že počet bělošských obyvatel země rostl vsledkem mimořádnou rychlostí – z 25 000 roku 1583–1584, přes 30 000 v roce 1600 po 50 000 v polovině 17. století.⁴⁴³ Představovali necelých 50 % populace a mísili se s autochtonním indiánským obyvatelstvem i černými otroky, dodávanými ze středozápadní a jihozápadní Afriky. Výsledkem tohoto vzájemného prolínání byl zcela nový národ.

Brazílie se na přelomu 16. a 17. století stala největším světovým producentem cukru a její význam byl enormní. Tedy přinejmenším pro portugalskou část iberského impéria, poněvadž španělský král disponoval celou řadou jiných zdrojů příjmů. Její důležitost spočívala v rozvinutí silné místní produkční ekonomiky založené na zemědělství, chovu dobytka a rozvoji řemesel, na čemž se aktivně podíleli Portugalci. Bylo to vlastně jediné rozumné řešení v situaci, kdy nebylo možné navázat standardní obchodní kontakty nebo toliko jejich prostřednictvím uhájít na tak rozlehlém území portugalské zájmy. Na Šrí Lance však Portugalce zajímal především obchod, který byl méně náročnou, i když z dlouhodobého hlediska riskantnější činností, poněvadž záviselnavývoji mocenské situace na hladinách moří. V Indickém oceánu obchodní cesty fungovaly po celá staletí, takže bylo velmi snadné je využít. Navíc Šrí Lanka byla

⁴⁴² DISNEY, Anthony R.: *A History of Portugal and the Portuguese Empire*, sv. 2: *The Portuguese Empire*, s. 235–244.

⁴⁴³ BOXER, C. R.: *O Império Colonial Português*, s. 127; RUSSELL-WOOD, A. J. R.: *Um Mundo em Movimento. Os Portugueses na África, Ásia e América (1415–1808)*, s. 97.

relativně hustě zalidněna, což bránilo převzetí jakékoliv kolonizačního modelu z Brazílie, a to s výjimkou značně vágní tužby vyhlížející vytvoření jakési „druhé Brazílie“, tedy podobně prosperující osady založené na úspěšné kolonizaci a kultivaci půdy.

Brazílie nepřestávala ohromovat a inspirovat. Zmíněnou tužbu tak nalzáme i v Angole, kde ji pozorujeme od roku 1575, kdy *donatário* Paulo Dias de Novais začal s kolonizací regionu – zčásti jako kapitanátu, zčásti jako královské kolonie. Na základě královského nařízení z roku 1571 měl Dias do 6 let od spuštění kotvy na angolském pobřeží zajistit příchod přinejmenším 100 rodin kolonistů.⁴⁴⁴ Pokud by neuspěl, měl jeho kapitanát připadnout zpět Koruně, k čemuž roku 1589 po Diasově smrti skutečně došlo, byť spíše jako projev habsburského centralismu. Počátkem 20. let 17. století obývalo Angolu již celkem 400 bělošských rodin, ale ve skutečnosti se jednalo jen o rodiny osadníků ze dvou přístavních měst – Luandy a Benguely. Ti se navíc věnovali převážně obchodu s otroky, neboť zemědělství se vzhledem k nevalné kvalitě půdy a suchému klimatu jevilo jako nepříliš efektivní. Do 60. let 17. století se počet zmiňovaných rodin snížil na 326,⁴⁴⁵ a to jako následek dlouhodobých portugalských střetů s nizozemským soupeřem a jeho černošskými spojenci, mezi nimiž vynikala matambská královna Žinga. Tehdy již Portugalci na velkorysé osídlování Angoly rezignovali, protože země se stala ekonomicky propojenou s Brazílií a jejím jediným úkolem bylo zajistit dodávky dostatečného množství otroků do brazilských přístavů. Stala se *černou matkou* Brazílie.⁴⁴⁶

Pokud budeme jako rodinu uvažovat v průměru tři osoby, dostaneme se ze 400 rodin na asi 1200 kolonistů, což činí Angolu ve 20. letech 17. století zalidněnou více portugalskými osadníky, než byla Šrí Lanka, kde bychom ve 30. letech 17. století našli necelých 800 lidí. Zdá se to poněkud paradoxní, když si uvědomíme, že Šrí Lanka byla z objektivního hlediska mnohem příznivějším místem k životu. Navíc africké osady Portugalska byly obecně zalidněny ještě řídkěji než ty asijské. Přijatelným vysvětlením je, že Angola ležela přece jen ve snáze dosažitelné vzdálenosti od Portugalska. Snadné zisky plynoucí z obchodu s otroky pak jistě také sehrály svoji roli. Obchodování s nimi

⁴⁴⁴ NEWITT, Malyn: *The Portuguese in West Africa 1415–1670. A documentary history*, s. 123–135.

⁴⁴⁵ RUSSELL-WOOD, A. J. R.: *Um Mundo em Movimento. Os Portugueses na África, Ásia e América (1415–1808)*, s. 96.

⁴⁴⁶ ALENCASTRO, Luís Felipe de: *O trato dos viventes: formação do Brasil no Atlântico Sul, séculos XVI e XVII*, São Paulo 2008, s. 34.

se věnovali dokonce i duchovní. Do vyvrácení mýtu o existenci Stříbrné hory v Cambambe Angola lákala i takto. Je nade vše pochybnost, že vidina nalezení ložisek drahých kovů působila mnohem mocněji než možnost obchodu se skořicí či hospodaření na klimaticky příznivější Šrí Lance.

Pokud by Šrí Lanka neležela tak daleko, a navíc mimo trasu *Carreiry da Índia*, jež spojovala Lisabon s Indií, lze předpokládat, že portugalská kolonizace by na ní dosáhla mnohem výraznějších úspěchů. Na Kapverdách, ostrově sv. Tomáše a Princově ostrově totiž portugalské aktivity postupem času vedly ke zformování zcela nových etnik a později i národů, podobně jako v Brazílii. Pochopitelně to bylo umožněno faktem, že všechny zmíněné ostrovy byly v době prvního kontaktu s portugalskými mořeplavci neobydlené a tedy připravené přijmout návštěvníky podle jejich vkusu, ale současně Portugalce svým nepříznivým podnebím nikterak nelákaly. Nepřekvapí proto, že aridní Kapverdy a naopak příliš vlhký a horký ostrov sv. Tomáše a Princův ostrov jako první portugalské osadníky přijaly nikoliv spořádané kolonisty, nýbrž dobrodruhy a *degradados*, tedy kriminálníky a židy. Jejich smísením s importovaným černošským obyvatelstvem ze západní Afriky byl umožněn vznik zcela specifických mulatských společností. Jejich příslušníci se jazykově, nábožensky a kulturně zařadili do portugalského civilizačního okruhu, ale svoji fyziognomií byli a dodnes jsou k nerozeznání od obyvatelstva subsaharské Afriky.

Počátek portugalského osídlení na Kapverdách se datuje do třetí čtvrtiny 15. století a soustředil se výlučně na ostrovy Santiago (1462) a Fogo (1470). Později přibyly ještě Santo Antão (1548, definitivně v 17. století) a Brava (1573). Na některých dalších žil od 16. století jen zdivočelý dobytek, případně *degradados* a uprchlí černí otroci. Kapverdy byly nahlíženy jako nehostinné místo kdesi v Atlantiku, kam dobrovolně odcházel jen málokdo. Proto nepřekvapí, že k roku 1582 je zmiňováno jen 100 bílých osadníků.⁴⁴⁷ O několik desítek let později zůstávalo toto číslo obdobné. Naproti tomu počet černochoů a mulatů se pohyboval mezi 13 000 a 15 000, kterážto drtivá dominance jim v roce 1546 otevřela dveře do místní radnice, avšak jen tehdy, když byli osobně svobodní a křesťanského vyznání.⁴⁴⁸ Přesto to bylo v kontextu

⁴⁴⁷ RUSSELL-WOOD, A. J. R.: *Um Mundo em Movimento. Os Portugueses na África, Ásia e América (1415–1808)*, s. 96.

⁴⁴⁸ KLÍMA, Jan: *Kapverdské ostrovy: historie a georeliéf*, Hradec Králové 2003, s. 24, 29–31.

portugalské zámořské říše něco naprosto nezvyklého, vynuceného toliko místními okolnostmi.

Podobný vývoj můžeme sledovat i na ostrově sv. Tomáše, kolonizovaném od roku 1486–1487, kde se mulati domohli rovnoprávného postavení s bělochy již v roce 1520. V roce 1546 byla tato převratná změna potvrzena. Vysoký počet černých otroků, kteří na ostrově pracovali na plantážích cukrové třtiny, nebo byli expedováni do dalších destinací, představovali značně destabilizující prvek. Mnohým z nich se podařilo uprchnout (*angolares*), usadili se v odlehlé části ostrova a v letech 1574–1575 a 1595 vyvolali dvě velká protiportugalská povstání.⁴⁴⁹ Bělochů bychom tam našli vskutku poskrovnu, protože se zhusta stávali obětí tropických nemocí. Ty fungovaly jako spolehlivější obrana než děla, protože nizozemský útok na ostrov v roce 1599 ztroskotal právě proto, že většina útočníků podlehla horečnatým onemocněním, a to včetně kapitána Pietra van der Does.⁴⁵⁰ Počet civilního bělošského obyvatelstva v celém Guinejském zálivu v průběhu 16. století nepřekročil 200 lidí!⁴⁵¹

Pokud by Portugalci umožnili širší spoluúčast Sinhálců a Tamilů na správě Šrí Lanky, nepochybně by tím otupili ostří jejich nespokojenosti. K tomu však nebyly místní podmínky příznivé. Ačkoliv se tam neustále nedostávalo portugalských vojáků, běloši obecně k dispozici byli, takže se téměř nikdy nestalo, že by zhruba po roce 1615 bylo potřeba ty nejvyšší posty obsazovat byť jen míšenci, natož domorodci. Teprve v letech 1655–1658 byl všeobecný nedostatek lidských zdrojů pod nizozemským tlakem tak akutní, že bylo vrchní velení obranných vojenských operací svěřeno Gasparovi Figueiredovi de Serpa, jenž byl po matce Sinhálcem.⁴⁵² Do té doby veleli Sinhálci nebo portugalsko-sinhálští míšenci jen pomocným oddílům *lascarins*.

V povodí řeky Zambezi naproti tomu portugalskému osídlení naprosto dominovali míšenci, konkrétně ti afro-portugalští. Je to nasnadě, protože bílým ženám se do nitra subsaaharské Afriky příliš nechtělo. Mulatům se ve východní Africe říkalo *muzungos*,⁴⁵³ kterýžto termín původně označoval bělochy, ale vzhledem k jejich

⁴⁴⁹ FLORES, Jorge Manuel; NEVES, Carlos Agostinho das; MATOS, Artur Teodoro: c. d., s. 100–104.

⁴⁵⁰ RATELBAND, Klaas: *Os Holandeses no Brasil e na Costa Africana: Angola, Kongo e São Tomé (1600–1650)*, Lisboa 2003, s. 48.

⁴⁵¹ RUSSELL-WOOD, A. J. R.: *Um Mundo em Movimento. Os Portugueses na África, Ásia e América (1415–1808)*, s. 96.

⁴⁵² SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Jaffnapatam 1543–1658: The Portuguese in Jaffna*, s. 39.

⁴⁵³ Ze svahilského *mzunzu*, tedy bílý muž.

sporadickému výskytu došlo k významovému posunu. Nejednalo se přitom výhradně o afro-portugalské míšence, ale také o míšence Bantuů s christianizovanými Indy z Goy. To nepřekvapuje, poněvadž Indové udržovali s východní Afrikou staleté obchodní kontakty. Míšenci často působili na postech královských úředníků v Seně a Tete, dvou nejvýznamnějších portugalských osadách ležících na horním toku Zambezi, které vznikly mezi lety 1531–1535. Podléhali vrchnímu kapitánovi Mosambiku, ale ten sídlil příliš daleko na to, aby nad nimi mohl uplatňovat reálnou moc. Ti si proto postupem času vybudovali rozsáhlé domény (*prazos*), jejichž držbu jim za vojenské či obchodní služby schválil vládce říše Monomotapa (Mwene Mutapa), tedy jakési konfederace šonských Karangů – tzv. monomotapa.⁴⁵⁴

Prazos začaly vznikat již po roce 1541, ale ve větší míře teprve poté, co v údolí Zambezi vzrostl portugalský vliv, k čemuž došlo po vojenských výpravách z let 1569–1575, pátrajících po zlatých a stříbrných dolech. Údolí řeky bylo obydleno etnikem Tongů, kteří spadali pod kontrolu monomotapy. *Prazos* se však objevovaly i na zimbabwské náhorní pošině, tedy přímo na území Karangů. Jejich šéfové (*prazeiros*) vystupovali na úrovni černošských náčelníků (nižší *fumos*, vyšší *mambos*) a jejich území byly pokádány za běžné náčelnické domény v rámci konfederace Karangů. Mezi nimi a černošskými náčelníky bylo skutečně jen málo rozdílů. Barvou pleti i svými zvyky totiž zcela splynuli s africkým prostředím, od kterého se odlišovali jen svým portugalským jménem a křesťanským náboženstvím.⁴⁵⁵ Jací nezvyklí Portugalci! A přitom právě díky nim se mosambické vnitrozemí stalo vedle Nizozemci kolonizovaného Kapska jediným africkým teritoriem, který Evropané osídlili do konce 18. století. *Prazos* také Portugalsku umožnily udržet si kontrolu nad Mosambikem až do 20. století.

Portugalský král navzdory neúspěchu svých expedic z přelomu 60. a 70. let 16. století nepřestával toužit po dolech na drahé kovy ležící na území konfederace Karangů. V roce 1607 byl monomotapa Gatsi Lucere, tísněný ze severu Maravy, donucen k formálnímu odevzdání veškerých na území svého státu portugalské Koruně. Jednalo se o naleziště zlata, mědi, železa, olovo a cínu. Roku 1629 byl претенdent trůnu v říši Monomotapa Mavura II. dokonce pokřtěn jako Filipe a v roce 1631 byl s portugalskou

⁴⁵⁴ NEWITT, Malyn: *História de Moçambique*, s. 122–123.

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 203–204, 209, 212–213.

podporou dosazen na panovnický stolec jako vazal portugalského krále.⁴⁵⁶ Ten se mezitím rozhodl vyřešit otázku *prazos*, které z jeho pohledu existovaly nelegálně. Mezi lety 1625–1629 je oficiálně uznal, ale pouze ty, které se nacházely v údolí řeky Zambezi a věnovaly se tam obchodu se slonovinou a zemědělství. *Prazeiros* ze zimbabwské náhorní plošiny se soustředili na těžbu zlata a obchod s ním, což král odmítal akceptovat.⁴⁵⁷ Celá tato oblast byla nakonec v letech 1692–1695 ztracena následkem invaze klanu Rozvi, příbuzného Karangů.

Celkem se ustavilo několik desítek *prazos*, které byly za určitý poplatek (*foro*) Korunou pronajaty jednotlivým vlastníkům na dobu „tří životů“ (tj. generací).⁴⁵⁸ *Prazeiros* měli v případě potřeby poskytnout státu vojenskou podporu, i když jinak vystupovali spíše jako soukromé osoby a nikoliv státní úředníci. Po uplynutí zmíněné lhůty se jejich úděly měly vrátit králi, jenž měl rozhodnout o jejich dalším pronájmu. Mohly se stejně tak navrátit rodině původního vlastníka jako připadnout někomu jinému. Přihlíželo se přitom k dědickým právům, avšak v matrilineární linii, a to zřejmě pod africkým vlivem, nebo ve snaze přimět dědičky ke sňatkům s Portugalci narozenými v Evropě a zamezit tak úplnému vymizení bělošského prvku. *Prazos* akcentovaly převážně obchodní aktivity, zatímco zemědělství bylo pouze doplňkovou činností. K žádné skutečné kolonizaci mosambického vnitrozemí tak prakticky nedocházelo.⁴⁵⁹

Král se to pokusil změnit a roku 1635 nařídil vyslat do povodí řeky Zambezi 200 portugalských rodin, celkem 400 lidí, kteří se tam měli usadit. Do nevyhnutelně se afrikanizující společnosti měli tito lidé vnést bělošský prvek.⁴⁶⁰ Nikdy k tomu však nedošlo, protože v právě probíhajícím globálním konfliktu s Nizozemskou republikou nebylo radno příliš tříštit síly. *Prazeirům* navíc nadmíru vyhovoval stávající stav věcí, v němž si užívali značné autonomie, takže se proti královskému záměru postavili. Je možné, že dokonce skrývali stříbrné doly na svém území, aby zabránili vzrůstu zájmu Koruny o východní Afriku. Král pro ně představoval toliko zdroj legitimacy jejich moci.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 89–91.

⁴⁵⁷ Tamtéž, s. 206–207.

⁴⁵⁸ Port. výraz *prazo* znamená doba či lhůta. Odtud název pro popisovaný typ osídlení.

⁴⁵⁹ NEWITT, Malyn: *História de Moçambique*, s. 208–209, 211–212.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 207.

Počet portugalských kolonistů ve východní Africe tak byl nevelký – ve 30. letech 17. století se pohyboval jen okolo necelých 200 osob.⁴⁶¹

Podobný systém jako v Mosambiku bychom našli i v tzv. Severní provincii (*Província do Norte*), jež se rozkládala mezi městy Damão a Chaul v severozápadní Indii a jejímž centrem bylo pevnostní město Bassein. Portugalský král se jím inspiroval jak při formulaci svého kolonizačního projektu na Šrí Lance, jak již bylo zmíněno výše, tak zřejmě i v případě východní Afriky. Mezi oběma regiony existoval jeden podstatný rozdíl – zatímco v Mosambiku byla v rámci emfyteuze pronajímána přímo půda, konkrétně půda ležící ladem (*sesmarias*), v Indii i na Šrí Lance se jednalo pouze o pronájem výnosů z této půdy (*iqtas*). Vlastníci drželi příslušnou koncesi opět po dobu „tří životů“ (tj. generací), během jejíhož trvání byli povinni odvádět králi jako nájem část svých výnosů (*foro*) a přispěchat mu v případě nutnosti s vojenským oddílem, vybaveným koňmi a palnými zbraněmi, na pomoc. Úděly se dědily v mužské linii, po roce 1626 pak v ženské.⁴⁶²

První *prazos da Índia* (též *prazos do Norte*), jež navazovaly na dosavadní indomuslimský systém z časů Dillíského sultanátu, začaly být udělovány v roce 1546, a to portugalským šlechticům či pokřtěným Indům z Goy za jejich zásluhy vůči Koruně. Rozkládaly se do vzdálenosti zhruba 40 km směrem do vnitrozemí. V regionu postupně vykristalizovala jakási portugalská pozemková šlechta, z jejichž hospodářských aktivit plynuly Koruně stabilní příjmy, zatímco v námořním obchodě její vliv pozvolna slábl. Tento kolonizační model lze označit za zdařilou syntézu portugalského středověkého práva a indických tradic, který byl v rámci archaické struktury portugalské říše poměrně pokrokový. Právě proto jej portugalský král hodlal využít i na Šrí Lance, avšak jak jsme měli možnost vidět výše, jeho aplikace se tam příliš nezdařila. Co se týče početního vyjádření portugalské přítomnosti v severozápadní Indii, ve 30. letech 17. století tam žilo okolo 1000 kolonistů.⁴⁶³

Druhým a posledním příkladem portugalského kolonizačního úsilí v Asii, nepočítáme-li skromné ovocné a zelinářské zahrady v blízkosti tamějších pevností, je osídlení v okolí Goy, jež se rozkládala na ostrově Tiswadi, tedy regionů Bardês a

⁴⁶¹ SUBRAHMANYAM, Sanjay; THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Evolution of Empire: The Portuguese in the Indian Ocean during the sixteenth century*, s. 322.

⁴⁶² LOBATO, Alexandre: *Sobre os prazos da Índia*, s. 459–466.

⁴⁶³ SUBRAHMANYAM, Sanjay; THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *Evolution of Empire: The Portuguese in the Indian Ocean during the sixteenth century*, s. 322.

Salcete. Ty ležely na sever a na jih od ostrova Tiswadi a na východě dosahovaly až k hradbě Západních Ghát, tj. zhruba 50 až 70 km do vnitrozemí. Portugalci je začali osídlovat ve 40. letech 16. století poté, co je získali od muslimského sultanátu Bídžápur. Jejich cílem bylo zajistit pro Gou potravinovou soběstačnost a vybudovat předsunutou obranu města. Navzdory rozšíření zázemí centra *Estado da Índia* musela Goa nadále potraviny dovážet, a to až do konce 16. století.⁴⁶⁴ Kolonizační politika totiž nebyla příliš úspěšná, neboť byla odsouvána do pozadí ve prospěch námořního obchodu. Bardês a Salcete byly následkem toho obydleny převážně hinduistickým indickým obyvatelstvem, zatímco Portugalci žili spíše v Goi.⁴⁶⁵ Ve 30. letech 17. století bychom tam našli 800 portugalských kolonistů.⁴⁶⁶ Pokud v goánském zázemí někteří Portugalci působili, byli to především křesťanští misionáři, nikoliv osadníci.

Viděli jsme, že portugalské kolonizaci lze přiznat větší úspěch především v atlantském prostoru, zatímco na Východě, byla situace o poznání horší. Příčinami jsou především obecně známá fakta, a sice že Portugalci v Indickém oceánu preferovali obchod a měli k dispozici jen omezený lidský potenciál. Portugalský element se v širokém prostoru monzunové Asie jakoby rozpouštěl ve zdánlivě nekonečné domorodé mase – přizpůsoboval se a orientalizoval se. Nemizel však beze stopy a na řadě míst přežil po staletí. Po portugalském působení tam dodnes zbývají mnohé kulturní, architektonické, lingvistické i kulinářské pozůstatky. Šrí Lanka v tomto směru v rámci Asie nepochybně vyniká, pokud se vezme v úvahu délka portugalského působení a rozloha příslušného regionu, a neztratí se ani ve srovnání s atlantským prostorem. Nicméně je to především Brazílie, která dokazuje, že portugalský národ byl schopen dosáhnout podobného kolonizačního úspěchu, jakého se domohli Španělé zformováním Hispanoameriky, pokud k tomu měli objektivně příznivé podmínky. Přitom Španělé byli v 16. století až osmkrát početnějším národem než Portugalci.

⁴⁶⁴ PEARSON, M. N.: *Os Portugueses na Índia*, s. 103–104.

⁴⁶⁵ Tamtéž, s. 119, 123.

⁴⁶⁶ VAN VEEN, Ernst van: *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*, s. 111.

6. BITVA U RANDENIWELY (1630)

Mír mezi Portugalci a říší Kandy, uzavřený roku 1617, byl pro Šrí Lanku po několika desetiletích bojů příslibem pokojného vývoje. Klid zbraní sice zavládl teprve po definitivní porážce rebelů v roce 1620, ale panoval pak po většinu 20. let 17. století, přesněji až do roku 1628. Skutečně, na ostrově se takřka nepřetržitě bojovalo již od počátku 80. let 16. století, takže mír byl pro jeho portugalské i domorodé obyvatele něčím nezvyklým, avšak nepochybně vítaným. Portugalci jej z obavy z možné nizozemské podpory vyjádřené království Kandy pokládali za pouhý dočasný oddych a nevzdávali se myšlenky na zisk přímé kontroly nad celým ostrovem. Nizozemce se k ofenzivní akci na Šrí Lance snažil pohnout Marcellus de Boschouwer, jenž v letech 1612–1615 působil na kandyjském dvoře jako oficiální nizozemský vyslanec a z tohoto titulu podepsal s králem Senaratem alianční dohodu, ale ta se takřka okamžitě stala bezcennou, protože nizozemské úřady vně Šrí Lanky ji ignorovaly. Nizozemská Spojená východoindická společnost (*Vereenigde Oostindische Compagnie*, VOC) se totiž po roce 1616 soustředila převážně na protišpanělské akce u břehů Filipín, zatímco na akce proti Portugalcům do značné míry dočasně rezignovala, takže boje s nimi v Asii poněkud stagnovaly.⁴⁶⁷ Nebylo to ani tak v důsledku dvanáctiletého příměří z roku 1609, protože Portugalsko tehdy tvořilo součást iberské unie, nýbrž kvůli takřka úplnému mocenskému vytlačení Portugalců z jihovýchodní Asie, jež tehdy představovala hlavní zájmovou oblast VOC. U šrílanských břehů se tak na přelomu roku 1619–1620 poněkud překvapivě objevila namísto nizozemské výpravy dánská expedice.

První dánské lodě vpluly do Indického oceánu již v roce 1605. Rozhodující impuls však dánské expanzi na Východě poskytl až vznik Dánské východoindické společnosti, kterou v roce 1616 založil po vzoru VOC a s využitím nizozemského, francouzského a hamburského finančního přispění ambiciózní král Kristián IV. Byl to podporovatel obchodu a zakladatel manufaktur, jenž snil o pozvednutí mezinárodního významu Dánska, tehdejšího regionálního hegemona ve Skandinávii a na Baltu. Této příhodné situace využil Boschouwer a během jednání v Kodani v letech 1617–1618 přiměl vedení dánské Společnosti k realizaci expedice na Šrí Lanku. Vykrešlil přitom

⁴⁶⁷ VEEN, Ernst van: *VOC strategies in the Far East (1605–1640)*, in: *Bulletin of Portuguese/Japanese Studies*, 2011, sv. 3, s. 93–96.

kandyjského krále Senarata jako mocného vládce, který se bude podílet na finančních nákladech výpravy. V jejím čele stanul Ove Giedde (Ove Gjedde), jenž dostal k dispozici pět lodí a 300 vojáků a koncem roku 1618 se vydal na cestu. Ke Šrí Lance hlavní část loďstva dorazila na jaře 1620. Gieddeho tam čekalo nemilé překvapení – nejenže Senarat neměl k dispozici takové prostředky, o nichž hovořil Boschouwer, jenž zemřel během plavby, ale navíc se od roku 1617 nalézal s Portugalci v míru. Kromě toho vyšlo najevo, že Boschouwer se v Kodani prokazoval falešnými dokumenty.⁴⁶⁸

Navzdory prvotnímu rozladění nakonec v létě 1620 došlo k podpisu dánsko-kandyjské aliance. Je přitom příznačné, že Sinhálci jednali s dánským admirálem portugalsky a že vzájemná smlouva byla sepsána v portugalštině. Dánům přiznávala obchodní monopol a předávala jim do rukou přístav Tirikunámale, kde jim bylo povoleno vystavět si tvrz, a slibovala jim postoupení jakékoliv další pevnosti, jež bude v budoucnu dobyta na Portugalcích.⁴⁶⁹ Tirikunámale bylo zvoleno záměrně, protože portugalský král požadoval od roku 1613, vedle Batticaloy, jeho obsazení a opevnění, aby tak zvýšil účinnost námořní blokády kandyjského pobřeží.⁴⁷⁰ Poprvé se návrh na dobytí Tirikunámale v portugalských dokumentech objevuje dokonce již roku 1602.⁴⁷¹ Senarat se dále zavazoval nejednat s žádnými jinými Evropany, a to včetně Nizozemců, na jejichž podporu tak evidentně naprosto rezignoval.

Dánská tvrz v Tirikunámale skutečně vyrostla, ale své hlavní sídlo si Dánové vybudovali v Trankebaru na Koromandelském pobřeží, zatímco a na Šrí Lance ponechali jen nepřilíš početný oddíl. Kandyjský král se oprávněně obával, zda mu budou schopni poskytnout odpovídající podporu proti Portugalcům, s nimiž navzdory podpisu alianční dohody s Gieddem vzájemnou mírovou smlouvu dosud nevypověděl, byť ji svým jednáním flagrantně porušil. Nakonec se tak rozhodl neučinit do té doby, dokud se ve šrilanských vodách neobjeví silnější dánské loďstvo.⁴⁷² U Dánů hledal marně podporu i princ Májadunné, kterého vzbouřenci Kuruwita Rala a Kangara Aratchi jakožto potomka vládce Sítávaky stejného jména povolali z exilu v jižní Indii, aby v čele říše Kandy nahradil Senarata, jenž v jejich očích zradil podpisem míru s Portugalci. Když dánská posádka, ztenčená následky tropických nemocí, v roce 1621

⁴⁶⁸ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 204–206.

⁴⁶⁹ Tamtéž, s. 207.

⁴⁷⁰ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. II, kniha VI, s. 465.

⁴⁷¹ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 59.

⁴⁷² Tamtéž, s. 54.

Tirikunámalé z vlastního rozhodnutí opustila, ukázala se dánská přítomnost na Šrí Lance být jen pouhou epizodou.⁴⁷³ Hlavním problémem byl nesoulad dánských a kandyjských zájmů – Seveřané se zajímali především o obchod a nemínili se zbytečně zaplétat do konfliktu s Portugalci. Navíc výrazné, a nakonec neúspěšné, dánské angažmá v právě začínající třicetileté válce znemožnilo masivnější podporu asijskému podniku. V letech 1628–1629 Dánové dokonce nabízeli prodej své základny v Trankebaru VOC.⁴⁷⁴

Ačkoliv vládce říše Kandy nakonec vzájemnou dohodu s Portugalci nevypověděl, bylo více než zřejmé, že při příznivějším vývoji události by tak učinil. Generální kapitán Constantino de Sá e Meneses de Noronha si nedělal žádné iluze, že při nejbližší vhodné příležitosti se tak Senarat zachová. Takováto příležitost mohla nastat ve chvíli, kdy by se na březích Šrí Lanky vylodilo početnější vojsko některého z evropských konkurentů iberské unie. Za nejnebezpečnější z nich byli pokládáni Nizozemci, ale v úvahu přicházeli i Angličané a Dánové. Nizozemci a Angličané pozvolna získávali nad Portugalci námořní převahu a v letech 1619–1623 proti nim dokonce postupovali jednotně. Ti prvně jmenovaní eliminovali portugalský vliv na Molukách, ti druzí zase v Gudžarátu a v Perském zálivu. Pád Ormuzu do perských rukou v roce 1622, čemuž významně napomohla anglická flotila, představuje počátek rozkladu *Estado da Índia*. Ormuz byl symbolem a jedním z pilířů portugalské moci na Východě, stejně jako jedním z tamějších nejvýnosnějších portugalských opěrných bodů.

Z důvodu rostoucího nebezpečí napadení z moře bylo zapotřebí dostatečně opevnit pobřežní portugalské tvrze na Šrí Lance, zejména Kolambu a Gálu, které do té doby musely čelit spíše hrozbě z vnitrozemí ostrova. Sinhálští i tamilští vládcí totiž po staletí disponovali jen minimem vlastních lodí a obchodní kontakty s asijskou pevninou zajišťovali muslimští kupci.⁴⁷⁵ Měly být také vybudovány nové pevnosti či zesíleny ty stávající ve Weligamě, Kalutaře, Negombu a na ostrůvku Tanadiva (Kayts) v Jánaně, kde se shromažďovala většina šrilanských slonů k exportu z ostrova.⁴⁷⁶ Portugalský král byl zneklidněn dánským intermezzem a požadoval proto do budoucna podmanění říše Kandy. Obnovení války s Nizozemskou republikou v roce 1621 mu však nedovolovalo

⁴⁷³ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha IV, kap. XVII, s. 730.

⁴⁷⁴ RASMUSSEN, Peter Ravn: *Tranquebar. The Danish East India Company (1616–1669)*, København 1996. Dostupné na <http://scholiast.org/history/tra-narr.html>.

⁴⁷⁵ PIRES, Tomé: c. d., s. 87.

⁴⁷⁶ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. III, kniha XVI, s. 77–79.

vypovědět mírovou smlouvu z roku 1617, na jejímž uchování výslovně trval. Království Kandy tak mělo být alespoň izolováno od pobřeží, aby mu byly znemožněny případné kontakty s Nizozemci.

Izolace domorodého státu mělo být dosaženo obsazením a opevněním nejvýznamnějších přístavů na východním pobřeží Šrí Lanky – Tirikunámalé a Batticaloy, o což panovník opakovaně žádal již od roku 1613, tedy ještě v době uplatňování Azevedovy strategie námořně-obchodní blokády.⁴⁷⁷ Zjevně si však neuvědomoval, že pokud by byl jeho příkaz vyplněn, došlo by tím s největší pravděpodobností k obnovení válečného konfliktu s říší Kandy, jíž držbu obou přístavů zaručovala smlouva z roku 1617. Indický guvernér Fernão de Albuquerque se rozhodl riskovat a právě jmenovanému generálnímu kapitánovi Constantinovi de Sá e Meneses de Noronha přikázal podniknout proti Tirikunámalé rychlou a efektivní akci. Svůj postup hodlal před Senaratem obhajovat snahou zamezit případnému návratu Dánů. Přístav byl bez větších problémů obsazen v roce 1623 a tvrz v něm byla dokončena do roku 1624. Kandyjský král se neodhodlal k výraznějšímu odporu, protože po odjezdu dánské flotily (1621) a předchozím obsazení říše Jápané Portugalci (1619) zůstal zcela bez spojenců.⁴⁷⁸

Je tedy zřejmé, že obě strany, jak Portugalci, tak Sinhálci z říše Kandy, se nehodlali s mírovým stavem nadlouho smířit a přijmout jej jako trvalý. Obě však čekaly na příhodný okamžik k obnovení války. Tu začal Sá de Noronha požadovat již koncem roku 1624. Bylo mu totiž jasné, že prosazení portugalské moci v Batticaloi by se Senarat nepochybně pokusil zabránit mnohem rozhodněji než v případě Tirikunámalé, protože se jednalo o nejvýznamnější přístav na východním pobřeží ostrova. Důležitost dalších přístavů – Kottiyaru a Panemy – byla s přístavem Batticaloa nesrovnatelná. Portugalský král však neoblomně trval na jeho opevnění,⁴⁷⁹ což zřejmě generálního kapitána vedlo k předložení jeho žádosti v Goi, ačkoliv se mu nedostávalo tak početného vojska, jakého by bylo potřeba. Po celá 20. léta 17. století Portugalci na Šrí Lance mohli počítat jen s asi 750 muži, tedy ani ne s 800 vojáky, které se naposledy

⁴⁷⁷ Tamtéž, sv. II, kniha VI, s. 465, sv. V, kniha XII, s. 260–263, sv. I, kniha XIII, s. 359.

⁴⁷⁸ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 65–69.

⁴⁷⁹ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. V, kniha XX, s. 203–204.

podarilo shromáždit v roce 1603 Jerónimovi de Azevedo k tažení proti pevnosti Balane (Balana).⁴⁸⁰

Indický místokrál Francisco da Gama nechtěl rozhodnout ukvapeně, a proto v roce 1625 požádal celkem 12 portugalských úředníků a důstojníků na Šrí Lance, aby se k případnému znovuzahájení války vyjádřili. Své názory měli podložit dostatečnými argumenty. Pokud by preferovali válku, měli uvést odhadované množství vojáků a finančních prostředků, které k tomu měly postačovat. Jestliže by se vyslovili pro mír, byli požádáni o předložení jiných návrhů na vyřešení kandyjského problému. Pro obnovení válečného konfliktu se vyslovilo 9 z dotázaných, zatímco proti jeho obnovení se postavil jen jeden z nich. Ti prvně jmenovaní poukazovali především na to, že Kandyjci získávají skrze přístav Batticaloa neustále válečný materiál a zásoby od *nájaků* z Taňčavúru a Madurai v jižní Indii. Kromě toho poukazovali na to, že rebelové mohli na náhorní plošině ve středu ostrova nalézt příhodný úkryt. Luís Teixeira de Macedo k tomu se zřejmým odkazem na údajnou sinhálskou věrolomnost a zrádnou povahu poznamenal, že „pokud nedobydeme Kandy, jednoho dne budou všichni Portugalci (na Šrí Lance) zabití ve spánku“.⁴⁸¹

Jeden z místokrálových rádců, Nuno Álvares Pereira, jenž byl pokládán za experta na šrílanské záležitosti, však zůstal skeptický a měl k tomu celkem rozumné důvody. Poukazoval na to, že mírové období umožnilo portugalské správě ostrova konečně sklízet plody předcházející námahy a inkasovat relativně vysoké zisky, takže nemusela být dotována z Indie a přestala být pro *Estado da Índia* finančním břemenem. Tuto příhodnou konstelaci by válka nenahraditelným způsobem zničila. Dále připomínal všechny předcházející portugalské vojenské nezdary. V neposlední řadě upozorňoval na to, že to byla spíše válka a nikoliv mír, co ohrožovalo portugalské zájmy na Šrí Lance a co na ni mohlo přilákat evropské soupeře. Ačkoliv si je třeba uvědomit, že se nepochybně pokoušel zabránit vypovězení mírové smlouvy s Kandyjci z roku 1617 i proto, že byl jejím hlavním iniciátorem, byl si jistě velmi dobře vědom potenciálu, který Portugalcům mírová dohoda nabízela, což dokládají jeho pozdější rozvážná stanoviska k některým dalším problémům.⁴⁸² Umírněný postoj projevoval po roce 1620 i portugalský král. Vědom si tísně, v níž se portugalská říše nalézala jak v Asii, tak v

⁴⁸⁰ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 64.

⁴⁸¹ Tamtéž, s. 71–73.

⁴⁸² Tamtéž, s. 73, 235.

Brazílii, kde se Nizozemci v letech 1624–1625 zmocnili jejího centra Salvadoru de Bahia, preferoval na Šrí Lance zachování klidu zbraní a žádal, aby kandyjský vládce nebyl zbytečně provokován.⁴⁸³ Batticaloa se měla podle jeho názoru z roku 1622 ponechat v kandyjské moci, přičemž pevnost se v ní mělo zkusit vystavět toliko na základě dohody s kandyjským vládcem.⁴⁸⁴ K další válce na Šrí Lance tak zatím nedošlo.

Sá de Noronha proto pokračoval ve zkvalitňování portugalských tvrzí, a to jak na pobřeží, tak i ve vnitrozemí. Na pobřeží bychom nejsilnější pevnosti našli v Kolambě, Negombu, Gále, Kalutaře a Jápané, ve vnitrozemí pak v Malváně a Menikkadawaře. Opevnění ve Weligamě nakonec vybudováno nebylo, ačkoliv to král od roku 1626 požadoval.⁴⁸⁵ Generální kapitán ji totiž považoval za neúčinnou. Jinak se však zachoval v případě dalších panovníkových nařízení, jejichž neustálému opakování muž tak pevných zásad a tak svědomitý úředník, jakým Sá de Noronha nepochybně byl, prostě nedokázal vzdorovat, zvláště když byla podpořena rozkazy z Goy. Jednalo se o výstavbu tvrze v Batticaloi a o vypuzení muslimů ze Šrí Lanky. Přitom stavbu oné pevnosti pokládal za zbytečnou i indický místokrál Francisco da Gama, který vyvracel panovníkovy obavy z jejího obsazení Nizozemci.⁴⁸⁶ Indický guvernér Fernão de Albuquerque zase dával do Lisabonu na srozuměnou, že muslimské obyvatelstvo nepředstavuje sebemenší hrozbu pro portugalské zájmy a naopak hraje důležitou roli v zásobování ostrova.⁴⁸⁷

Muslimové byli jako soupeři chápáni v Portugalsku již od dob reconquisty, která se datuje mezi 11. a 13. století. Cílem však nebyla jejich likvidace, nýbrž asimilace, včlenění do křesťanské společnosti. Nicméně to byl dlouhodobý proces, protože muslimové jen zřídka opouštěli svoji víru a konvertovali k jinému vyznání. Vždyť takovéto jednání je v případě dopadení jejich souvěrci odsuzovalo k trestu smrti, a proto se christianizace zaměřovala převážně na pohany (*gentios*). Jestliže však do portugalských vztahů s muslimy zasáhla válka, často vedená v rámci ideologie křížové výpravy, nebyl čas čekat na případnou konvergenci zájmů někdy v budoucnu. V takovém případě totiž nabývala vrchu vzájemná podezřívavost a averze, jež bývala o to silnější, čím dále od centra dění se ten který pozorovatel nacházel.

⁴⁸³ TT. *Livros das Monções*, kniha XXIII, fol. 53, 11. 4. 1626, f. 141, 7. 3. 1626; SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 73.

⁴⁸⁴ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. III, kniha XVI, s. 41–42.

⁴⁸⁵ TT. *Livros das Monções*, kniha XXIII, fol. 63, 14. 2. 1626.

⁴⁸⁶ Tamtéž, kniha XXIV, fol. 1, 20. 2. 1627.

⁴⁸⁷ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. V, kniha XII, s. 281–282.

Na Šrí Lance byla celá situace komplikována ještě faktem, že tam hlavního portugalského soupeře představoval buddhistický a nikoliv muslimský vládce. Proto bylo pro místní Portugalce snazší vycházet s muslimy celkem bez problémů. Viděli v nich partnery, kteří na ostrov dodávali důležité potraviny a sloužili na portugalských hlídkových lodích. Avšak portugalský král zastával zcela odlišný názor a v roce 1615 začal trvat na jejich vypuzení z ostrova, protože jejich přítomnost pokládal vedle nevhodného chování portugalských vojáků za příčinu častých sinhálských rebelií a za překážku při šíření slova Božího.⁴⁸⁸ Roku 1622 král specifikoval, že opustit Šrí Lanku nemusejí dlouhodobí muslimští osadníci. Námořníkům bylo také povoleno zůstat, avšak pouze dočasně, a to ve čtyřech vybraných přístavech. Zbylí stoupenci islámu však měli odejít.⁴⁸⁹ Vymoci se královské nařízení rozhodl až Sá de Noronha v roce 1626, kdy nařídil nucený odchod všem muslimům, kteří nebyli potomky starousedlíků. Tím však ke společenské stabilitě rozhodně nepřispěl, stejně jako ji nahloďovala i špatná ekonomická situace *lascarins*, ačkoliv se ji generální kapitán snažil napravit svým laskavým a spravedlivým chováním vůči Sinhálcům, stejně jako statečností, velkorysostí, ctí, loajalitou a zbožností, vpravdě vlastnostmi hodnými středověkého rytíře nebo dokonalého barokního kavalíra.⁴⁹⁰

V době stále neklidnějšího vývoje na Šrí Lance to nebyla příliš dobrá situace. Panovníkovo ustavičné naléhání na výstavbu pevnosti v Batticaloi totiž nemělo konce. Místokrál Francisco da Gama v roce 1626 krále varoval, že by to mělo za následek vypuknutí války s králem říše Kandy, kterou by *Estado da Índia* nebyl schopen financovat.⁴⁹¹ Senarat totiž jakoukoliv dohodu, jejímž výsledkem by byl vznik portugalské tvrze na jeho území, striktně odmítal. Portugalský král však s eventualitou opětovného propuknutí války, zdá se, již počítal.⁴⁹² Místokrál nakonec podlehl jeho přesvědčování a na konci roku 1627 oprávnil Sá de Noronha k opevnění Batticaloy. Zřejmě byl ve svém rozhodnutí ovlivněn i faktem, že Senarat nechal v okolí přístavu usídlit muslimské exulanty v počtu asi 4000, kteří roku 1626 nuceně opustili portugalské teritorium. Jak místokrál, tak generální kapitán pokládali jejich

⁴⁸⁸ *Arquivo Portuguez Oriental*, sv. VI, s. 1079–1080; *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. III, kniha VIII, s. 258–259.

⁴⁸⁹ *Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*, sv. III, kniha XVI, s. 321–322.

⁴⁹⁰ SILVA, Chandra Richard de: *Portuguese Policy towards the Muslims in Ceylon*, in: *The Ceylon Journal of Historical and Social Studies*, 1966, sv. IX, s. 118–119.

⁴⁹¹ TT. *Livros das Monções*, kniha XXII, f. 84–84v, 15. 1. 1626.

⁴⁹² Tamtéž, kniha XXIII, f. 141, 7. 3. 1626.

přítomnost v Batticaloi a jejím okolí za poměrně nebezpečnou pro portugalské zájmy. Sá de Noronha se v uvedeném přístavu objevil v roce 1628 a přes Senaratovu snahu o diplomatické řešení sporu zakrátko vypukly první boje. Constantino de Sá de Noronha se tak dočkal znovuzahájení válečného konfliktu, o který dlouho usiloval a který se měl nakonec stát osudným nejen jemu, ale portugalské vládě na Šrí Lance jako takové.⁴⁹³

Válka se zprvu vyvíjela příznivěji pro portugalskou stranu. Kandyjský útok na Batticalou i do cejlonských nížin byl odražen (1628) a neuspěl ani jeden kandyjský vpád do Jápané (1628, 1629), když se nepodařilo získat dostatečnou podporu od jihoindických *nájaků* ani přesvědčit ke spolupráci Nizozemce. Portugalské vojsko mohlo těžit z toho, že kandyjský král již od pádu Jápané do portugalských rukou (1619) neměl na ostrově žádného spojence a po roce 1628 byl prakticky zbaven přístupu k moři a tedy k posilám z jižní Indie.⁴⁹⁴ Sá de Noronha však měl do pole k dispozici jen necelých 800 mužů a ačkoliv to bylo nejvíce za poslední dvě desetiletí, bylo to stále zoufale málo. Množství dostupných *lascarins* se navíc trvale snižovalo,⁴⁹⁵ což ani tak nedokládá fakt, že se neztotožňovali s portugalskými záměry, jako spíše to, že neakceptovali přezíravý portugalský přístup k nim. Platby za jejich služby se ve 20. letech 17. století zpožďovaly, poplatky za držbu půdy ale byly nadále bezpodmínečně vyžadovány.⁴⁹⁶ A právě v tom spočívá příčina portugalského neúspěchu. Jestliže se totiž v době vzrůstajícího tlaku, kterému musela portugalská zámořská říše především na mnoha místech Asie čelit, mohlo jen stěží nalézt dostatečné množství přebytečných vojenských sil, tak rezervoár domorodých pomocných oddílů mohl být při zaujetí vhodnějšího postoje vůči místnímu obyvatelstvu takřka nevyčerpatelný.

V roce 1629 zahájila portugalská armáda ofenzívu, zmocnila se tvrze Balane (Balana) chránící průsmyk, skrze nějž se vstupovalo do země, a dokonce vypálila hlavní město Kandy, ale k zajištění trvalejší pozice na šrilanské vysočině jí zoufale chyběli lidé. Senarat byl navzdory tomu přesto svolný k míru. Ten navrhoval jak v roce 1628, tak opět roku 1629. Ale generální kapitán cítil šanci na úspěch, a proto odmítl. Doufal totiž, že mu nový indický místokrál Miguel de Noronha, hrabě z Linhares a jeho

⁴⁹³ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 88–90.

⁴⁹⁴ Tamtéž, s. 93–98.

⁴⁹⁵ Jejich počet poklesl z 15 000 až 20 000 v roce 1594 na pouhých 4000 až 5000 koncem 20. let 17. století. Srv. PERERA, C. Gaston: c. d., s. 78; SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 292.

⁴⁹⁶ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 100; ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 125–126.

vzádný příbuzný, pošle posily dostačující k realizaci masivní invaze, jež by s konečnou platností skoncovala s nezávislým sinhálským horským státem. Jednotky však přicházely jen ve značně omezené míře, takže se ani nepodařilo nahradit ztráty z předchozích let, natož vojenské řady dále rozšířit.⁴⁹⁷ Sá de Noronha varoval místokrále, že „není většího neštěstí pro dobývání než otálení a rozpaky“.⁴⁹⁸ Ten se však pro další posily neměl kam obrátit.

Místokrál měl potíže jak s nizozemským nepřítelem, tak se zastaralými plavidly, jež byly často příliš velké a tudíž málo pohyblivé a vyžadovaly početnou posádku, a v neposlední řadě i s nedostatkem vojenských rekrutů z Evropy. Na palubách portugalských veslic patrolujících podél západního pobřeží Indického subkontinentu tvořili celou posádku obvykle rodilí Indové, jen kapitán býval portugalské národnosti.⁴⁹⁹ Vojáci, příplouvající po *Carreira da Índia*, byli namnoze ještě dětmi nebo dospívajícími, případně omilostněnými vězni a všelijakými vagabundy z ulice.⁵⁰⁰ Nelehká služba v Asii zkrátka přestávala být přitažlivou. Když už se muži, mnohdy z donucení, ocitli v Goi, volili až příliš často život v uzavřeném, ale poklidném klášteře před útrapami vojenské kariéry, beztak špatně placené. Miguel de Noronha znechuceně konstatoval, že kleriky se stávala celá polovina všech vojáků přivážená karakami a galeonami z Lisabonu.⁵⁰¹ Církevní instituce navíc pohlcovaly obrovské sumy peněz, které Koruna musela vynakládat na jejich provoz jakožto držitelka Královského patronátu (*Padroado Régio*).⁵⁰² Úzké sepětí s církví, které bylo výhodné při expanzi do severní Afriky, neboť v případě prohlášení expedice za křížovou výpravu umožňovalo využívat části církevních příjmů, se v Orientu, kde kruciáta nikdy vyhlášena nebyla,⁵⁰³ stávalo obtížným břemenem.

Na Šrí Lanku posily nepřicházely, protože neexistovala síla, která by je tam při vědomí heterogenního charakteru a archaické povahy správní a společenské struktury portugalské říše, založené na patrimoniálních vztazích a naprosté preferenci privilegovaných vrstev (tj. šlechty a duchovenstva), byla schopna efektivně nasměrovat.

⁴⁹⁷ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 95–98.

⁴⁹⁸ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha IV, kap. XIX, s. 748.

⁴⁹⁹ MATHEW, K. M.: *History of the Portuguese Navigation in India*, New Delhi 1988, s. 144.

⁵⁰⁰ BOXER, C. R.: *Império Colonial Português*, s. 139–141, 334.

⁵⁰¹ DISNEY, Anthony R.: *Twilight of the Pepper Empire. Portuguese Trade in Southwest India in the Seventeenth Century*, s. 21.

⁵⁰² NEWITT, Malyn: *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, s. 228.

⁵⁰³ THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *A idéia imperial manuelina*, s. 77.

Podle Queiróse je jisté, že „pokud by Constantino de Sá de Noronha v době, kdy (v letech 1628–1629) vtáhl do říše Kandy, měl k dispozici dostatek sil k udržení toho, co bylo dobyt, války na Cejlonu by skončily jednou provždy, protože jeho odvaha, obavy jeho nepřátel, vojenská disciplína, kterou vyžadoval, láska k vojákům, kterou jim prokazoval, vytrvalost navzdory nepřízni osudu, odolnost při potížích, jistota v nebezpečných situacích a pohotovost v jeho činech slibovaly dobré výsledky, pokud by mu nescházely posily, o které tak často žádal“.⁵⁰⁴

Obnovená válka na Šrí Lance vypukla v situaci, kdy ji obě strany chtěly, ale ani jedna na ni nebyla patřičně připravena. Bylo proto potřeba zásahu zvenčí nebo fatální chyby jednoho z jejích aktérů, aby došlo ke konečnému rozuzlení. A této chyby se nakonec dopustili Portugalci, kteří se rozhodli uskutečnit invazi do říše Kandy. Následovala nizozemská invaze na ostrov. Portugalská pýcha, hrdost a ostentativní pohrdání domorodými schopnostmi, tak vlastní většině Evropanů působících v zámoří, umožnily, aby převládlo přesvědčení, že „pouhé generálovo jméno a portugalské štěstí budou dostačovat k tomu, aby bylo statečností nahrazeno to, čeho se nedostává v množství“.⁵⁰⁵ Přesto se objevovaly rozumné hlasy nabádající k opatrnosti a upřednostňující zabezpečení ostrovních nížin před tažením do hor.⁵⁰⁶

Rozhodnutí leželo na generálním kapitánovi, který váhal. Byl si velmi dobře vědom, že krátké a rychlé expedice na nepřátelské území, které podnikl v letech 1628 a 1629, jsou neporovnatelné s dlouhodobými kampaněmi, během nichž musel na nepřátelském území strávit několik měsíců a jejichž cílem bylo obvykle trvalé podmanění napadeného teritoria, k čemuž se mu však nyní nedostávalo potřebných sil. Misku vah v jeho rozhodování nakonec převážily dvě události – jednak list od místokrále, v němž byl Sá de Noronha roku 1630 do značné míry v důsledku protichůdných zpráv, přicházejících ze Šrí Lanky do Goy, pokárán za neaktivitu – věnoval se spíše obchodu nežli válce –,⁵⁰⁷ a jednak postoj čtyř *mudaliyars*, vůdců *lascarins*, kteří po generálním kapitánovi požadovali odvetnou výpravu za kandyjské nájezdy. Ve skutečnosti ale připravili plán, na jehož konci měla být likvidace portugalské armády v hloubi šrilanského vnitrozemí.⁵⁰⁸

⁵⁰⁴ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. II, kniha IV, kap. XX, s. 757.

⁵⁰⁵ Tamtéž, sv. II, kniha IV, kap. XXII, s. 767.

⁵⁰⁶ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 103.

⁵⁰⁷ Tamtéž, s. 103–104.

⁵⁰⁸ Tamtéž, s. 100.

Konspirace byla výsledkem rostoucí nespokojenosti sinhálských elit s portugalskou vládou, která nebrala ohled na jejich zájmy a nedostatečně odměňovala jejich služby. Sá de Noronha se to snažil změnit, ale postrádal podporu svých nadřízených v Goi a Lisabonu. Někdy v průběhu 2. poloviny 20. let 17. století se čtyři sinhálští spiklenci dohodli na tom, že se pokusí podnítit generálního kapitána k tažení na šrílanskou vysočinu, kde jej opustí a kandyjské vojsko pak oslabené portugalské sbory zničí. Jednalo se o Teodósia (Kattota Mantri), Aleixa (Amarakoon Mantri), Cosmeho (Kulatunga Wickremasinghe) a Baltasara (Siyane Korale Bandara), ve všech případech o rodáky z Kolamby. Podařilo se jim získat příslib spolupráce od kandyjského krále a pak jim nezbývalo nic jiného než čekat na svou příležitost.⁵⁰⁹ Je přitom na místě opět připomenout, že to byla akce toliko úzké skupiny nespokojených příslušníků sinhálské šlechty a nikoliv nějaké nacionální vystoupení sinhálského etnika. Dokladem budiž vyzrazení celého plánu jedním sinhálským důstojníkem. Příliš důvěřivý Sá de Noronha mu však neuvěřil a spiklenci si tak mohli oddechnout.

Portugalská armáda, kterou se podařilo shromáždit, se skládala ze 450 až 500 portugalských vojáků, 120 *casados* a *topazes* a 4000 až 5000 *lascarins*.⁵¹⁰ Zamířila do regionu Uva, odkud vycházely nejčastější ozbrojené výpady na portugalské území, a proto měl být popleněn. Jiné ambice generální kapitán vzhledem k omezeným silám neměl. Za oněmi vpády stál tamější správce Kumarasinha, nejstarší syn krále Senarata. Vzhledem k cíli kampaně zvolil generální kapitán jako místo vstupu na šrílanskou vysočinu průsmyk Idalgashinna, který ústil přímo do kraje Uva, a nikoliv obvykle užívaný průsmyk Balane (Balana), kudy se postupovalo přímo na město Kandy. Bezproblémové dosažení centra Uvy Badully, jež bylo bezpochyby důsledkem spikleneckého plánu nalákat portugalské síly do hloubi Šrí Lanky, kterážto taktika se poprvé osvědčila již v roce 1594, bylo následováno vypleněním města, jehož obránci ustoupili do okolních hor.⁵¹¹

V Badulle se generálnímu kapitánovi opět donesly zvěsti o chystané revoltě, kterým ještě v Kolambě nepřikládal význam. Tentokrát však musel reagovat jinak, protože kolem portugalských pozic se začalo formovat kandyjské vojsko, a to snad až

⁵⁰⁹ Tamtéž, s. 100–103.

⁵¹⁰ PERERA, C. Gaston: c. d., s. 295.

⁵¹¹ O celém průběhu tažení nejméně pojednává anonymní dílko z pera jednoho ze zúčastněných portugalských vojáků. Srv. LOMBA, Affonso Dias da; PERERA, Simon Gregory: *The Expedition to Uva Made in 1630 by Constantine de Sá de Noronha, Captain-General of Ceylon*, Colombo 1930.

v počtu 20 000 až 30 000 mužů, i když pravděpodobně jen okolo 12 000 bojovníků.⁵¹² Jeho velkorysost a usilovná snaha dosáhnout narovnání vztahů se Sinhálci tehdy dosáhla absurdních rozměrů a vehnala jej s celým vojskem do náručí katastrofy – místo aby podnikl různé kroky vedoucí ke zbavení vlivu spiklenců nad jednotkami *lascarins*, ponechal je ve funkci a ještě jim přislíbil všelijaké ústupky.⁵¹³ Snad se obával opakování masové vzpoury domorodých spojeneckých sil, ke které došlo v roce 1594 po likvidaci jejich velitele Džajavíry Bandary, jenž byl Portugalci obviněn ze zrádného spolčení s kandyjským králem. Nicméně objektivní doklad o vině *mudaliyars* v podobě kandyjského dopisu, který se generálnímu kapitánovi dostal do rukou, uvedený katastrofický scénář zpochybňoval. *Lascarins* přece nemohli podporovat usvědčené zrádce. Queirósova slova o tom, že jednou z největších chyb, kterých se Portugalci na Šrí Lance dopustili, bylo nepotrestání rebelů, se sice nevází přímo k tažení z roku 1630 a navíc se netýkají jen sinhálských, ale i portugalských vzbouřenců, avšak přesto je zde alespoň částečná vzájemná souvislost mimo vší pochybnost.⁵¹⁴

Naivní rozhodnutí generálního kapitána jen o něco oddálilo propuknutí revolty *lascarins*, ke které došlo během ústupového pochodu zpět do nížiny. Přestože dezertovala jen polovina z jejich celkového počtu, znamenalo to potvrzení kandyjské početní převahy a z psychologického hlediska výraznou ránu portugalskému sebevědomí. V bitvě svedené na planině u Randeniwely nedaleko Wellawaye byla oslabená portugalská armáda na hlavu poražena a Sá de Noronha v ní přišel o život. Přispěla k tomu zřejmě i prudká bouře, „která trvala několik hodin a po jejímž skončení nezůstaly skoro žádné potraviny ani střelný prach suché, což se jeví jako spiknutí Nebes proti odvaze těch mála mužů, když jim zabránila užít palných zbraní“,⁵¹⁵ jak zaznamenal Queirós. Jeho slova potvrzuje i Ribeiro.⁵¹⁶ Celkem padlo na 200 Portugalců a 80 jim věrných *lascarins*, zatímco na kandyjské straně dosahovaly ztráty 2000 až 4000 mužů.⁵¹⁷ Přeživší portugalští vojáci v počtu 130 mužů padli do zajetí, čímž se opakovala tragédie z roku 1594, kdy Sinhálci přesvědčivě zvítězili u Danture. V obou případech

⁵¹² SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 106; PERERA, C. Gaston: c. d., s. 295.

⁵¹³ Podle augustiniána Manuela de Assunção však plánoval popravu všech usvědčených spikleneckých vůdců. Srv. WINIUS, George Davison: *The Fatal History of Portuguese Ceylon: Transition to Dutch rule*, s. 24.

⁵¹⁴ QUEIRÓS, Fernão de: c. d., sv. III, kniha VI, kap. IX, s. 1062.

⁵¹⁵ Tamtéž, sv. II, kniha IV, kap. XXIII, s. 776.

⁵¹⁶ RIBEIRO, João: *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão*, kniha II, kap. II, s. 68.

⁵¹⁷ PERERA, C. Gaston: c. d., s. 313.

portugalské vojsko po vzpouře *lascarins* a následném kandyjském útoku prakticky přestalo existovat a oblast nížin zůstala obnažena.

Mezi oběma bitvami však existovaly rozdíly. Předně, bitvy u Danture se zúčastnili především vojáci, již dorazili na Šrí Lanku speciálně za účelem tažení do říše Kandy, takže portugalské pozice na ostrově se neocitly v bezprostředním ohrožení. To v případě střetu u Randeniwely neplatilo. Portugalci tehdy k obraně rozlehlých nížinných oblastí disponovali toliko 500 muži a 2000 až 3000 *lascarins* rozesetými po jednotlivých pevnostech. V obou bitvách sice padli generální kapitáni, ale roku 1594 zůstal v nížině schopný kapitán Kolamby Pedro Homem Pereira, zatímco roku 1630 portugalské armádě zkušený velitel chyběl. Kromě toho v roce 1630 Portugalci již měli za sebou negativní zkušenosti s dezercí *lascarins*, ale přesto se jejího zopakování nedokázali vyvarovat. V neposlední řadě se lišilo pozadí obou bitev. I když obě měly za cíl podmanění říše Kandy, v prvním případě měl být na tamější trůn nastolen domorodý vládce, zatímco ve druhém případě měla oblast připadnout přímo portugalskému králi, který v té době již kontroloval celý zbytek ostrova, ale zároveň se obával možné nizozemské invaze.

Bitva u Randeniwely byla osobní tragédií pro Constantina de Sá de Noronha, který v ní padl. Dočkal se však mimořádného posmrtného ocenění v podobě zbožštění svými bývalými sinhálskými poddanými, kteří jej tak *de facto* postavili naroveň sinhálským králům. Jeho uctívání bylo výsledkem jak mimořádného zachování jeho hlavy po půlročním vystavení v Kandy, které někteří považovali za zázračné, tak jeho nepředstírané, nestrojené a upřímné snahy o zlepšení vzájemných portugalsko-sinhálských vztahů. Válečná poéma *Kostantinu Hatane* (Kustantinu Hatana) z roku 1619–1620 od pokřtěného Sinhálce Jerónima Alagiyavanny Mukavettiho, jednoho z nejlepších sinhálských básníků vůbec, je toho skvělým důkazem, byť bezpochyby značně idealizovaným.⁵¹⁸

Rokem 1630 fakticky končí portugalské úsilí o kolonizaci Šrí Lanky. V následujícím období Portugalci sice ještě dokázali svoji mocenskou pozici na ostrově vojensky obnovit a stabilizovat. Po 16 měsících úspěšně hájili Kolambu (1630–1632) a následně s pomocí posil z Indie, které se jim v kritické chvíli podařilo shromáždit, i opětovné zrady *mudaliyara* Teodósia, jenž se s plnou třetinou kandyjské armády vrátil

⁵¹⁸ FLORES, Jorge Manuel: *Olhos do Rei. Desenhos e descrições portuguesas da ilha de Ceilão (1624, 1638)*, s. 29.

do portugalského tábora, dokázali obnovit svoji kontrolu nad značnou částí původně ovládaného teritoria. Roku 1633 to bylo sankcionováno mírovou smlouvou z Goy, která obnovovala vazalské postavení kandyjského krále (za dva slony ročně), Portugalsku přenechávala přístav Batticalou a zajišťovala propuštění všech portugalských zajatců proslévajících v Kandy. Bylo to naprosté portugalské vítězství, přestože dohoda králi Kandy Senaratovi svěřovala rozsáhlejší území než roku 1617. Ratifikoval ji jen s nechtí až počátkem roku 1634.⁵¹⁹

Portugalcům příznivě nakloněná situace však neměla trvat příliš dlouho. Senaratův nejmladší syn a nástupce Rádžasinha II. (původním jménem Maha Astana), který jej nahradil na trůně roku 1635, se totiž s takovýmto výsledkem nemínil smířit. Využil ofenzivní politiky nizozemského generálního guvernéra Antonise van Diemen, namířené od roku 1636 proti portugalským opěrným bodům v celém Indickém oceánu, a roku 1637 přivítal na ostrově první nizozemské emisary.⁵²⁰ Záminkou mu bylo přijetí kandyjských rebelů, spojených s Rádžasinhovým starším bratrem Vidžajapalou, jejichž vztahy byly značně napjaté, pod ochranu portugalské pevnosti v Batticaloi. Vedle hrozícího nizozemského útoku byl očekáván i vpád jednotek *nájaka* z Madurai v jižní Indii do Jápané. Generální kapitán Diogo de Melo de Castro na takový vývoj musel bezpodmínečně zareagovat, v čemž jej podpořili král i indický místokrál Pêro da Silva, jenž v roce 1637 ukončil politiku omezování výdajů, propagovanou od roku 1634 jeho předchůdcem Miguelem de Noronha, hrabětem z Linhares, a umožnil využití příjmů ze Šrí Lanky primárně pro její potřeby.

Za viníka obnovené války je možné označit Rádžasinha II., ale je třeba připomenout, že Portugalci se nikdy nevzdali možnosti obsadit jeho říši, takže jeho snaha hledat spojence je celkem pochopitelná. V roce 1638 generální kapitán nakonec vpadl do království Kandy, přičemž vsadil všechno na jednu kartu. Tato kampaň, jíž se zúčastnili takřka všichni dostupní portugalští vojáci na Šrí Lance, takže obranu pobřežních tvrzí museli převzít námořníci, byla totiž zcela závislá na podpoře Rádžasinhova bratra Vidžajapaly, protože většina vojáků neměla s bojem na Cejlonu vůbec žádné zkušenosti. Vidžajapala ale zůstal loajální svému královskému bratrovi, čímž zpečetil nejen portugalský osud, ale i ten svůj. Když jej Rádžasinha po nezdařeném povstání (1641) zbavil jeho pozic v kraji Uva, nezbylo mu než se spojit

⁵¹⁹ SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s.111–141.

⁵²⁰ GAASTRA, Femme S.: *The Dutch East India Company*, Leiden 2003, s. 37, 57.

s Portugalci. Uprchl do Kolamby a poté do Goy, kde byl pokřtěn jako Teodósio a titulován králem Kandy (1643), ale jeho moc byla toliko nominální a šance na návrat do vlasti takřka mizivé.⁵²¹

V bitvě u Gannoruwy byla portugalská armáda v důsledku značné kandyjské početní převahy rozdrčena, aniž k tomu byla nutná předchozí dezerce *lascarins*, byť k ní nakonec tváří v tvář benadějnosti situace také došlo. K portugalské porážce přispěl opět prudký liják, stejně jako již u Randeniwely. Oproti této bitvě však byla v roce 1638 většina portugalských vojáků pobita a nikoliv zajata (přežilo jich zřejmě jen 33 ze 700!), protože Rádžasinha II. již neusiloval o uzavření co nejpríznivější dohody s portugalskou administrativou jako jeho předchůdci na trůně, nýbrž o naprosté vytlačení Portugalců ze Šrí Lanky. V tom navazoval na svého jmenovce Rádžasinha I. ze Sítávaky, jehož jméno vědomě přijal. Za účelem dosažení tohoto cíle hodlal spolupracovat s Nizozemci, s nimiž ještě v roce 1638 krátce po vítězství nad Portugalci uzavřel spojeneckou *Kandyjskou smlouvu*. Tím je datován počátek konce portugalské vlády na Šrí Lance.⁵²²

⁵²¹ SALDANHA, António Vasconcelos de: *O problema jurídico-político da incorporação de Ceilão na Coroa de Portugal*, s. 250.

⁵²² SILVA, C. R. de: *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*, s. 150–155.

7. NEPŘÍTEL Z EVROPY (1638–1658)

Nizozemská expanze do zámoří začala zhruba 100 let po historické plavbě Vaska da Gama do Indie. Její podstata se přitom výrazně liší od aktivit dalších evropských národů, protože byla soustředěna především na obchod a takřka opomíjela evangelizační a kolonizační složku. Pouze v Kapsku v jižní Africe a v údolích severoamerických řek Hudson, Connecticut a Delaware, kde se konstituovalo Nové Nizozemí, lze sledovat důraznější akcent na osídlování země. V případě Kapska ale kolonizace nebyla výsledkem oficiální politiky nizozemské Sjednocené východoindické společnosti (*Vereenigde Oostindische Compagnie*, VOC), nýbrž svobodných osadníků (*vrijburgers*), kteří se věnovali řemeslům, kultivaci půdy a pastevectví. Chov dobytka a ovcí se prosadil zvláště na okraji Nizozemci kontrolovaného regionu a provozovali jej méně majetní osadníci – *trekboerové*.⁵²³ V případě Nového Nizozemí, jež spadalo pod kontrolu nizozemské Západoindické společnosti (WIC), zase hlavní příjmy nepocházely ani tak ze zemědělství jako spíše z obchodu s kožešinami. Počet obyvatel tak nijak závratně nerostl, k čemuž přispívala ekonomicky prosperující a nábožensky svobodomyšlná společnost Nizozemské republiky, již tak nic nenutilo k emigraci. Ve 40. letech 17. století demografická křivka Nového Nizozemí dosáhla svého maxima, kterým bylo jen okolo 9000 osob, zatímco v anglických osadách, jež se zaměřovaly zvláště na agrární sektor, žilo několik desítek tisíc lidí.⁵²⁴

Nejprve se zájem Nizozemců stočil do Atlantského oceánu, kam je táhl jak lov sledů v Severním moři, tak, a to především, obchod. Jejich devízou bylo, že v té době vedle italských a jihoněmeckých bankéřských rodin disponovali největším objemem kapitálu. Kromě toho se mohli pochlubit mimořádně kvalitní a početnou obchodní flotilou. Portugalská i španělská Koruna, často se potýkající s nedostatkem finančních zdrojů nutných k uhrazení vysokých nákladů na zámořskou expanzi, s nimi proto v obchodní rovině spolupracovaly. Portugalci si v Nizozemí nejen pronajímali lodě, ale již od počátku 13. století využívali také mimořádného významu flanderského hanzovního přístavu Bruggy, kam dodávali produkty svého skromného hospodářství. V roce 1387 tam založili faktorii, jež se roku 1499, tedy již v době portugalského

⁵²³ GUELKE, Leonard: *Frontier Settlement in Early Dutch South Africa*, in: *Annals of the Association of American Geographers*, 1976, sv. 66, č. 1, s. 25–42.

⁵²⁴ HEIJER, Henk den: *De geschiedenis van de WIC*, Zutphen 1994, s. 88.

zámořského angažmá, přesunula z uvadajícího přístavu do perspektivnějších brabantických Antverp na Šeldě. Toto město tak od přelomu 15. a 16. století sloužilo jako hlavní distribuční centrum mimoevropského zboží, jež tam přes periferní Lisabon přivážely portugalské lodě z atlantských ostrovů, severní Afriky, Guineje, tedy subsaharské Afriky mezi Zeleným myem a Kongem, i Indie. Jednalo se především o třtinový cukr z Madeiry, guinejskou slonovinu a orientální koření, mezi nímž výrazně převažoval pepř. Do Portugalska odsud směřovaly zejména měď, stříbro, kovové předměty, manufakturní výrobky a obilí. Díky živému obchodnímu ruchu se Antverpy v průběhu 16. století staly nejvýznamnějším obchodním a finančním střediskem Evropy, kterým procházelo 75 % nizozemského obchodu a kde se okolo roku 1550 usídlilo 80 000 až 100 000 lidí.⁵²⁵

Nizozemí postupně nahrazovalo severní Itálii jako nejrozvinutější hospodářský region evropského kontinentu s nejvyšší koncentrací měst, mezi nimiž byly největší již zmiňované Antverpy. Celkem se tam nalézalo na 200 měst a 19 až 21 z nich přesahovalo hranici 10 000 obyvatel. Sever se vyznačoval vyšším počtem měst než jih, ale ve srovnání s městy na jihu byla o poznání menší. Celková míra urbanizace v zemi se pohybovala okolo jedné třetiny.⁵²⁶ Nizozemí produkovalo poměrně levné a tedy široce dostupné vlněné a lněné látky, tj. sukno a plátno, tapisérie, dýmky, delftskou fajáns, pivo či zeleninu a mléčné výrobky. Jednalo se převážně o zboží určené pro městský trh a na export, kteroužto orientaci si Nizozemci mohli dovolit díky mimořádně vysoké zemědělské produktivitě. Přesto bylo nutné do země dovážet až čtvrtinu potravin v čele s baltským obilím. Zboží bylo importováno zvláště po moři, protože to bylo vzhledem k možnosti přepravovat větší objem nákladu za kratší dobu levnější a tedy výhodnější než po souši. I díky tomu nabýval na stále větším významu nizozemský námořní obchod a s ním související lodní stavitelství. V námořním obchodě dominovaly kontakty provincie Holland s baltským regionem, kam hollandské lodě začaly pronikat od 40. let 15. století jako vážní konkurenti německé hanzy. Roku 1474 hanza hollandským kupcům oficiálně umožnila obchod na Baltu, který se stal nejdůležitějším a nejstabilnějším zdrojem příjmů pozdější Nizozemské republiky. Svým významem

⁵²⁵ GEYL, Pieter: *History of Dutch-speaking peoples 1555-1648*, London 2001, s. 42–43.

⁵²⁶ PARKER, Geoffrey: *The Dutch revolt*, Harmondsworth 1979, s. 23.

dokonce překonal i nizozemské obchodní aktivity v zámoří,⁵²⁷ a proto se příznačně označoval jako *moedernegotie*, tedy mateřský obchod.⁵²⁸

Jak již bylo řečeno, před polovinou 15. století se nizozemské lodě začaly vydávat do vod Baltského moře. V následujícím století pak rozšířily pole své působnosti i do dalších koutů Atlantiku a do Středomoří. Již v roce 1508 se poprvé objevily u břehů Kanárských ostrovů. Od poloviny 16. století nahradily na trase mezi Lisabonem a Antverpami portugalské plachetnice. K roku 1587 jsou doloženy první nizozemské koráby v brazilských přístavech, kam se však musely plavit přes portugalské přístavy. Do Středomoří pronikly v roce 1590. V západní Africe se první nizozemská loď ukázala taktéž roku 1590, a to poté co ji tam zanesl mořský proud, když měla namířeno do Brazílie. Navzdory zajetí její posádky portugalskými úřady na Princově ostrově a dalším portugalským represím se nizozemští kupci začali v Guinejském zálivu objevovat pravidelně.⁵²⁹ Tyto námořní výpravy byly podněcovány úsilím o nalezení nových odbytišť a nového typu zboží pro rozvíjející se nizozemskou protokapitalistickou ekonomiku, poněvadž stávající trhy již byly plně saturovány a při vědomí existence poměrně úzké vrstvy obyvatelstva s dostatečnou kupní silou nebylo možné očekávat žádnou změnu této situace. Nizozemci se díky těmto aktivitám a díky vyvinutí nového typu obchodní lodě (*fluita, flauta*, 1595), jež byla schopna uvést značné množství nákladu s minimální posádkou a tedy s nižšími náklady a za současného zachování značné rychlosti, stali okolo roku 1600 největšími obchodními zprostředkovateli v celé Evropě.

Nizozemský obchodní zájem v Atlantiku se soustředil na portugalské državy, protože španělská říše v Americe se již v polovině 16. století cizincům zcela uzavřela, pokud se tedy ve Španělsku neusadili a nenaturalizovali. Když se Portugalsko stalo v letech 1580–1581 součástí iberské unie, pokusil se španělský král Filip II. prosadit koloniální exkluzivitu i portugalského impéria a vydal v tomto směru příslušná nařízení. V roce 1591 tam zamezil přístupu cizinců a v roce 1605 přikázal všem, kteří tam již pobývali, aby portugalské državy opustili. Současně zakázal nizozemským a anglickým

⁵²⁷ V roce 1636 se v rámci Evropy pohybovalo 1750 nizozemských lodí, zatímco v zámoří jen 100. Obchod VOC pak tvořil zhruba jen 13% celkového objemu Nizozemské republiky. Srv. EMMER, Pieter C.: c. d., 12.

⁵²⁸ VAN DEN BOOGAART, Ernst a kol.: *La Expansión Holandesa en el Atlantico 1580-1800*, Madrid 1992, s. 19–36.

⁵²⁹ POSTMA, Johannes; ENTHOVEN, Victor: *Riches from Atlantic Commerce: Dutch transatlantic trade and shipping 1585-1817*, sv. 1, Leiden 2003, s. 17–23.

plavidlům vplouvat do iberských přístavů, poněvadž Nizozemská republika byla v jeho očích nelegitimním rebelantským státem a Anglie jí vyjadřovala podporu a navíc schvalovala korzárské akce svých poddaných proti španělským lodím v Karibském moři. První obchodní embargo z roku 1585 však nebylo příliš dodržováno, a proto bylo v letech 1595 a 1598 vyhlášeno opakovaně. Teprve to poslední však dosáhlo výraznějšího efektu, i když mnohem zásadnější dopad lze pozorovat teprve u omezení obchodu z doby po roce 1621.⁵³⁰

V 90. letech 16. století začaly nizozemský zájem vzbuzovat i obchodní možnosti v daleké Asii. Příčinou byly klesající portugalské dodávky koření na evropské trhy i pokles jeho kvality. Tyto problémy byly způsobeny nedostatkem lodí, které měla portugalská Koruna k dispozici. To byl výsledek jak omezené stavby nových plavidel, k níž se kvůli epidemiím sužujícím tehdy Portugalsko nedostávalo dostatku pracovních sil, tak vysokou mírou jejich ztroskotání na trase *Carreiry da Índia*,⁵³¹ neboť vyplouvaly ve špatném stavu, mimo doporučené období a přetížené, a to vše ve snaze dosáhnout co největšího zisku. Navíc mnohé lodě byly vzhledem k umělému zvyšování nástaveb na přídi a zádi pro umístění dalšího zboží značně nestabilní.⁵³² Nutnost nakoupit koření v omezené časové periodě, aby loďstvo stihlo včas odplout do Evropy, stejně jako úsilí obstarat je co nejlevněji přispívaly vedle několikaměsíční dlouhé cesty k tomu, že portugalské dodávky nebývaly ve srovnání s benátskými vždy dostatečně kvalitní.⁵³³ Kvalita a schopnosti kormidelníků pak měly také trvale klesající tendenci. Podobné krizové momenty zažíval portugalský obchod s Asií i v minulosti, především na přelomu 40. a 50. let 16. století, díky čemuž mohlo dojít k jistému oživení obchodu procházejícího Rudým mořem s vrcholem v 60. letech 16. století, ale tyto potíže byly vždy jen dočasného charakteru.

Nepříznivé poslední desetiletí 16. věku však souznělo s politickou emancipací a hospodářskou expanzí mladé Nizozemské republiky, která se rozhodla využít portugalských obtíží a navázat přímé styky s Orientem. Pokud by příliš dlouho váhala,

⁵³⁰ VAN VEEN, Ernst van: *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*, s. 128–134.

⁵³¹ V letech 1588–1628 Portugaci na *Carreire da Índia* ztratili plných 55 % plavidel. Srv. GUERREIRO, Luís Ramalhosa: *O declínio português no Índico e a hegemonia holandesa (1596-1650)*, in: *Clio*, 2004, č. 10, s. 119.

⁵³² VAN VEEN, Ernst van: *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*, s. 63–64, 141, 228.

⁵³³ DISNEY, Anthony R.: *Twilight of the Pepper Empire. Portuguese Trade in Southwest India in the Seventeenth Century*, s. 37–39.

mohli ji předběhnout Angličané, kteří se již od roku 1591 snažili kontaktovat asijské trhy, k nimž tehdy zamířila výprava Jamese Lancastera (1591–1594).⁵³⁴ V baltském obchodě navíc nizozemským plachetnicím začínala konkurovat německá hanza. V tomto regionu si přitom Nizozemci dokázali získat naprostou dominanci teprve v polovině 16. století, a to i díky ziskům z asijského koření dodávaného do Nizozemí přes Portugalsko. Za tyto zisky, stejně jako za koření samotné a také za luxusní předměty a řemeslné výrobky ze západní a jižní Evropy, nakupovali baltské obilí a produkty lesního hospodářství. Vše nalézalo odbyt mimo jiné i v Portugalsku, kde se již od konce 14. století kvůli suchému klimatu a půdě chudé na živiny potýkali s nedostatkem obilovin, především pak pšenice, kterou proto od počátku 16. století odebírali z baltského regionu, a kde se z baltského dříví stavěly koráby, z konopí vyráběla lodní lana a ze lněných tkanin šily plachty. Do Nizozemí na oplátku směřovala sůl ze salin v okolí Setúbalu a Aveira, která sloužila k nasolování sledů, ulovených v Severním moři.⁵³⁵

Dostat se do Asie však zdaleka nebylo tak jednoduché, jak by se dnes mohlo zdát. Plavba relativně známými vodami Atlantiku nevyžadovala tak velké ani pevné lodě, protože nebylo nutné překonávat přílišné vzdálenosti. Naproti tomu cesta do Indie a zpět zabrala obvykle okolo 18 měsíců. Navíc bylo třeba vyplouvat v přesně vymezeném časovém období, aby lodě mohly využít sezónních větrů, a sice relativně stabilních pasátových větrů v Atlantském oceánu a příznivých monzunových větrů v Indickém oceánu. Evropu bylo radno opustit v březnu, počátkem dubna či v září, Indii zase na přelomu prosince a ledna. Kromě toho bylo nutné sledovat alespoň rámcově osvědčenou plavební trasu, poněvadž byla nejrychlejší a nejbezpečnější. Informace tohoto typu poskytli nizozemské společnosti kupci, vojáci a úředníci nizozemské národnosti působící v portugalských službách na Východě. Mezi nimi vynikají Dirk Geritszoon Pomp (zv. China), Hendrik Direkszoon Jolink a především Jan Huyghen van Linschoten, autor proslaveného díla *Itinerář* (Itinerario, z roku 1594, poprvé vydáno roku 1596). Přesto se Nizozemci zprvu chtěli vyhnout flagrantnímu porušení portugalského monopolu a proniknout do Asie tzv. Severovýchodním průjezdem podél

⁵³⁴ James Lancaster byl prvním Angličanem, který vplul do Indického oceánu po trase kolem mysu Dobré naděje. Již v roce 1579 se sice u Ternate zastavil Francis Drake a roku 1587 navštívil Moluky, Borneo a Sumatru Thomas Cavendish, ale oba připluli z východu a navíc neměli primárně za cíl obchodovat v Asii, nýbrž během okružní plavby kolem světa provádět pirátské útoky na španělské a portugalské lodě a přístavy. Drake obeplul Zeměkouli jako druhý člověk po Magalhãesovi, Cavendish pak jako třetí.

⁵³⁵ VEEN, Ernst van: *VOC strategies in the Far East (1605–1640)*, s. 85.

severního pobřeží Eurasie, kterážto trasa byla mylně pokládána za kratší a zdravější než ta vedoucí kolem jižního cípu Afriky. Tyto snahy, s nimiž je spojeno jméno mořeplavce Willema Barentse, stejně jako obchodníka Balthasara Moucheronu, však zastavily ledové kry v Karském moři (1594–1597).⁵³⁶ Severním ledovým oceánem dokázal jako první proplout teprve o 300 let později Adolf Erik Nordenskjöld (1878–1879).

Když výprava Cornelise de Houtman (1595–1597) ukázala, že na Východ jsou schopny doplout a také se odsud vrátit nejen portugalské, ale také nizozemské koráby, bylo o zahájení nizozemské penetrace rozhodnuto. Jestliže Houtmanova plavba byla z ekonomického hlediska ještě jednoznačně ztrátovým podnikem, následující překotný rozmach nizozemských výprav a navazování prvotních obchodních kontaktů s asijskými partnery již přinášelo ohromující zisky, a to při současném udržování velmi nízkých nákladů. Jacob Cornelis van Neck přivezl z Asie zboží, jehož prodej vynesl zisk ve výši 400 % (1598–1599).⁵³⁷ Po roce 1595, především však v této neklidné době s příznačným názvem období divokých plaveb (*wilde vaarten*, 1598–1601), bylo do Asie vypraveno celkem 65 nizozemských lodí, což bylo oproti 46 portugalským z let 1591–1601 zhruba o třetinu více. I když byly nizozemské plachetnice menší než portugalské a uvezly tedy méně zboží, byly mnohem spolehlivější.⁵³⁸

Nizozemské angažmá v Indickém oceánu vedlo ke zvýšení množství koření dováženého do Evropy kolem mysu Dobré naděje. To však pochopitelně způsobilo pokles jeho cen na tamějších trzích, což ještě zvýraznila vzájemná konkurence jednotlivých obchodních společností, tzv. prvotních společností (*voor-compagnieën*), které se mezi lety 1594–1601 v Nizozemské republice utvořily. Když si k tomu připočteme nutnost vyzbrojovat lépe plavidla odplouvající na Východ, poněvadž Generální stavy již od roku 1599 sledovaly prostřednictvím ofenzivy na asijském jevišti zejména poškození obchodu a tedy i příjmů iberských mocností, neslo to s sebou nutně zvýšené náklady.⁵³⁹ Na nátlak místodržitele a Generálních stavů byla v roce 1602 vyjednána fúze všech korporací s cílem zamezení přílišné a tedy nezdravé konkurence – vznikla tak Spojená východoindická společnost (VOC). Její finanční výdaje však především v průběhu prvních 20 až 30 let existence zůstávaly enormní, takže

⁵³⁶ GAASTRA, Femme S.: *The Dutch East India Company*, s. 15.

⁵³⁷ VAN VEEN, Ernst van: *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*, s. 148–151.

⁵³⁸ GAASTRA, Femme S.: *The Dutch East India Company*, s. 17.

⁵³⁹ VAN VEEN, Ernst van: *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*, s. 149, 152.

nevykazovala prakticky žádný zisk. Generální stavy jí musely poskytovat finanční subsidie. Situace se uklidnila teprve ve 30. letech 17. století po faktickém kolapsu *Carreiry da Índia* vyvolaném působením Portugalské východoindické společnosti (1628–1633) s nedostačným kapitálem a odchodem řady nových křesťanů z Portugalska ke španělskému královskému dvoru (po roce 1629), neboť se stali bankéři Koruny (1626). Dále je jako příčinu stabilizace moci VOC potřeba zmínit nizozemské proniknutí k japonským zásobám stříbra, masivní vojenskou ofenzívu nizozemských sil proti portugalským pozicím v Indickém oceánu a zhroucení portugalské obchodní sítě po ztrátě námořní převahy a přístavů s výnosnými celníci. Moderní obchodní akciová společnost s kapitalistickými prvky tak sama o sobě nezaručovala úspěch a portugalská konkurenti museli být ze svých pozic vytlačeni až silou zbraní.⁵⁴⁰

VOC zprvu nedisponovala žádným propracovaným strategickým plánem a snažila se toliko o zisk kontroly nad obchodem s kořením mezi Evropou a Asií na úkor Portugalců. Proto se soustředila na Moluky, centrum produkce hřebíčku a muškátového ořechu i květu, a na Koromandelské pobřeží, odkud pocházely bavlněné látky, jež sloužily k nákupu zmíněného koření. Nizozemská moc na Molukách byla prosazena v letech 1605–1609 s centrem na Ternate a taktéž na Ambonu, ležícím nedaleko od Moluk. V roce 1605 se Nizozemci zachytili na Koromandelském pobřeží, kde vybudovali faktorie v Mačilípatnamu (1605), Nizámpattanamu (1606) a Pulikátu (1612). Ačkoliv oba regiony byly z obchodního hlediska velmi významné, v rámci *Estado da Índia* tvořily jen periferní oblasti, jejichž ztráta pro Portugalce nebyla nikterak fatální.⁵⁴¹ Většina moluckého koření se navíc spotřebovala přímo v Asii a do Evropy se dopravoval jen jeho zlomek. Co se týče bavlněných textilií, byly tkány nejen na Koromandelském pobřeží, ale také v Bengálsku a v Gudžarátu.

Když se Nizozemci, které portugalské kroniky označovaly jako *neprítelé z Evropy*, etablovali na Molukách a Koromandelu, začalo se v Radě XVII, řídicím orgánu VOC, koncem první dekády 17. století debatovat o dalším směřování asijské politiky, dosud nijak výrazně nedefinované. Výsledkem bylo přijetí souboru centralizačních opatření, která měla nizozemský podnik organizačně zaštitit a poskytnout mu pevnější oporu. V roce 1609 došlo ke jmenování prvního generálního guvernéra, jímž se stal

⁵⁴⁰ Tamtéž, s. 166–171.

⁵⁴¹ SUBRAHMANYAM, Sanjay: *Portugal no Jogo das Lutas Interimperialistas (finais do Século XVI-Primeira Metade do Século XVII)*, in: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.), *Portugal no Mundo*, sv. III, Lisboa 1989, s. 69.

Pieter Both. Současně bylo rozhodnuto o výběru hlavního střediska nizozemského asijského impéria, kteréžto středisko mělo fungovat jako nezbytná základna pro další výboje a hrát tak obdobnou roli jako Goa v *Estado da Índia*. Nejprve byly takto využívány přístav Bantam (Banten) při Sundském průlivu na západě Jávy a ostrov Ambon, ale suverenita domorodého sultána v prvním případě a periferní umístění ve druhém případě je činily nevyhovujícími. Přístav Džohor byl diskvalifikován opět tím, že v něm svrchovanou moc držel místní panovník. Malakka přestála zuřivý útok z roku 1606 a zůstala v portugalských rukou. Generální guvernér Laurens Rael proto v roce 1618 vybral západojavánský přístav Jacatra (dnešní Jakarta), kde v roce 1619 nechal jeho nástupce Jan Pieterszoon Coen vybudovat Batávii, jež se stala jakousi Novou Malakkou, kterou svým významem postupně zastínila.⁵⁴² Ta se svým budoucím významem i příhodným jménem, odkazujícím na germánský kmen Batávů, k němuž se Nizozemci odkazovali jakožto ke svým předkům, stala symbolem celého nizozemského panství na Východě.

Jan Pieterszoon Coen dobře věděl, že bez vojenského nátlaku nizozemskou dominanci v námořním obchodě s Molukami, Ambonem a souostrovím Banda neprosadí, a právě to byl přitom od roku 1609 oficiální cíl VOC. Bylo tomu tak i přesto, že nizozemský právník Hugo Grotius (Huij de Groot) od roku 1604 hlásal tezi *mare liberum*, tedy svobodného moře otevřeného všem bez rozdílu, vycházející ze zásad římského práva. Jistě nepřekvapí, že Grotius musel od roku 1620 pobývat v nuceném exilu, kam za dramatických okolností uprchl ze své internace ukryt v bedně na knihy. Pokračování vojenských výbojů však znamenalo, že enormní výdaje VOC se hned tak neměly snížit. Navíc Generální stavy jí po roce 1621 omezily finanční podporu, protože byla obnovena válka se Španělskem na evropském bojišti, přerušená roku 1609. Bylo proto nutné spoléhat nadále na korzárské akce, které do té doby pokrývaly zhruba polovinu nákladů VOC v Orientu. Mezi lety 1616–1625 se tyto akce koncentrovaly do filipínských vod a zahrnovaly i námořní blokádu Manily. Španělé tam z mexického Acapulca dováželi stříbro určené k nákupu indonéského koření i čínského a japonského zboží. Pro Nizozemce to byla nesmírně lákavá kořist, jež jim však zůstala upřena. Vedle toho bylo žádoucí rozšířit nizozemské obchodní zájmy i na další trhy, především ty

⁵⁴² GAASTRA, Femme S.: *The Dutch East India Company*, s. 39–40.

dálněvýchodní, poněvadž v jejich případě se jednalo o nejvýnosnější trhy v celém Orientu.⁵⁴³

Po založení Batávie se generální guvernér Coen, mimořádně tvrdý, krutý a nelítostný muž, rozhodl rázně naplňovat to, co si přála jak Rada XVII, tedy vedoucí orgán VOC složený ze 17 ředitelů, tak ve svém nitru i on sám. Ve snaze prosadit naprostý nizozemský monopol na obchod s muškátovým ořechem a květem z Bandských ostrovů, s jejichž vládci již jeho předchůdci uzavřeli dvě smlouvy (1602, 1605), kde vybudovali dvě pevnosti (1607–1609, 1611) a kam dvakrát neúspěšně vojensky intervenovali (1615, 1616), se příliš nerozpakoval přikročit roku 1621 k naprosto brutálnímu a bezprecedentnímu činu, jenž vyústil v povraždění asi 15 000 místních obyvatel a v deportaci zbývajících na Jávu. Nahradili je lidé z jiných částí Indonésie, kteří pak produkovali muškátový ořech a květ výlučně pro VOC. Tím si na něj tato zajistila naprostý monopol.⁵⁴⁴ V podobném duchu se Coen obrátil proti anglické konkurenci a v roce 1623 nechal pobít 15 zaměstnanců anglické faktorie na Ambonu, které křivě obvinil z přípravy spiknutí. Tato událost vešla do dějin jako *ambonský masakr*. Angličané se pak zaměřili na prosazování svých zájmů v Gudžarátu a v Perském zálivu.⁵⁴⁵

V Číně, producentovi hedvábí, porcelánu či zlata, však Coenova agresivní politika tvrdě narazila. Čínský císař, který sám sebe pokládal za nejvýznamnějšího vládce světa a označoval se směle jako *Syn Nebes*, nebyl ochoten akceptovat opovážlivé, neškůli drzé požadavky generálního guvernéra, jenž v roce 1621 hrozil zajetím všech čínských džunek, pokud nebudou ochotny nahradit Manilu jako svůj cílový přístav Batávií, eventuálně Taiwanem, na jehož jihozápadním pobřeží se roku 1624 uchytili.⁵⁴⁶ Coenova arogance nabyla vskutku absurdních rozměrů a pochopitelně nevedla k úspěchu. Vyhržovat Číně bylo při jejím populačním potenciálu a technologickém rozvoji od Evropanů až do 19. století značně pošetilé. Již před 100 lety, v roce 1522, tam s podobným přístupem nepochodili ani Portugalci, kteří se snažili vystavět pevnost na pobřeží. Roku 1622 se Coen rozhodl proniknout do Číny přes portugalské Macau, až do 1. poloviny 19. století jedinou bránu do této dálněvýchodní velmoci, přičemž útok na přístav měl být usnadněn faktem, že byl jen slabě opevněn,

⁵⁴³ VEEN, Ernst van: *VOC strategies in the Far East (1605–1640)*, s. 92–96.

⁵⁴⁴ GAASTRA, Femme S.: *The Dutch East India Company*, s. 46.

⁵⁴⁵ GUERREIRO, Luís Ramalhosa: c. d., s. 118.

⁵⁴⁶ VEEN, Ernst van: *VOC strategies in the Far East (1605–1640)*, s. 97.

protože tomu až do roku 1614 bránila neochota císaře vydat příslušné povolení. Navzdory tomu byl nizozemský útok odražen.⁵⁴⁷ Zůstává přitom otázkou, zda by v případě jeho úspěchu čínská vláda přítomnost „rusovlasých barbarů“ vůbec byla ochotna akceptovat, protože nepřipustila ani španělskou, přestože Portugalsko bylo se Španělskem 60 let v personální unii.⁵⁴⁸

Nizozemský pokus o obsazení Macaa nebyl veden pouhou touhou po proniknutí na čínský trh, ale měl také za úkol upevnit nizozemské postavení v Japonsku, které každoročně odebíralo obrovské množství čínského hedvábí a nabízelo za ně stříbro, měď a lakové zboží.⁵⁴⁹ Pokud Nizozemci nedrželi žádnou faktorii na čínském pobřeží, pochopitelně to jejich působení na japonských ostrovech oslabovalo. Nakonec se museli spokojit s pouhým nepřímým obchodním spojením s Čínou prostřednictvím základen na Taiwanu. Portugalci si díky tomu udrželi v Japonsku relativně pevnou pozici až do poloviny 30. let 17. století. Nizozemci se tam mohli prosadit až poté, co byly v rámci počínající izolacionistické politiky šógunů z dynastie Tokugawa japonským obchodním lodím zapovězeny plavby do zahraničí (1635) a co byli ze země v důsledku šimabarské revolty křesťanských rolníků na ostrově Kjúšú (1637–1638) a přílišného evangelizačního akcentu vypovězeni Portugalci (1638–1639), protože následkem těchto událostí se otevřel prostor pro nizozemský obchod. Japonské stříbro pak pomohlo ke zlepšení finanční situace VOC ve 30. letech 17. století.⁵⁵⁰

Politika Jana Pieterszoon Coena položila základy k nizozemské dominanci v námořním obchodě na Dálném východě. Nizozemský postup byl mnohem cílevědomější a efektivnější než portugalský, byl podpořen dostatečným kapitálem a byl takřka výlučně zaměřen na ekonomický zisk, a proto si mohla VOC vynutit dodržování svých nařízení a prosadit svá pravidla i tam, kde se to Portugalcům nezdařilo – ve změní ostrovů a ostrůvků jihovýchodní Asie. Nizozemci se přitom portugalským modelem nepokrytě inspirovali a užívali jak politiky obchodních monopolů, tak (od roku 1629) námořních pasů (*passedullen*), ne nepodobných portugalským *cartazum*. Rada XVII se pod vlivem tohoto příznivého vývoje rozhodla pro sledování méně nákladné

⁵⁴⁷ BOXER, C. R.: *A Derrota dos Holandeses em Macau no Ano de 1622*, s. 67–102.

⁵⁴⁸ Může ovšem jít jen o následek faktu, že Číňané mezi Portugalci a Španěly nečinili přílišné rozdíly. Srv. OLLÉ I RODRÍGUEZ, Manel: *A inserção das Filipinas na Ásia Oriental (1565–1593)*, s. 12, 16.

⁵⁴⁹ Lakové předměty jsou pokryty lakem, tedy pryskyřicí ze stromu škumpa fermežová (*Rhus vernicifera*), jenž je chrání předhorkem, vodou a hmyzem.

⁵⁵⁰ VAN VEEN, Ernst van: *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*, s. 198.

bezkonfliktní mírové politiky, ale generální guvernér Antonis van Diemen, bývalý sekretář Coena, a jak se ukázalo, také jeho velice pilný žák, se postavil proti pokusu nastolit tento kurs. Místo mírových kroků připravil na rok 1636 rozsáhlou ofenzívu, jejímž cílem byla naprostá destrukce *Estado da Índia*. Útok směřoval zvláště proti Goi, Malakce a Šrí Lance, tedy na nejdůležitější střediska portugalské moci v Asii. Ta byla spojena s každoroční sezónní námořní blokádou Malackého průlivu (již od roku 1634) a Goy (od roku 1638). Portugalsko-nizozemský střet se tak pozvolna přesouval z periferie portugalské říše v Asii, ležícího na východě, do jejího centra na západě.⁵⁵¹

Na Šrí Lance se Nizozemci poprvé objevili v roce 1602, kdy u jejích břehů zakotvily lodě Jorise van Spilbergen. Ten prošel džunglí z Batticaloy až do Kandy, kde jej přijal král Vímala Dharma Súrja I., jenž Nizozemcům nabídl možnost výstavby tvrze, na kterou „já, má královna, princ a princezna budeme na svých ramenech nosit kamení, vápno a další věci“.⁵⁵² Ještě téhož roku s ním jednal Spilbergenův krajan Seebald de Weert, jenž se znovu vrátil v roce 1603 již s jasným cílem – za obchodní privilegia nabídnout spojenectví, zkrátka uzavřít alianční dohodu. To však zhatilo porušení komplikovaných ceremonálních pravidel viceadmirálem a zabití posvátné krávy opilými nizozemskými námořníky. Kandyjský vládce nechal v reakci zavraždit jak de Weerta, tak i 46 jeho druhů.⁵⁵³ Nizozemsko-kandyjské vztahy zažily následkem toho krátké ochlazení, nicméně Vímala Dharma Súrja I. nizozemské zástupce zanedlouho zase oslovil. Pokud se totiž Kandyjcům mělo podařit zbavit se trvale portugalské hrozby, potřebovali nutně námořní podporu, neboť sami plavidly prakticky nedisponovali.

Vímala Dharma Súrja I. však již roku 1604 zemřel a nizozemský zájem se v následujících letech plně koncentroval na Dálný východ, takže podpis vzájemné nizozemsko-sinhálské smlouvy byl odsunut až na konec 30. let 17. století. V té době již na kandyjském trůně seděl Rádžasinha II., syn nepřítelů výrazného Senarata, od něhož se lišil jak větší rozhodností, tak i diplomatickými a vojenskými kvalitami. Rádžasinhovým cílem bylo po neúspěšném pokusu o uzavření trvalého míru přímo s portugalským králem bez zprostředkování jeho reprezentantů vytlačení Portugalců z ostrova jednou provždy. Proto roku 1636 poslal guvernérovi do Pulikátu žádost o

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 199–200.

⁵⁵² ABEYASINGHE, Tikiri: *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*, s. 44.

⁵⁵³ ANTHONISZOOM, Richar Gerald: *The Dutch in Ceylon*, Colombo 1929, s. 18–25.

obnovení diplomatických vztahů s VOC, přerušených ve 2. polovině 17. století, přičemž Nizozemcům za vojenskou pomoc nabízel uhrazení veškerých válečných nákladů s tím spojených a odstoupení přístavu Kottiyar nebo Batticaloa. Následujícího roku se na Šrí Lance objevili guvernérovi zástupci, což vyvolalo portugalský útok, jenž skončil roku 1638 kandyjským vítězstvím u Gannoruwy.

Téhož roku 1638 tak mohla být mezi říší Kandy a VOC podepsána *Kandyjská smlouva*, jež Nizozemcům za vojenskou podporu postupovala monopolní obchodní výsady a přístav Batticaloa a slibovala jim uhrazení nákladů vázaných na jejich válečné aktivity na Šrí Lance. Je přitom příznačné, že kandyjská verze dokumentu byla vyhotovena v portugalštině, jazyce úhlavních nepřátel, a do nizozemštiny byla teprve posléze přeložena. To s sebou neslo riziko nepřesnosti, ať již bezděčné, nebo záměrné. A právě toho jsme v tomto případě svědky. Portugalská verze smlouvy totiž obsahovala dodatek, podle něhož si Nizozemci mohli ponechat pevnosti získané na Portugalcích jen tehdy, když by s tím souhlasil kandyjský král. V nizozemské variantě dohody však tato informace zcela chybí. To bylo zárodkem budoucích neshod mezi stávajícími spojenci, jejichž aliance byla ryze účelová.⁵⁵⁴

Rok 1638 se ukázal být rozhodujícím momentem v portugalsko-kandyjské válce. Nizozemská podpora totiž Kandyjcům zajistila námořní převahu, kterou by jinak jen stěží získávali, i když několik lodí vlastnili, a jež jim umožňovala blokovat portugalské přístavy z moře a tím je připravit o přísun posil z Indie. Nizozemci se tak ukázali být oním vnějším prvkem, jenž vychýlil dosavadní mocenskou rovnováhu na Šrí Lance. Stali se pomyslným jazýčkem na vahách, který nerozhodnou a po desetiletí se vlekoucí válku na Šrí Lance umožnil dovést ke konci. V podobné roli jakéhosi katalyzátoru vystupovali i na jiných místech Asie, kde se jim díky uzavření spojenečství s domorodými vládci Kalikatu, Aceh, Džohoru, Bantamu, Bruneje i dalších státních útvarů podařilo Portugalce zbavit většiny jejich mocenského i obchodního vlivu. Dosažení tohoto výsledku by bez spolupráce s místními panovníky bylo navzdory nizozemské technologické i organizační převaze jen stěží mylitelným.⁵⁵⁵

Zmíněná *Kandyjská smlouva* byla podepsána v přístavu Batticaloa, kterého se krátce předtím bez větších problémů ovládla flotila admirála Adama Westerwolda.

⁵⁵⁴ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 241–242.

⁵⁵⁵ SUBRAHMANYAM, Sanjay: *O Império Asiático Português 1500–1700. Uma história política e económica*, s. 206–207.

Došlo tedy k tomu, čeho se již v roce 1626 obával portugalský král Filip III.⁵⁵⁶ Během následujícího roku po pádu Batticaloy, tedy roku 1639, se Nizozemci sami zmocnili dalšího přístavu na východním pobřeží Šrí Lanky – Tirikunámale, čímž Portugalce z této části ostrova zcela vytlačili. Jejich hlavním zájmem však bylo pochopitelně dostat pod kontrolu přístav Gála na jihu ostrova, který disponoval nejlepším kotvištěm a navíc sloužil jako zastávka na trase do jihovýchodní Asie, kde VOC budovala základnu své moci v Orientu. Nicméně Rádžasinha II. si vymohl, aby byl nejprve uskutečněn pokus o obsazení Kolamby, hlavní portugalské tvrze na Šrí Lance. Nizozemská flotila však od Kolamby odplula dříve, než k ní mohlo dorazit kandyjské vojsko, poněvadž nizozemský velitel údajně považoval kandyjský dopis informující jej o mírném zdržení za podvrh. Roli v brzkém odplutí nizozemského loďstva mohlo hrát i zhoršující se počasí, které každoročně mezi květnem a zářím znemožňovalo plavbu mezi Indií a Šrí Lankou. Nizozemci sice zvedli kotvy již počátkem dubna, ale dalo se očekávat, že obléhání se na nějakou dobu protáhne a neměli s sebou dostatek zásob. Koncem roku 1639 se u břehů ostrova objevila další nizozemská eskadra Filipse Lucaszoon, vyslaná z Batávie, ale její posádka byla oslabena nemocemi a rychlému kandyjskému postupu na Kolambu zabránily portugalské síly. Portugalské panství tak bylo prozatím uchráněno od pohromy.⁵⁵⁷

Přesto se portugalská pozice viditelně zhoršovala. Počátkem roku 1640 bylo totiž díky nizozemsko-kandyjské spolupráci obsazeno Negombo. Poté se však křehká aliance v důsledku vzájemné roztržky téměř rozložila. Rádžasinha II. se totiž domáhal odevzdání pevnosti do svých rukou a její likvidace, zatímco nizozemský velitel Filipus Lucaszoon si ji hodlal ponechat, aby okolní skořicové háje nepadly znovu do portugalské moci. První neshody tohoto typu bylo třeba řešit již po zabrání Tirikunámale, ale tehdy bylo jejich řešení ještě odloženo. Po událostech v Negombu však bylo třeba nastalou krizi urgentně řešit. Ta přitom dosáhla takových rozměrů, že Nizozemci se obávali napadení svých posádek v Batticaloi a Tirikunámale. Nizozemský zplnomocněnec pro Šrí Lanku Willem Jacobszoon Coster tehdy situaci zachránil, když tvrz Tirikunámale předal kandyjské straně. Ostatní tvrze, které Nizozemci již drželi a

⁵⁵⁶ TT. *Livros das Monções*, kniha XXIII, fol. 1, 17. 3. 1626.

⁵⁵⁷ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 243–244.

kteří měli ještě dobýt na Portugalcích, si měli ponechat do té doby, než Rádžasinha II. uhradí náklady na nizozemské válečné akce. Batticalou si směli podržet trvale.

VOC se prezentovala jako síla vystupující na žádost kandyjského krále na ochranu kandyjských zájmů, i když bylo zcela evidentní, že sleduje především své partikulární cíle. Pokud by v této chvíli Rádžasinha odmítl další spolupráci, zřejmě by pro sebe dosáhl nejlepšího možného výsledku, jakého se mohl domoci. V portugalské moci se sice nalézala ještě značná část jihozápadní Šrí Lanky a také Jápané na severu, ale nějaké přehnaně agresivní kroky se od portugalského vedení nedaly za současné nizozemské přítomnosti na ostrově a krize celého *Estado da Índia* očekávat. Naopak, obě námořní mocnosti tam mohly nastolit rovnováhu sil, která by nejvíce vyhovovala kandyjskému králi.⁵⁵⁸

Díky Costerově diplomatickému zásahu se Rádžasinha poněkud uklidnil a válečné akce tak mohly pokračovat. Nizozemské síly na jaře 1640 obsadily Gálu, k níž kandyjské spojenci dorazili až v průběhu jejího plenění, takže nizozemský nárok na město nemohli zpochybnit. Nizozemcům se tak dostaly do rukou obě tvrze (Negombo, Gála), jež strážily přístup do hlavní produkční oblasti skořice, hlavního lákadla Šrí Lanky. Coster se jako správce nizozemských držav na ostrově v hodnosti guvernéra usadil v Gále. Odtud zamířil do Kandy, kde hodlal vyjednat lepší zásobování pevností pod kontrolou VOC a vyjasnit další postup proti portugalskému nepříteli. Atmosféra ve městě však byla naladěna silně protinizozemsky, takže Coster se rozhodl raději odjet do Batticaloy. Během cesty byl ale přepaden a zavražděn. Rádžasinha II. opět odmítl permanentní roztržku s Nizozemci a celou situaci uklidnil omluvou a popravou viníků. Jeho cílem totiž bylo vytlačení Portugalců z Kolamby, což bez nizozemské námořní podpory nemohl dokázat.⁵⁵⁹

V Kolambě mezitím vypukla panika a *casados* se rozmýšleli nad možností odplout raději do bezpečnějších přístavů v západní Indii. Portugalcům se však navzdory nizozemské blokádě Goy podařilo poslat na Šrí Lanku vojenské posily a nový generální kapitán Filipe Mascarenhas jich následně na podzim 1640 využil k opětovnému obsazení Negomba.⁵⁶⁰ Další události pak osten nizozemské ofenzívy dočasně otupily. Jednak se v roce 1641 vzbouřil Rádžasinhův bratr Vidžajapala a jednak na podzim

⁵⁵⁸ Tamtéž, s. 244–246.

⁵⁵⁹ Tamtéž, s. 246–247.

⁵⁶⁰ Tamtéž, s. 247–248.

téhož roku do Asie dorazila zpráva o podpisu desetiletého příměří mezi Portugalskem a Nizozemskou republikou. Ačkoliv Portugalci si původně slibovali, že po jejich vymanění ze španělského područí jim Nizozemci navrátí všechny zabrané državy a ještě se s nimi spojí proti Španělům, kteří se nechtěli jen tak vzdát svých nároků na Portugalsko a hotovili se k invazi, ale tyto představy se ukázaly jako značně naivní. V každém případě i pouhé příměří znamenalo oddech, který válkami vyčerpané Portugalsko přijalo s povděkem.⁵⁶¹

Generální guvernér Antonis van Diemen přijal zprávu o příměří s roztrpčením a odmítal se jí řídit, dokud VOC nebude odstoupena část skořicových hájů v okolí Gály. Portugalské úřady se proti tomuto požadavku rezolutně ohradily a pokládaly jej za provokační. Válka v Orientu tak koncem roku 1642 propukla nanovo, ale nevyvíjela se pro Portugalce nejlépe. Během ní byl roku 1643 poražen Vidžajapala, který se následně uchýlil do Goy, kde byl pokřtěn jako Teodósio. Začátkem roku 1644 pak do nizozemských rukou opět padlo Negombo, což portugalskou stranu připravilo o trumf, kterým doposud blokovala nizozemské úsilí domoci se oficiální kontroly regionu, na němž se pěstovala skořice. Nyní se totiž přístupových cest zmocnili Nizozemci. Diplomatická jednání, která za VOC vedl na Šrí Lance i v Goi Pieter Boreel, tak mohla být obnovena a na podzim 1644 vyústila v podpis vzájemné dohody o příměří. Jejím obsahem bylo rozdělení vlivu na jihozápadě Šrí Lanky, kde se pod nizozemskou kontrolu dostaly provincie Matara až k řece Bentota a o něco severněji ležící pobřežní tvrz Kalutara, tedy více území, než kolik Nizozemci na ostrově do té doby reálně drželi. Tehdy vytýčené hranice dodnes rozdělují šrílanskou Severní a Jižní provincii. Podmínky příměří byly na Šrí Lance vyhlášeny počátkem roku 1645. O něco později, v průběhu roku 1645, byla v Haagu schválena definitivní verze smlouvy o příměří, která tak s konečnou platností přerušila střety v Asii, ačkoliv nereagovala na nejaktuálnější vývoj na bojišti, jehož odrazem byla dohoda z Goy. Haagská smlouva tak, na rozdíl od té goánské, nepřiznávala VOC Negombo, jež si však Společnost navzdory tomu a přes zuřivé portugalské protesty podržela i nadále.⁵⁶²

Král Rádžasinha II. byl vývojem situace značně roztrpčen, poněvadž jeho dosavadní spojenec se najednou dohodl se společným nepřítelem a oba si rozparcelovali

⁵⁶¹ VAN DER HAAR, Cornelis: *De Diplomatieke Betrekkingen tussen de Republiek en Portugal 1640-1661*, Groningen 1961, s. 21–22.

⁵⁶² BOXER, Charles Ralph: *Portuguese and Dutch Colonial Rivalry 1641- 1661*, in: *Studia*. Revista Semestral, 1958, č. 2, s. 15–17.

území, které si nárokoval kandyjský vládce. A aby toho nebylo málo, obě evropské mocnosti spolu v roce 1645 uzavřely defenzivní alianci namířenou implicitně právě proti Rádžasinhovi, protože jeho jednotky plenily oblasti v nížinách, jež byly v držení Evropanů. Nizozemci tím flagrantně porušili spojeneckou smlouvu z roku 1638. Král se tehdy obával, aby shoda mezi Evropany nenabyla trvalého charakteru, což by pro něj znamenalo doslova smrtelné ohrožení. Jeho obavy však byly liché, poněvadž Portugalci ani Nizozemci se na Šrí Lance nehodlali dělit se svými soky o prostor ani zisky z obchodu. Možnost podepsání dohody mezi Kandyjskou říší a Portugalci, namířené proti nizozemským útočníkům, sice existovala, ale v takovém případě by Rádžasinha musel počítat s tím, že by Nizozemci ovládané tvrze mohl získat zpět již pouze silou. Proto se nakonec rozhodl zvolit zdánlivě příznivější variantu a roku 1649, kdy se již blížilo obnovení portugalsko-nizozemské války, uzavřel novou spojeneckou smlouvu s VOC, jež poněkud upravovala podmínky obsažené v té předchozí z roku 1638 – VOC byla zbavena monopolních práv v místním obchodě do té doby, než Rádžasinha II. splatí v plné výši své dluhy. Tehdy také Nizozemci měli opustit své tvrze (s výjimkou Batticaloy a Gály), pokud by jim v nich král nepovolil zůstat, což bylo tentokrát zmíněno zcela jasně, aby o tom do budoucna již nemohlo být žádných pochyb.⁵⁶³

Přestože vztahy mezi aliančními partnery se opět zhoršily již následujícího roku 1650 a Portugalci si ještě jednou mohli dělat naděje na případný zvrat ve vývoji (1650–1651), neohrozily vzájemné neshody společné vystoupení proti nim poté, co byla v roce 1652 portugalsko-nizozemská válka obnovena. Tím byl osud portugalských držav na Šrí Lance s konečnou platností zpečetěn. Portugalské jednotky sice zprvu pod velením portugalsko-sinhálského míšence Gaspara Figueireda de Serpa prováděly úspěšnou ofenzívu a znovu získaly kontrolu nad tvrzí Kalutara, klíčem ke Kolambě, ale Portugalci nemohli být dlouho schopni válčit na dvou frontách a postupem času se nutně musela projevit vojenská převaha spojenců. Jestliže jednomu soupeři by byli pod vedením vynikajícího stratéga Figueireda de Serpa schopni odolat, oběma nikoliv. Nizozemský zásah na Šrí Lance se tak pro portugalské zájmy na ostrově ukázal jako osudový, a to nejen otevřením druhé fronty, ale také omezením přísunu portugalských posil z Indie, kterému bránila nizozemská námořní převaha. Nizozemským silám se koncem roku 1655 nejprve podařilo opět ovládnout Kalutaru a poté se jim po sedmiměsíčním

⁵⁶³ SILVA, O. M. Cosme da: *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*, s. 257–259.

obléhání z let 1655–1656 vzdala i pevnost v Kolambě, středisko portugalské správy, čímž byla portugalská přítomnost na Šrí Lance omezena již toliko na Jápané.

Rádžasinhovi II. se pádem portugalské Kolamby splnil jeho celoživotní sen. Nyní očekával, že mu Nizozemci předají jak Kolambu, tak Negombo, ale ti s tím otáleli. Hrála zde roli vzájemná nedůvěra obou partnerů. Nizozemci se jednoduše obávali, že by kandyjský král mohl obě osady vydat Portugalcům, kteří pro něj nyní již nepředstavovali pražádnou hrozbu a s nimiž během obléhání Kolamby udržoval nepřetržité kontakty. Navíc prohlašovali že Rádžasinha jim stále neuhradil všechny náklady na válku, jež byla formálně vedena jeho jménem, ačkoliv mu nikdy neukázali, kolik vlastně ještě dluží. Je evidentní, že to poslední, co by si král přál, byl návrat Portugalců na ostrov, ale vzhledem k tomu, že vcelku oprávněně podezřívával Nizozemce z mocenských ambicí, hodlal se nějakým způsobem pojistit. Toto chování Nizozemci pokládali za nedůvěryhodné a odmítali vyplnit své smluvní závazky, čímž vznikl začarovaný kruh, z něhož nebylo úniku.⁵⁶⁴

Rádžasinha II. se proto rozhodl uzavřít spojení s Portugalci (1657), ale jejich pozice na Šrí Lance již byla dále neudržitelná. V roce 1658 se nizozemská flotila zmocnila nejprve tvrze na ostrově Manár a poté i pevností na ostrůvku Tanadiva (Kayts) a v Jápané. Tím se portugalská epocha na Šrí Lance definitivně uzavřela, i když Portugalci si to dlouho odmítali připustit. Když v roce 1661 uzavřeli spojení s Anglií, vyměnili si, že pokud by se Angličanům někdy podařilo ostrov ovládnout, měli Portugalci vydat Kolambu.⁵⁶⁵ Zhruba 10 let nato se v Lisabonu přetřásala možnost využít nabídky Francie a za její podporu v době války s Nizozemskou republikou (1672–1678) využít pomoci francouzské flotily k opětovnému ovládnutí některých nizozemských držav zabraných Portugalci. Nechtě k další válce se Španělskem, které tehdy stálo na nizozemské straně, však Lisabon přiměla k zachování neutrality.⁵⁶⁶ Kronikáři João Ribeiro (1685) a Fernão de Queirós (1687) sice sepsali svá díla ve snaze vykreslit Šrí Lanku jako nejcennější část Asie a pohnout tak své krajany k pokusu o revizi výsledků války s Nizozemci, ale sen o portugalské kolonizaci ostrova se rozplynul již dávno předtím, během 1. čtvrtiny 17. století, kdy neadekvátní přístup k

⁵⁶⁴ Tamtéž, 259–269.

⁵⁶⁵ FLORES, Jorge Manuel: *Olhos do Rei. Desenhos e descrições portuguesas da ilha de Ceilão (1624, 1638)*, s. 13.

⁵⁶⁶ MELLO, Evaldo Cabral de: *O negócio do Brasil: Portugal, os Países Baixos e o Nordeste 1661-1669*, Lisboa 2001, s. 271–272.

jeho správě a vůči jeho domorodému obyvatelstvu, jehož sympatie se Portugalcům nepodařilo trvale získat, znamenal ztroskotání jejich kolonizačního projektu.

ZÁVĚR

Portugalské působení na Šrí Lance přineslo sblížení tří geograficky i kulturně od sebe značně vzdálených etnik – Portugalců, Sinhálců a Tamilů, jejichž stýkání i potýkání všechny tři zásadním způsobem ovlivnilo. Za dlouhodobý a intenzivní lze označit především portugalský vliv na obě šrilanské etnické skupiny. Ačkoliv vzhledem k již relativně dávnému odchodu Portugalců z ostrova (1658) jejich dědictví v současnosti nutně upadá v zapomnění, stále je velmi dobře patrné pro ty, kteří vědí, kam se podívat. Byli to Portugalci, kteří jako první Evropané zanechali na Šrí Lance výraznější otisk, přičemž stopy jejich kultury přetrvaly zánik jejich politické moci a zůstaly na ostrově výrazně přítomny po dlouhých 350 let. Teprve v polovině 19. století je začali vytlačovat systematictěji postupující Britové.

K zakořenění řady prvků portugalské společnosti a kultury na šrilanské půdě došlo zvláště mezi lety 1580–1630, kdy Portugalci kontrolovali převážnou část ostrova a jejich jediným soupeřem bylo sinhálské Kandyjské království. Jestliže pouhých 50 let stačilo k tomu, abychom ještě dnes nalézali na Šrí Lance viditelné stopy portugalské éry, jak by to asi vypadalo, kdyby bylo Portugalcům dopřáno o něco více času, nebo kdyby se jim dokonce podařilo realizovat jejich velkorysý kolonizační projekt? Z rozličných důvodů k tomu nedošlo, avšak pozornost si tento projekt přesto bez nejmenších pochyb zaslouží. Tato práce se jej snažila analyzovat a zasadit do širšího kontextu portugalské expanze v Asii i působení na Šrí Lance, stejně jako postihnout důvody jeho neúspěchu. Příčiny tohoto neúspěchu ve snaze kolonizovat Šrí Lanku lze pro přehlednost rozdělit do čtyř rovin – demografické, vojenské, kulturně-spoločenské a náboženské.

Z demografického hlediska lze jednoduše konstatovat, že Portugalcům se na Šrí Lance nedostávalo kolonistů ani vojáků. Příčinou byl jak globální charakter portugalského impéria, což mělo za následek tříštění sil, tak z objektivního hlediska větší přitažlivost Brazílie pro kolonizační aktivity. Komunita bílých osadníků byla nepočetná a výraznějšího početního nárůstu se nedobereme ani při zahrnutí míšenecké luso-sinhálské populace. Christianizovaní příslušníci indických etnik (Paravové, křesťané sv. Tomáše, *canarins*) nejevili o usazení se na Šrí Lance z rozličných důvodů zájem, což osud portugalské správy zpečetilo. Řešením mohlo být omezení angažmá v některých periferních oblastech Asie a koncentrace sil na Šrí Lance, avšak

heterogenní portugalské impérium, postrádající jednotné řízení a charakterizované značnou autonomií okrajových částí na úkor centra, realizaci této varianty již ze své podstaty neumožnilo. Kromě toho mohlo být úspěchu dosaženo i pouhým zajištěním poklidného vývoje uzavřením kompromisní dohody s říší Kandy, protože míšenecká luso-sinhálská disponovala značným potenciálem růstu.

Ve vojenské rovině byli Portugalci oproti domorodým obyvatelům Šrí Lanky nepochybně ve výhodě, poněvadž evropské válečnictví se od přelomu 15. a 16. století začalo rozvíjet dynamičtěji než to mimoevropské a poskytlo v hojné míře řadu technologických i organizačních inovací, které byly na jiných kontinentech dostupné jen v omezeném rozsahu nebo vůbec. V první řadě jde o palné zbraně, ať již ruční, nebo děla, dále pak o vytříbenější strategii a lepší organizaci a zčásti i výcvik. Všechny tyto změny by však samy o sobě nestačily, pokud by se Evropanům nepodařilo zajistit si podporu alespoň části domorodců. V případě Šrí Lanky se pomocné domorodé oddíly nazývaly *lascarins* a Portugalci jich hojně využívali. Přesto to nestačilo a nakonec neuspěli ani ve snaze podřídit si celý ostrov, ani jej kolonizovat. Příčinu je nutno hledat v neexistenci stále portugalské armády, v nízkém početním stavu portugalských oddílů evropského původu, v jejich nevalné disciplíně a také v nedostatečné adaptaci na boj v hornaté krajině šrílanské vysočiny pokryté hustým porostem tropické džungle, kde se nalézalo srdce říše Kandy, největšího portugalského soupeře na ostrově. Sinhálci navíc ve svůj prospěch mistrně využívali znalosti krajiny a početní převahy. Nejdůležitější však byla portugalská neschopnost zajistit si dlouhodobou loajalitu *lascarins*, jejichž revolty měly na portugalské kampaně směřující do nitra kandyjského území osudový dopad. Na kolonizačních výsledcích se negativně podepisoval permanentní charakter války vedené na Šrí Lance, jejíž ukončení mohlo přinést řadu pozitiv.

Při srovnání základních rysů společnosti a mentality si byli Portugalci a domorodá sinhálská a tamilská populace Šrí Lanky na hony vzdáleni. Ti první reprezentovali expanzivní a navzdory zkušenosti z období reconquisty spíše netolerantní společnost, jejímž odrazem bylo bojovné křesťanství, zatímco ti druzí představovali součást kosmopolitní civilizace pod silným indickým vlivem, v níž se prolínaly prvky buddhismu, hinduismu a islámu. Dominantním náboženstvím byl na ostrově buddhismus, který vyznávali většinoví Sinhálci a jenž lze označit za mnohem mírumilovnější nežli křesťanství. Hodnoty obou civilizací, západoevropské a indické, se neshodovaly již ve zcela elementárním pohledu na jednotlivce – jestliže podle zásad

křesťanství si byli všichni lidé před Bohem rovni, hinduisté i buddhisté schvalováním existence kastovního systému tento princip popírali. Kromě toho opovrhovali příslušníky kast, jejichž činnost byla spojena s mořem, tedy i rybáři, z nichž se přitom křesťanství zrodilo a udržovalo je proto v důstojné vážnosti. Evropská společnost se od té šrilanské odlišovala i správní strukturou a povahou panovnické moci, jež byla v Asii více autokratická, ale o to více nejistá, a také stravovacími zvyklostmi, kterých se Portugalci vzdávali jen velmi neochotně, stejně jako dalších tradic připomínajících jim jejich vlast. Středomořská kuchyně byla založena na mase, pšeničném chlebu, olivovém oleji a víně, zatímco ta šrilanská zvláště na rýži, rybách, ovoci a zelenině. K obroušení hran mezi oběma vzdálenými kulturami, v jejichž vztahu se Portugalci považovali za nadřazené a vůči domorodcům se mnohdy chovali s přehnanou přezíravostí a krutostí, bylo potřeba více času, kteréhožto luxusu jim však nebylo dopřáno.

Z etnického pohledu Portugalci na Šrí Lance zpočátku nemuseli čelit žádné jednotné nacionální reakci, ať již sinhálské nebo tamilské, přestože všichni Sinhálci byli pochopitelně navzájem etnicky, kulturně, jazykově i nábožensky spřízněni a totéž platí i pro Tamily. Politicky byl totiž ostrov rozdroben na řadu státních útvarů, které spolu navzájem soupeřily. Vědomí společného původu, zájmů a cílů tak rezonovalo jen na regionální úrovni, takže se jednalo o pouhý regionální patriotismus. Ten se stal nutným předstupněm k širší sinhálské nacionální emancipaci, zahájené zhruba po roce 1600, jež byla podnícena přítomností cizorodého portugalského elementu a usnadněna faktem, že říše Kandy zůstala nakonec jediným domorodým státním útvarem na ostrově. Širší sinhálské národní povědomí se však utvářelo jen velmi pozvolna a bylo nesené toliko úzkou vrstvou politické elity. Proto nelze sinhálskou rezistenci hodnotit jako xenofóbně podbarvené hnutí namířené proti Portugalcům, nýbrž spíše jako obranu dosavadních obyčejů a tradic, ohrožených novinkami přinášenými lusitanizací a christianizací. Ty ohrožovaly samotnou podstatu sinhálské civilizace, když se jí pokoušely zbavit jejích klíčových charakteristik, tj. kastovního rozdělení společnosti, samostatné administrativní struktury a především jejího buddhistického rámce.

Buddhistické náboženství poskytlo základní zásady pro fungování sinhálské společnosti, přestože ta se profilovala jako nábožensky tolerantní. Portugalci tak mohli na Šrí Lance svobodně hlásat křesťanskou víru a dosahovali v tom výrazných úspěchů. Hustá síť farních škol umožňovala vštěpovat domorodcům principy křesťanské víry již od útlého dětství, existence kast nezávisle na náboženství bránila, aby přijetí křtu

vyřadilo jedince ze společnosti, jak se to dělo v hinduistické Indii, a křest navíc skýtal naději na společenský vzestup. Počátkem 17. století tak na ostrově žilo již 30 000 křesťanských konvertitů. I když král říše Kótté vystupoval v roli ochránce všech náboženských komunit, jeho sakralizovaná moc byla zakotvena převážně v ceremoniích a rituálech tkvějících v buddhismu a spojena s uctíváním starobylé relikvie – Buddhova zubu. Když se k tomu připojilo portugalské tažení proti buddhistickým bohoslužbám a vůbec veškerým veřejným projevům této víry, vyvěrající z netolerantní povahy tehdejšího křesťanství a kulminující z dlouhodobého hlediska nepřítelů šťastným bouráním buddhistických chrámů, muselo to nezbytně vyvolat vlnu odporu. Ta využila v řadě případů jen povrchní christianizace dospělé části populace a nedostatečného pochopení křesťanské věrouky a převládnutí křesťanství na Šrí Lance zamezila.

Portugalský kolonizační plán sice selhal, ale v žádném případě nelze říci, že by byl nerealizovatelný. Záleželo především na tom, jakým způsobem bude uváděn do praxe. Zvolen byl značně konfrontační způsob, jenž při současných dílčích pozitivních výsledcích, dokazujících možné úspěšné završení projektu, vyvolával negativní odezvu tamilské a především sinhálské populace, která se mu nakonec stala osudnou. Otázkou zůstává, zda Portugalci vůbec mohli postupovat jinak, poněvadž k tomu by bylo zapotřebí radikální reformy celé portugalské společnosti, nesoucí v sobě odkaz středověké feudální Evropy a křížáckých válek s muslimy. Taková reforma mohla umožnit i účinnou reakci *Estado da Índia* na anglickou a nizozemskou konkurenci, ale předpokládala nástup odhodlaného panovníka či zásah zvenčí. Ve sledovaném období však nedošlo ani k jednomu a první změna přístupu se objevila až za Pombalovy éry ve 2. polovině 18. století. Rozhodný nizozemský vstup na scénu po roce 1638 tak jen dokončil zhroucení portugalských ambicí na Šrí Lance a rozklad *Estado da Índia*, jejichž kořeny lze najít již o několik desetiletí dříve. Nizozemci vlastně vystupovali v roli jazýčku na vahách v situaci panující rovnováhy sil, kterou vychýlili v portugalský neprospěch. Portugalská expanze po ztrátě počáteční přitažlivosti u asijských etnik zažívala v polovině 17. století jakousi transformační krizi, jež znamenala rozhodné oslabení vlivu nebo přímo ztrátu řady osad ve prospěch Nizozemců nebo domorodých státních útvarů. Državy na Šrí Lance se staly jednou z obětí této krize.

PRAMENY A LITERATURA

NEVYDANÉ PRAMENY

Arquivo Histórico Ultramarino (AHU), Lisboa

kodexy 281, 282

Documentos Soltos, caixas da Índia 3–15

Arquivo Nacional da Torre do Tombo (TT), Lisboa

Livros das Monções I–XXVI

Biblioteca Nacional (BNL), Lisboa

Fundo Geral, kodex 482 (*Vida e Acções de Matias de Albuquerque*), kodex 1982

VYDANÉ PRAMENY

Arquivo Português Oriental. 10 sv. Bastorá: Tipografia Rangel, 1936–1937.

Archivo Portuguez Oriental. 6 dílů. 10 sv. Nova Goa: Imprensa Nacional, 1857–1877.

Reprint New Delhi: Asian Educational Services, 1992.

Assentos do Conselho de Estado 1618–1750. 5 sv. Bastorá, 1953–1957.

A bibliography of manuscripts relating to Ceylon in the archives and libraries in Portugal. *Boletim internacional de bibliografia luso-brasileira*. 1967, sv. VIII, č. 3, s. 533–552; 1967, sv. VIII, č. 4, s. 647–675; 1968, sv. IX, č. 1, s. 84–157; 1968, sv. IX, č. 3, s. 499–527.

BARBOSA, Duarte. *Livro em que dá relacao do que viu e ouviu no Oriente Duarte Barbosa*. Lisboa: Agência Geral das Colónias, 1946.

BIKER, Júlio Firmino Júdice. *Coleção de Tratados e Concertos de Pazes que o Estado da Índia Portuguesa Fez com os Reis e Senhores com quem teve Relações nas Partes da Ásia e África Oriental desde o Princípio da Conquista até ao fim do século XVIII*. 14 sv. Lisboa: Imprensa Nacional, 1881–1887.

BOCARRO, António. *Década XIII da História da Índia*. 2 sv. Lisboa: Academia Real das Ciências, 1876.

BOCARRO, António. *Livro das Plantas de Todas as Fortalezas, Cidades e Povoações do Estado da Índia Oriental*. 2 sv. Lisboa: Imprensa Nacional, Casa da Moeda, 1992.

COUTO, Diogo do. *Décadas*. 2 sv. Lisboa: Livraria Sá da Costa, 1947.

- COUTO, Diogo do. *Da Ásia de João de Barros e de Diogo do Couto: dos feitos que os portugueses fizeram no descobrimento dos mares e terras do Oriente (Décadas da Ásia)*. Lisboa: Régia Officina Typográfica, 1777–1778. Reprint Lisboa: Sam Carlos, 1973–1974.
- COUTO, Diogo do. *Soldado Prático*. 2. vyd. Lisboa: Livraria Sá da Costa, 1954.
- COUTO, Diogo do. *Soldado Prático*. Lisboa: Mem Martins, Europa-América, 1988.
- COUTO, Diogo do. *O primeiro soldado prático*. Lisboa: Comissão nacional para as comemorações dos descobrimentos portugueses (CNCDP), 2001.
- Documentação Ultramarina Portuguesa*. 5 sv. Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1960–1967.
- Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*. Sv. 1–5. Lisboa: Academia Real das Ciências, 1880–1936.
- Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*. Sv. 6–10. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda, 1974–1982.
- Documentos Remetidos da Índia ou Livros das Monções*. Lisboa: Comissão nacional para as comemorações dos descobrimentos portugueses (CNCDP), 2000.
- FARIA E SOUSA, Manuel de. *Ásia Portuguesa*. 6 sv. Porto: Livraria Civilização, 1945–1947.
- FITZLER, M. A. Hedwig. *Os Tombos de Ceilão da secção Ultramarina da Biblioteca Nacional*. Lisboa: Biblioteca Nacional, 1927–1928.
- FLORES, Jorge Manuel. *Olhos do Rei. Desenhos e descrições portuguesas da ilha de Ceilão (1624, 1638)*. Lisboa: Comissão nacional para as comemorações dos descobrimentos portugueses (CNCDP), 2001.
- As gavetas da Torre do Tombo*. 12 sv., sv. III, Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1960–1977.
- LINSCHOTEN, Jan Huyghen van. *Itinerario*. In: *Een zestiende-eeuwse Hollander in het Verre Oosten en het Hoge Noorden*, Haag: Martinus Nijhoff, 1979.
- Livro das Cidades e Fortalezas que a Coroa de Portugal Tem nas Partes da Índia, e das Capitánias, e mais Cargos que nelas há, e da importância delas*. Lisboa: Centro de Estudos Históricos Ultramarinos, 1960.
- The Mahavansa*. 2 sv. New Delhi, Madras: Asian Educational Services, 2000.

- MATOS, Artur Teodoro de. Advertências e queixumes de Jorge Pinto de Azevedo a D. João IV em 1646 sobre a decadência do Estado da Índia e o proveito de Macau na sua Restauração. *Povos e Culturas*, 1996, sv. 5, s. 431–545.
- MENESES, João Rodrigues de Sá e. *Rebellion de Ceylan y los Progresos de su Conquista en el Gobierno de Constantino de Saa y Noronha*. Lisboa 1681.
- PIRES, Tomé. *Suma Oriental of Tomé Pires and the Book of Francisco Rodrigues*. New Delhi: Asian Educational Service, 1990.
- QUEIRÓS, Fernão de. *Conquista Temporal e Espiritual de Ceilão*, Colombo: H. C. Cottle, Government Printer, 1916.
- QUEIRÓS, Fernão de. *The Temporal and Spiritual Conquest of Ceylon*. 3 sv. Colombo: A. C. Richards, 1930. Reprint New Delhi, Madras: Asian Educational Services, 1992.
- The Rajavaliya or a historical narrative of Sinhalese Kings*. New Delhi, Madras: Asian Educational Services, 1995.
- Relação de Documentos, Iconografia e Cartografia Relativos a Ceilão existentes no AHU (Arquivo Histórico Ultramarino), BNL (Biblioteca Nacional de Lisboa) e Arquivo da Casa dos Marqueses da Fronteira em Lisboa*. In: *Espécies Documentais Relativas ao Ultramar Português e Antigos Domínios: Elementos Informativos*. Sv. II., kap. VII, Lisboa: AHU.
- RIBEIRO, João. *Fatalidade Histórica da Ilha de Ceilão*. Lisboa: Alfa, 1989.
- RIBEIRO, João. *The Historic Tragedy of the Island of Ceylon*. New Delhi, Madras: Asian Educational Services, 1999.

ODBORNÁ LITERATURA

- ABEYASINGHE, Tikiri. History as Polemics and Propaganda: Some Aspects of Fernão de Queirós Conquista. In: *Seminário internacional de história Indo-Portuguesa – Actas*. Lisboa: Instituto de Investigação Científica Tropical, Centro de Estudos de História e Cartografia Antiga, 1985, s. 789–797.
- ABEYASINGHE, Tikiri. *Jaffna under the Portuguese*. Colombo: Lake House, 1986.
- ABEYASINGHE, Tikiri. The Myth of the Malvana Convention. *Ceylon Journal of Historical and Social Studies*. 1964, sv. 7, č. 1, s. 67–72.
- ABEYASINGHE, Tikiri. *Portuguese Rule in Ceylon 1594–1612*. Colombo: Lake House Investments, 1966.

- ABEYASINGHE, Tikiri. *A Study of Portuguese Regimentos on Sri Lanka: At the Goa archives*. Colombo: Department of National Archives, 1974.
- ALENCASTRO, Luís Felipe de. *O trato dos viventes: formação do Brasil no Atlântico Sul, séculos XVI e XVII*. 2. vyd. São Paulo: Companhia das Letras, 2008.
- AMADO, Maria Teresa. Planisfério de Cantino. In: ALBUQUERQUE, Luís de a kol.: *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*. Sv. I, Lisboa: Caminho, Círculo de Leitores, 1994, s. 191–192.
- AMES, Glenn J. An African Eldorado? The Portuguese Quest for Wealth and Power in Mozambique and the Rios de Cuama 1661–1683. *The International Journal of African Historical Studies*. 1998, sv. 31, č. 1, s. 91–110.
- ANTHONISZON, Richar Gerald. *The Dutch in Ceylon*. Colombo: C. A. C. Press, 1929. Reprint New Delhi: Asian Educational Services, 2003.
- ARASARATNAM, Sinnappah. Ceylon in the Indian Ocean Trade: 1500–1800. In: *India and the Indian Ocean: 1500–1800*. Calcuta: Oxford University Press, 1987, s. 224–239.
- AXELSON, Eric. *Portuguese in South-East Africa 1488–1600*. Johannesburg: C. Struik, 1973.
- BACCI, Massimo Livi. *Populace v evropské historii*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- BARATA, Manuel Themudo; TEIXEIRA, Nuno Severiano (ed.). *Nova História Militar de Portugal*. Sv. II, Lisboa, 2003.
- BIEDERMANN, Zoltán. *A aprendizagem de Ceilão: a presença portuguesa em Sri Lanka entre estratégia talassocrática e planos de conquista territorial (1506–1598)*. Lisboa 2006. Disertační práce. Universidade de Lisboa.
- BIEDERMANN, Zoltán. La conquista de Ceilán, un proyecto ibérico de expansión en Asia. In: SHAW, Carlos Martínez; TORRES, José Antonio Martínez (org.). *El Imperio Hispano-Portugués*, Madrid: Ed. Polifemo, 2010.
- BIEDERMANN, Zoltán. The “Malwana Convention” revisited. Notes on the Lankan transition to Iberian rule. In: PERERA, Gaston (org.). *Christians and Spices: The Portuguese in Sri Lanka and Goa*. Colombo: International Centre for Ethnic Studies, 2010, s. 29–48.
- BIEDERMANN, Zoltán. The Matrioshka Principle and How it was Overcome: Portuguese and Habsburg Attitudes toward Imperial Authority in Sri Lanka and the

Responses of the Rulers of Kotte (1506–1598). *Journal of Early Modern History*. 2009, roč. 13, č. 4, s. 265–310.

BIEDERMANN, Zoltán. O outro Vieira: Pedro de Basto, Fernão de Queiroz e a profecia jesuítica na Índia portuguesa 1630–1690. In: SABATINI, Gaetano; IBÁÑEZ, José Javier Ruíz; CARDIM, Pedro (org.). *António Vieira, Roma e l'universalesimo delle monarchie portoghese e spagnola*, Roma: Università degli Studi Roma Tre, 2008.

BIEDERMANN, Zoltán. Perceptions and Representations of the Sri Lankan Space in Sixteenth Century Portuguese Texts and Maps. In: *Re-exploring the Links: History and Constructed Histories Between Portugal and Sri Lanka*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 2007, s. 235–260.

BIEDERMANN, Zoltán. *The Portuguese in Sri Lanka and South India. Studies in the History of Diplomacy, Empire and Trade*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2014.

BIEDERMANN, Zoltán. *The Portuguese Period Revisited. New Perspectives on Sri Lanka in the Sixteenth Century*. Colombo: International Centre for Ethnic Studies, 2012.

BIEDERMANN, Zoltán. Ruptura imperial/Inovação filipina ou realização de um velho plano português? O conturbado início da conquista de Ceilão em 1594. In: MARTÍNEZ, Santiago Hernández (org.). *Governo, administração e representação do poder no Portugal e seus territórios ultramarinos no período dos Áustrias (1581–1640)*. Lisboa: Centro de História de Além-Mar, 2011, s. 147–176.

BIRMINGHAM, David. *A Conquista portuguesa de Angola*. Porto: Regra do Jogo, 1974.

BLANCO, Maria Manuela Sobral. *O Estado Português da Índia: Da Rendição de Ormuz à Perda de Cochim 1622–1663*. Lisboa, 1992. Disertační práce, Universidade de Lisboa.

BLANCO, Maria Manuela Sobral. *Os Holandeses e o Império Português do Oriente (1595–1641)*. 2 sv. Lisboa, 1974. Diplomová práce, Universidade de Lisboa.

BLUSSÉ, J. Leonard; WINIUS, George Davison. *The Origin and Rhythm of Dutch Aggression against the Estado da Índia 1601–1661*. In: *Indo-Portuguese History: Old Issues, New Questions*, New Delhi: Concept Publishing Company, 1984.

BOXER, Charles Ralph; VASCONCELOS, Frazão de. *André Furtado de Mendonça: 1558–1610*, Lisboa: Agência Geral do Ultramar, 1955.

BOXER, Charles Ralph. *Captain João Ribeiro and his history of Ceylon (1622–1693)*. Sep. *Journal of the Royal Asiatic Society*, duben 1955, s. 1–12.

- BOXER, Charles Ralph. Christians and Spices: Portuguese Missionary Methods in Ceylon 1518–1658. *History Today*. 1958, sv. 8, č. 5, s. 346–354.
- BOXER, Charles Ralph. *O Império Colonial Português*, Lisboa: Edições 70, 1977.
- BOXER, Charles Ralph. Portuguese and Dutch Colonial Rivalry 1641–1661. *Studia*. Revista Semestral. 1958, č. 2, s. 7–42.
- BOXER, Charles Ralph. Portuguese and Spanish Projects of Conquest of Southeast Asia 1580–1600. *The Journal of Asian history*. 1969, č. 2, s. 118–136.
- BOXER, Charles Ralph. *Relações Raciais no Império Colonial Português 1415–1825*. Porto: Afrontamento, 1988.
- CIPOLLA, Carlo Maria. *Canhões e Velas na Primeira Fase da Expansão Europeia 1400–1700*, Lisboa: Gradiva, 1965.
- COATES, Timothy J. *Degradados e Órfãos: colonização dirigida pela Coroa no império português 1550–1755*. Lisboa: Comissão nacional para as comemorações dos descobrimentos portugueses (CNCDP), 1998.
- CODRINGTON, Humphry William. *A Short History of Ceylon*, London: MacMillan and Co. Limited, 1929. Reprint New Delhi, Madras: Asian Educational Services, 1994.
- CORTESÃO, Jaime. *O Império Português no Oriente*, Lisboa: Portugália, 1968.
- COSTA, João Paulo A. Oliveira; GUERREIRO, Maria João. *O Império Português no Oriente*. Lisboa: Grupo de Trabalho do Ministério da Educação para as Comemorações dos Descobrimientos Portugueses, 1997.
- COSTA, João Paulo Oliveira e; RODRIGUES, Victor Luís Gaspar. *Portugal y Oriente: El Proyecto Indiano del Rey Juan*. Madrid: Mapfre, 1992.
- COUTINHO, Bernardo Xavier. *Portugal na História e na Arte de Ceilão*. Sep. *Studia*, 1972, č. 34–35.
- CRUZ, Maria Augusta Lima. Notes on portuguese relations with Vijayanagara 1500–1565. *Santa Barbara Portuguese Studies*. 1995, sv. 2, s. 13–39.
- DECKARD, Sharae. *Paradise Discourse, Imperialism, and Globalization: Exploiting Eden*, New York: Routledge, 2010.
- DIAS, Pedro: *Os Portugueses no Ceilão*. In: *História da Arte Portuguesa no Mundo (1415–1822)*. *O Espaço do Índico*, Lisboa: Círculo de Leitores, 1999, s. 342–353.
- DIFFIE, Bailey W.; WINIUS, George Davison. *A fundação do império português 1415–1580*. Sv. II. Lisboa: Vega, 1993.

- DISNEY, Anthony R. *A Decadência do Império da Pimenta: Comércio Português na Índia no Início do Século XVII*, Lisboa: Edições 70, 1981.
- DISNEY, Anthony R. *A History of Portugal and the Portuguese Empire.: From Beginnings to 1807: The Portuguese Empire*. Sv. II. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- DISNEY, Anthony R. A Queda de Ormuz, Malaca e Mombaça. In: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.). *Portugal no Mundo*. Sv. I. Lisboa: Alfa, 1989, s. 38–50.
- DISNEY, Anthony R. Retração da Esfera de Influência Portuguesa no Oriente (século XVII). In: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.). *Portugal no Mundo*. Sv. I, Lisboa: Alfa, 1989, s. 77–89.
- EBERT, Christopher. *Between Empires: Brazilian Sugar in the Early Atlantic Economy 1550–1630*. Leiden: Brill, 2008.
- ELLIOTT, John H. A Europe of Composite Monarchies. *Past and Present*. 1992, č. 137, s. 48–71.
- EMMER, Pieter C. The first global war: The Dutch versus Iberia in Asia, Africa and the New World 1590–1609. *E-Journal of Portuguese history*. 2003, sv. 1, č. 1, s. 1–13.
- FARINHA, António Dias. O Interesse pelo Norte de África. In: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.). *Portugal no Mundo*. Sv. I, Lisboa: Alfa, 1989, s. 101–112.
- FERGUSON, Donald. *The earliest Dutch visits to Ceylon*. New Delhi, Madras: Asian Educational Services, 1998.
- FERREIRA, Ana Maria Pereira. Mare clausum, Mare liberum, dimensão doutrinal de um foco de tensões políticas. *Cultura, História e Filosofia*. 1984, sv. III, s. 315–357.
- FLORES, Jorge Manuel. *Ceilão*. In: ALBUQUERQUE, Luís de a kol. *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*. Sv. II, Lisboa: Caminho, Círculo de Leitores, 1994, s. 226–232.
- FLORES, Jorge Manuel. *Hum curto historia de Ceylan – A short history of Ceylon: five hundred years of relations between Portugal and Sri Lanka*. Lisboa: Fundação Oriente, 2001.
- FLORES, Jorge Manuel. *Os portugueses e o Mar de Ceilão: trato, diplomacia e guerra (1498–1543)*. Lisboa: Edições Cosmos, 1998.
- FLORES, Jorge Manuel. The Straits of Ceylon 1524–1539: The Portuguese-Mappilla Struggle over a Strategic Area. *Santa Barbara Portuguese Studies*. 1995, sv. 2, s. 57–74.

- FLORES, Jorge Manuel; NEVES, Carlos Agostinho das; MATOS, Artur Teodoro. A Repressão contra os Escravos de São Tomé (1595) e a Guerra em Ceilão (1587–1617). In: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.). *Portugal no Mundo*. Sv. III, Lisboa: Alfa, 1989, s. 100–112.
- FONTOURA, Otilia Rodrigues da Costa. *Portugal em Marrocos na Época de D. João III. Abandono ou Permanência?*. Funchal: Centro de Estudos de História do Atlântico, 1998.
- FRANCIS, M. G. *History of Ceylon: An Abridged Translation of Professor Peter Courtenay's Work*. Mangalore, 1913. Reprint New Delhi: Asian Educational Service, 1999.
- FURBER, Holden. *Rival Empires in the Orient 1600–1800*. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1976.
- GAASTRA, Femme S. *The Dutch East India Company*. Leiden: Walburg Pers, 2003.
- GEYL, Pieter. *History of Dutch-speaking peoples 1555-1648*. London: Phoenix, 2001.
- GOONEWARDENA, K. W. *The foundation of Dutch power in Ceylon, 1638–1658*, Amsterdam: Djambatan for the Netherlands Institute for International Cultural Relations, 1958.
- GUELKE, Leonard. Frontier Settlement in Early Dutch South Africa. *Annals of the Association of American Geographers*, 1976, sv. 66, č. 1, s. 25–42.
- GUERREIRO, Inácio; ALBUQUERQUE, Luís de. A política de Portugal no Oriente e as suas flutuações. In: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.). *Portugal no Mundo*. Sv. II, Lisboa: Alfa, 1989, s. 451–467.
- HALIKOWSKI-SMITH, Stefan. 'The Friendship of Kings was in the Ambassadors': Portuguese Diplomatic Embassies in Asia and Africa during the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *Portuguese Studies*. 2006, sv. 22, č. 1, s. 101–134.
- HEIJER, Henk den. *De geschiedenis van de WIC*. Zutphen: Walburg Pers, 1994.
- HILTON, Anne. The Jaga Reconsidered. *The Journal of African History*. 1981, sv. 22, č. 2, s. 191–202.
- HOLMAN, Jaroslav. Indičtí křesťané sv. Tomáše. *Nový Orient*. 1994, roč. 49, č. 10, s. 342–346.
- ISRAEL, Jonathan Irvine. *The Dutch Republic and the Hispanic World 1606–1661*, Oxford: Clarendon Press, 1982.

- ISRAEL, Jonathan Irvine. *The Dutch Republic: Its Rise and Fall 1477–1806*. Clarendon Press, Oxford 1998.
- JAYASURIYA, Shihan de Silva. The Portuguese Cultural Imprint on Sri Lanka. *Lusotopie*. 2000, s. 253–259.
- KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- KLÍMA, Jan. *Kapverdské ostrovy: historie a georeliéf*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2003.
- LOBATO, Alexandre. Sobre os prazos da Índia. In: GUERREIRO, Inácio; ALBUQUERQUE, Luís de: *Actas do II Seminário internacional de História indo-portuguesa*. Lisboa: Instituto de Investigação Científica Tropical, 1985, s. 459–466.
- LOBATO, Manuel Leão Marques. *Política e comércio dos portugueses na Insulíndia: Malaca e as Molucas de 1575 a 1605*. Macau: Instituto Português do Oriente, 1999.
- LOMBA, Affonso Dias da; PERERA, Simon Gregory. *The Expedition to Uva Made in 1630 by Constantine de Sá de Noronha, Captain-General of Ceylon*, Colombo: Government printer, 1930.
- MARQUES, António Henrique de Oliveira. *A expansão no Atlântico*. In: MARQUES, António Henrique de Oliveira. *Expansão Quatrocentista*. Lisboa: Estampa, 1998, s. 235–357.
- MATHEW, K. M. The Dutch Threat 1595–1664. In: MATOS, Artur Teodoro de; THOMAZ, Luís Filipe F. R. *A Carreira da Índia e as Rotas dos Estreitos*. Actas do VIII Seminário Internacional de História Indo-Portuguesa, červen 1996. Angra do Heroísmo: Fundação Oriente, 1998, s. 779–784.
- MATHEW, Kuzhippali Skaria. Trade in the Indian Ocean and the Portuguese System of Cartazes. In: NEWITT, Malyn: *The First Portuguese Colonial Empire*. Exeter: University of Exeter Press, 1986, s. 69–81.
- MELLO, Evaldo Cabral de. *O negócio do Brasil: Portugal, os Países Baixos e o Nordeste 1661-1669*. Lisboa: Comissão nacional para as comemorações dos descobrimentos portugueses (CNCDP), 2001.
- MELLO, Evaldo Cabral de. *Olinda Restaurada (1630-1645): Guerra e Açúcar no Nordeste*, 3. vyd. São Paulo: Editora 34, 2007.
- MENDONÇA, Luís. *História dos Açores. Visão Geral*. 1. vyd. Ponta Delgada: Centro de Apoio Tecnológico à Educação, 1996.

- MONTEIRO, Armando da Silva Saturnino. The Decline and Fall of Portuguese Seapower 1583–1663. *The Journal of Military History*. 2001, roč. 65, č. 1, s. 9–20.
- MURTEIRA, André Alexandre Martins. El impacto de la Tregua de los Doce Años en los Dominios Ultramarinos Portugueses. In: GARCÍA, Bernardo J. García; SÁNCHEZ, Manuel Herrero; HUGON, Alain (org.). *El Arte de la Prudencia: La Tregua de los Doce Años en la Europa de los Pacificadores*. Madrid: Fundación Carlos de Amberes, 2012, s. 275–293.
- MUTTUKUMARU, Anton. *The Military History of Ceylon*. New Delhi: Randhara Books, 1987.
- NEWITT, Malyn Dudley Dunn. *História de Moçambique*, Lisboa: Europa-América, 1997.
- NEWITT, Malyn Dudley Dunn. *A history of portuguese overseas expansion 1400–1668*, London, New York: Routledge, 2005.
- NEWITT, Malyn Dudley Dunn. *The Portuguese in West Africa 1415–1670. A documentary history*. New York: Cambridge University Press, 2010.
- NEWITT, Malyn Dudley Dunn. *The Portuguese Nobility and the Rise and Decline of Portuguese Military Power 1400–1650*. In: *The Chivalric Ethos and the Development of Military Professionalism*. Brill: Leiden 2003, s. 89–114.
- NIZZA DA SILVA, Maria Beatriz; JOHNSON, Harald. *Nova História da Expansão Portuguesa. O Império Luso-brasileiro 1500–1620*, Lisboa: Estampa, 1992.
- OLIVEIRA, Aurélio de. *História dos descobrimentos e expansão portuguesa*. Lisboa: Universidade Aberta, 1990.
- OLIVEIRA, Luís Filipe. *Miscigenação*. In: ALBUQUERQUE, Luís de a kol. *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*. Sv. II. Lisboa: Caminho, Círculo de Leitores, 1994, s. 741–744.
- PARKER, Geoffrey. *The Dutch revolt*, Harmondsworth, Penguin Books, 1979.
- PARKER, Geoffrey. Soldados del Imperio. Ejército español y los Países Bajos en los inicios de la Edad Moderna. In: WERNER, Thomas; VERDONK, Robert A. (org.). *Encuentros en Flandes. Relaciones e intercambios hispanoflamencos a inicios de la Edad Moderna*. Leuven: Leuven University Press, 2000, s. 275–286.
- PEARSON, James. *A bibliography of Ceylon. A systematic guide to the literature of the land, people, history and culture published in western languages from the sixteenth century to the present day*. Zug: H. A. I. Goonetilleke, 1970.

- PEARSON, Michael Nayron. *Os Portugueses na Índia*. Lisboa: Teorema, Jornal, 1990.
- PERERA, C. Gaston. *Kandy Fights the Portuguese: A Military History of Kandyan Resistance*. Colombo: Vijitha Yapa Publications, 2007.
- PERERA, Simon Gregory. *A History of Ceylon for Schools: The Portuguese and the Dutch Periods 1505–1796*. Colombo: The Associated Newspapers of Ceylon, 1932.
- PERERA, Simon Gregory. *Jesuits in Ceylon (in the XVI and XVII Centuries)*. Madura: De Nobili Press, 1941. Reprint New Delhi: Asian Educational Services, 2004.
- PETER, W. L. A. Don. *Lusitanian Links with Lanka*, Colombo: Arnold's International Printing House, 1997.
- PIERIS, Paulus Edward. *Ceylon and the Portuguese 1505–1658*. London, Colombo: Luzac, 1920. Reprint Delhi: Sri Satguru Publications, 1986.
- PIERIS, Paulus Edward. *Ceylon: The Portuguese Era*. Sv. I (1505–1616). Colombo: Ceylon Apothecaries Company, 1913. Reprint Colombo: Tisara Press, 1983.
- PIERIS, Paulus Edward. *Ceylon: The Portuguese Era*. Sv. II (1616–1658). Colombo: Ceylon Apothecaries Company, 1914. Reprint Colombo: Tisara Press, 1983.
- PIERIS, Paulus Edward. *Some documents relating to the rise of the Dutch power in Ceylon 1602–1670 from the translations at the India Office*. London, New York: Curzon Press-Barnes and Noble Books, 1973.
- PIERIS, Paulus Edward. *The Dutch Power in Ceylon 1602–1670*. London, New York: Curzon Press-Barnes and Noble Books, 1973.
- PIERIS, Paulus Edward. *Ceylon: The Portuguese Era. Being a History of the Island for the Period 1505–1658*. 2 sv. Colombo: The Colombo Apothecaries Company, 1913–1914. Reprint Colombo: Tisara Press, 1983.
- PINTO, Paulo Jorge de Sousa. *Portugueses e malaios: Malaca e os Sultanatos de Johor e Achém 1575–1619*. Lisboa: Sociedade Histórica da Independência de Portugal, 1997.
- PIRES, Benjamin Videira. *Taprobana e Mais Além. Presenças de Portugal na Ásia*, Macau: Instituto Cultural de Macau, 1995.
- PIRES, Silvana Remédio. *Ceilão*. In: AZEVEDO, Carlos Moreira: *Dicionário de História Religiosa de Portugal*. Lisboa: Círculo de Leitores, 2001, s. 324–326.
- POSTMA, Johannes; ENTHOVEN, Victor. *Riches from Atlantic Commerce: Dutch transatlantic trade and shipping 1585-1817*. Sv. 1. Leiden: Brill, 2003.
- QUÉRÉ, Martin. *Christianity in Sri Lanka under the Portuguese Padroado 1597–1658*. Colombo: Colombo Catholic Press, 1995.

- RATELBAND, Klaas. *Os Holandeses no Brasil e na Costa Africana: Angola, Kongo e São Tomé (1600–1650)*. Lisboa: Vega, 2003.
- ROBERTS, Michael. *Sinhala Consciousness in the Kandyan Period 1590s to 1815*. Colombo: Vijitha Yapa Publications, 2004.
- ROBERTS, Michael. *Sinhaleseness and its Reproduction 1232–1818*. In: *The Sri Lankan Republic at 40: Reflections on Constitutional History, Theory and Practice*. Část I: *Constitutional Theory*. Colombo: The Centre for Policy Alternatives and the Friedrich Naumann Stiftung für die Freiheit, 2012, s. 253–287.
- RODRIGUES, Teresa. *Portugal nos séculos XVI e XVII. Vicissitudes da dinâmica geográfica* (cit. 20. 2. 2014). Dostupný z <http://www.cepese.pt/portal/investigacao/working-papers/populacao-e-prospectiva/portugal-nos-seculos-xvi-e-xvii.-vicissitudes-da-dinamica-demografica/Portugal-nos-seculos-XVI-e-XVII-Vicissitudes-da.pdf>.
- RUSSELL-WOOD, A. J. R. *Um Mundo em Movimento. Os Portugueses na África, Ásia e América (1415–1808)*, Algés: Difel, 1998.
- RUSSELL-WOOD, A. J. R. Patterns of settlement in the Portuguese empire 1400–1800. In: BETHENCOURT, Francisco; CURTO, Diogo Ramada (org.): *Portuguese oceanic expansion 1400–1800*. New York, Cambridge University Press, 2007, s. 161–190.
- RUSSELL-WOOD, A. J. R. Settlement, Colonization and Itegration in the Portuguese-Influenced World 1415–1570. *Portuguese Studies Review*. 2007, sv. 15, č. 1–2, s. 1–35.
- SALDANHA, António Vasconcelos de. *Iustum imperium: dos tratados como fundamendto do império dos portugueses no Oriente*. Lisboa: Fundação Oriente, 1997.
- SALDANHA, António Vasconcelos de. O problema jurídico-político da incorporação de Ceilão na Coroa de Portugal. *Revista da Cultura (Macau)*. 1991, ano V, sv. I, č. 13/14, s. 233–257.
- SANTOS, Maria Emília Madeira. O Problema da Segurança das Rotas e a Concorrência Luso-Holandesa antes de 1620. *Revista da Universidade de Coimbra*. 1986, sv. XXXII, s. 121–159.
- SCAMMELL, Geoffrey Vaughn. Indigenous Assistance in the Establishment of Portuguese Power in Asia in the Sixteenth Century. *Modern Asian Studies*. 1980, sv. 14, č. 1, s. 1–11.

- SCHULZE, Hagen. *Stát a národ v evropských dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.
- SCHWARTZ, Stuart B. The economy of the Portuguese empire. In: BETHENCOURT, Francisco; CURTO, Diogo Ramada (org.). *Portuguese oceanic expansion 1400–1800*. New York: Cambridge University Press, 2007, s. 19–44.
- SHIRODKAR, Prakashchandra Pandurang. Carreira da Índia and European Rivalry in the Indian Ocean and South China Sea 1510–1641. In: *A Carreira da Índia e as Rotas dos Estreitos*. VIII Seminário Internacional de História Indo-Portuguesa. Angra do Heroísmo, 1998, s. 785–808.
- SHIRODKAR, Prakashchandra Pandurang. *Dutch-Portuguese Relations in the East (1588–1663): vis-a-vis Indian peninsula*. IV Seminário internacional de história indo-portuguesa. Lisboa, 1989.
- SILVA, Beatriz Basto da. Entre Goa e Macau: Rivalidade Luso-Holandesa no século XVII. *Boletim do Centro de Estudos Marítimos de Macau*. 1989, č. 2, s. 85–102.
- SILVA, Chandra Richard de. Beyond the Cape: The Portuguese Encounter with the Peoples of South Asia. In: SCHWARTZ, Stuart B. (ed.): *Implicit Understandings, Observing, Reporting and Reflecting on the Encounters between Europeans and Other Peoples in the Early Modern Era*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 295–322.
- SILVA, Chandra Richard de. *The Portuguese Impact on the Production and Trade in Sri Lanka. Cinnamon in Asia in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. In: PEARSON, Michael Nayron. *Spice in the Indian Ocean World*. Aldershot: Ashgate Variorum, 1996, s. 245–258; in: *Indica*, březen 1989, sv. 26, č. 1, s. 25–38.
- SILVA, Chandra Richard de. *The Portuguese in Ceylon 1617–1638*. Colombo: H. W. Cave and Company, 1972.
- SILVA, Chandra Richard de. Portuguese Policy towards the Muslims in Ceylon. *The Ceylon Journal of Historical and Social Studies*. 1966, sv. IX, s. 113–119.
- SILVA, Chandra Richard de. The Rise and Fall of the Kingdom of Sitawaka (1521–1593). *Ceylon Journal of Historical and Social Studies*. 1977, sv. 7, č. 1, s. 1–43.
- SILVA, K. M. de (org.). *History of Sri Lanka*. Sv. II (1500–1800). Bombay, Calcutta, Madras, New Delhi: Oxford University Press, 1981.

- SILVA, O. M. Cosme da (O. M. da Silva Cosme). *Fidalgos in the Kingdom of Jaffnapatam 1543–1658: The Portuguese in Jaffna*. Colombo: Harwoods Publishers, 1994.
- SILVA, O. M. Cosme da (O. M. da Silva Cosme). *Fidalgos in the Kingdom of Kotte, Sri Lanka 1505–1656: The Portuguese in Sri Lanka*. Colombo: Harwoods Publishers, 1990.
- SLUITER, Engel. Dutch Maritime Power and the Colonial Status Quo 1585–1641. *Pacific Historical Review*. 1942, č. 11, s. 29–41.
- SOMARATNE, G. P. V. Rules of succession to the Throne of Kotte. *Aquinas Journal*. 1991, sv. VII, s. 17–32.
- STRATHERN, Alan. *Kingship and Conversion in Sixteenth-Century Sri Lanka: Portuguese Imperialism in a Buddhist Land*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- STRATHERN, Alan. Re-Reading Queirós: Some Neglected Aspects of the Conquista. *Sri Lanka Journal of the Humanities*. 2000, sv. 26, č. 1–2, s. 1–28.
- STRATHERN, Alan. Theoretical Approaches to Sri Lankan History and the Early Portuguese Period. *Modern Asian Studies*. 2004, sv. 38, č. 1, s. 191–226.
- STRONG, John S. „The Devil was in that Little Bone“: The Portuguese Capture and Destruction of the Buddha’s Tooth-Relic, Goa, 1561. *Past and Present*. 2010, s. 184–198.
- SUBRAHMANYAM, Sanjay. Os Holandeses na Insulíndia e no Ceilão. In: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.). *Portugal no Mundo*. Sv. I. Lisboa: Alfa, 1989, s. 51–64
- SUBRAHMANYAM, Sanjay. *O Império Asiático Português 1500–1700: Uma História política e económica*. Linda-a-Velha: Difel, 1995.
- SUBRAHMANYAM, Sanjay. Portugal no Jogo das Lutas Interimperialistas (finais do Século XVI–Primeira Metade do Século XVII). In: ALBUQUERQUE, Luís de (ed.), *Portugal no Mundo*. Sv. I. Lisboa: Alfa, 1989, s. 65–76.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. (ed.). *Aquém e Além da Taprobana. Estudos luso-orientais à memória de Jean Aubin e Denys Lombard*. Lisboa: CHAM, 2002.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. Estrutura política e administrativa do Estado da Índia no século XVI. In: *II Seminário Internacional sobre a História Indo-Portuguesa*. Lisboa: Instituto de Investigação Científica Tropical, Centro de Estudos da História e Cartografia Antiga, 1985, s. 515–540.

- THOMAZ, Luís Filipe F. R.; SUBRAHMANYAM, Sanjay. Evolution of Empire: The Portuguese in the Indian Ocean during the sixteenth century. In: TRACY, James D. (org.). *The Political Economy of Merchant Empires*. Cambridge, New York: Cambridge University Press, 1991, s. 298–331.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. Expansão portuguesa e expansão europeia – reflexões em torno da génese dos descobrimentos. In: THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *De Ceuta a Timor*. Lisboa: Difel, 1998, s. 1–41.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. A idéia imperial manuelina. In: DORÉ, André; LIMA, Luís Filipe Silvério; SILVA, Luiz Geraldo (org.). *Facetas do império na história: conceitos e métodos*. São Paulo 2008, s. 39–104.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. Índias. In: ALBUQUERQUE, Luís de a kol. *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*. Sv. I. Lisboa: Caminho, Círculo de Leitores, 1994, s. 520–524.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. Maluco e Malaca. In: THOMAZ, Luís Filipe F. R. *De Ceuta a Timor*, Lisboa: Difel, 1998, s. 537–564.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R.; COSTA, João Paulo. Manuel I. In: ALBUQUERQUE, Luís de a kol. *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*. Sv. I. Lisboa: Caminho, Círculo de Leitores, 1994, s. 674–679.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. D. Manuel, a Índia e o Brasil. *Revista de História*. 2009, č. 161, s. 13–57.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. A política oriental de D. Manuel I a as suas contracorrentes. In: THOMAZ, Luís Filipe F. R. *De Ceuta a Timor*, Lisboa: Difel, 1998, s. 189–206.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. Portugal e as rotas das especiarias no século XVI. In: *De Ceuta a Timor*. Lisboa 1998, s. 169–187.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. Os portugueses nos mares da Insulíndia no século XVI. In: THOMAZ, Luís Filipe F. R. *De Ceuta a Timor*. Lisboa: Difel, 1994, s. 567–590.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. O projecto imperial joanino. In: THOMAZ, Luís Filipe F. R.: *De Ceuta a Timor*. Lisboa: Difel, 1998, s. 149–167.
- THOMAZ, Luís Filipe F. R. *A questão da pimenta em meados do século XVI*. Lisboa: Centro de Estudos dos Povos e Culturas de Expressão Portuguesa, 1998.
- THORNTON, John K. Early Kongo-Portuguese Relations: A New Interpretation. *History in Africa*. 1981, sv. 8, s. 183–198.

- THORNTON, John K. A Resurrection for the Jaga. *Cahiers d'études africaines*. 1978, sv. 18, č. 69–70, s. 223–227.
- UNALI, Anna. *Ceuta 1415. Los Orígenes de la Expansión Europea en África*. Ceuta: Archivo Central. Consejería de Educación y Cultura, 2004.
- VAN DEN BOOGAART, Ernst a kol. *La Expansión Holandesa en el Atlántico 1580-1800*. Madrid: Mapfre, 1992.
- VAN DER HAAR, Cornelis. *De Diplomatieke Betrekkingen tussen de Republiek en Portugal 1640-1661*. Groningen: Wolters, 1961.
- VAN VEEN, Ernst van. *Decay or defeat?: An Inquiry into the Portuguese Decline in Asia 1580–1645*. Leiden: Research School of Asian, African and Amerindian Studies, Universiteit Leiden, 2000.
- VAN WICKEREN, Arnold C. *Geschiedenis van Portugal en van de Portugezen Overzee*. Alkmaar: Hogeschool Alkmaar, 1996.
- VITERBO, Sousa. *Dom João, Príncipe de Cândia*. Sep. *Arquivo Histórico Português*. Sv. 3. Lisboa: Of. Tip.-Calçada do Cabra, 1905.
- VOGT, John. *Portuguese Rule on the Gold Coast 1469–1682*. Athens, University of Georgia Press, 1979.
- WINIUS, George Davison. *The Fatal History of Portuguese Ceylon: Transition to Dutch rule*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1971.

ABSTRAKT

Práce se zabývá portugalským pokusem o kolonizaci Šrí Lanky v období mezi lety 1580–1630. Usiluje jednak o analýzu geneze kolonizačního projektu, který byl produktem transformace charakteru portugalského působení na ostrově na přelomu 16. a 17. století, a to z obchodně zaměřeného v dobytvačně orientované, a jednak o nalezení příčin jeho konečného neúspěchu a jejich zhodnocení. Snaží se přitom o zasazení popisovaných událostí do rámce portugalské politiky na Šrí Lance i do celkového kontextu portugalské expanze v Orientu. Události vně ostrova totiž měly na tamější vývoj zcela zásadní vliv, neboť přispívaly k formování vojenských a politických koncepcí, které tam Portugalci sledovali, i k přijímání konkrétních rozhodnutí.

Portugalci na Cejlonu obchodovali již od roku 1506, kdy poprvé stanuli na jeho březích, ale v průběhu 16. století se stále více angažovali v tamní vnitropolitické situaci na straně krále říše Kótté a během 80. a 90. let 16. století se rozhodli celý ostrov ovládnout. Ve velmi krátké době získali pod přímou či nepřímou kontrolu veškeré teritorium s výjimkou centrální šrilanské náhorní plošiny, na níž ležela sinhálská buddhistická Kandyjská říše, jež se jim vytrvale bránila. Odtud již chybělo jen málo k vypracování plánu na systematické osídlení, který byl podnícen nejen pozitivními výsledky dosavadní územní expanze, ale také úspěchem v právní rovině – portugalská Koruna získala prostřednictvím donace od posledního panovníka říše Kótté dědické právo na trůn (1580–1583), které uplatnila v roce 1597.

Systematické portugalské osídlování mělo být dle ambiciózního královského projektu zahájeno v roce 1607. Přestože bylo dosaženo několika nepopíratelných úspěchů, především ve zformování slibně se rozvíjející luso-sinhálské míšenecké komunity, v christianizační rovině a v etablování základních prvků portugalské kultury, celkové výsledky navozují při vědomí prvotního záměru přetvořit Šrí Lanku v „nové Portugalsko“ v tropech spíše deziluzi a zklamání. Jejich příčiny lze rozdělit do pěti rovin: demografické, vojenské, kulturně-společenské, etnické a náboženské. Portugalci mohli být úspěšní jen tehdy, pokud by dokázali najít kompromis s kandyjským králem, změnili svůj povýšenecký přístup, netříštili své skrovné zdroje a bylo jim dopřáno více času. Neschopni zásadnější reformy však byli do roku 1658 z ostrova vytlačeni následkem nizozemského zásahu na straně říše Kandy, který způsobil vychýlení dosavadní rovnováhy sil na ostrově v jejich neprospěch.

ABSTRACT

This thesis deals with the Portuguese attempt to settle Sri Lanka in the period between 1580–1630. It analyses, at first, the origin of the colonization project which was a product of the transformation of the character of the Portuguese influence on the island in the transition of 16th and 17th centuries. This character has been changed from commerce oriented on conquest-oriented. At second, it finds the causes of decisive failure of Portuguese and their evaluation. It attempts to contextualize the events within the scope of Portuguese policy in Sri Lanka and within the overall context of the Portuguese expansion in the East. The events outside of the island were immensely important for the development in Sri Lanka because they contribute to the formation of military and political concepts as well as to take of specific decisions.

In Sri Lanka, the Portuguese traded since 1506 when they for the first time stood on its shore, but, during the 16th century, they have been still more involved in the local political situation on the part of the Kingdom of Kotte. Finally, during the 80's and 90's of the 16th century, they decided to control the island. In a very short time, they gained under their direct or indirect control all island territories, except the Sri Lankan central plateau on which the Sinhalese and Buddhist Kandyan Empire laid, which steadfastly resisted. Now, lacked only a little to the creation of some plan of systematic settlement, which has been incited not only by positive results of the territorial expansion carried out hitherto, but also by the success in legal terms – the Portuguese Crown acquired through the donation of the last king of the Kingdom of Kotte claim of succession to the throne (1580–1583), applied in 1597.

The systematic Portuguese settlement should have been commenced, according to the ambitious royal project, in 1607. Although it has been achieved several undoubted successes, especially in the formation of the thriving Luso-Sinhalese mestizo community, in the propagation of Christianity and in the establishment of the basic elements of Portuguese culture, the overall results evoke rather disillusion and disappointment in comparison with the original intention to transform Sri Lanka into a "new Portugal" in the tropics. The causes of this setback can be divided into five levels: demographic, military, cultural-social, ethnic and religious. The Portuguese could have been successful only if they had accomplished to find compromise with the Kandyan king, changed their haughty attitude, did not scatter their meager resources and received

a little more time. Unable to any fundamental reform, they have been expelled from Sri Lanka until 1658 as a result of the Dutch intervention in favour of the Kandyan Empire which caused the deflection of existing balance of power in the island.